

Illyés

Gyula,

Csorba

Győző,

oncsol László, Tornai József

versei; Czakó Gábor,

Mocsár Gábor novellája;

Örkény István vallomásai;

ismeret-

len

Kós Károly-

doku-

mentu-

mok

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László
80-2847 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — 6740. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 forint. Előfizetési díj: negyedévre 30, fél évre 60, egy évre 120 forint. Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza. Indexszám: 25 916.
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXIV. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

1980. AUGUSZTUS

ILLYÉS GYULA versei: Sors-intézők, Felülről nézve ...	3
CSORBA GYÓZŐ versei: Betegágynál, Ünnepe, Kisunokám műtétje	6
TORNAI JÓZSEF versei: Angyalszárnyú zöld jegenyék, Töredelem, A megfoghatatlan	7
CZAKÓ GÁBOR: Jubileum (novella)	10
KONCSOL LÁSZLÓ: Ígért dolgok helyett (vers)	16
TANDORI DEZSŐ: „Valóságos japán tájképek hevernek előttem” (vers)	18
MOCSÁR GÁBOR: A zászlóalj felzárkózik (novella) ...	22
PINTÉR LAJOS versei: Búzavirágkék-szemű kedves, 1953, Írj verset!	29
HÉVÍZI OTTÓ versei: Kamasz éj, Békétlen ikon, Irgalmatlan	31
RAKOVSZKY ZSUZSA: Csillárlehetőségek (vers)	32
Örkény István vallomásai (Ötszemközt — Vitray Tamás tv-beszélgetése; Egy kis Ionesco, egy kis Giraudoux, egy kis Kafka; Beszélgetés Örkény Istvánnal; Egy drámaíró a kelet-európai művészetről; Örkény borotvaélen; Egy kis nép hangja; Örkény Párizsban)	34

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás, VIII.	59
RÓNA-TAS ANDRÁS: Vidék, társadalomtudományok, kutatás	64

TANULMÁNY

SUKI BÉLA: Az író-filozófus halálára (Jean-Paul Sartre 1905—1980)	70
Sartre önmagáról (A szövegeket fordította és a bevezető sorokat írta: Dékány András)	77

ÖRÖKSÉG

Kós Károly ismeretlen levelei	
Kosztolányi Dezsőhöz (Közli: Kiss Ferenc)	80
Babits Mihályhoz (Közli és bevezeti: Gál István) ...	83
Meggyesi Jánoshoz	87

KRITIKA

POMOGÁTS BÉLA: Szemlér Ferenc: Nagy folyamok mellett	92
ACZÉL GÉZA: Páskándi Géza: A Sárrikás anyós	94

ILLUSZTRÁCIÓ

Imre Lajos munkái az 5., 15., 21., 58., 69., 79. és a 96. oldalon	
Kós Károly ismeretlen rajzai a 82., 87. és a 91. oldalon	
Fotó Örkény Istvánról a 34. oldalon	

ILLYÉS GYULA

Sors-intézők

A régiebb istenekhez — Aruruhoz például — közvetlenebben volt volna szavam — Mardukhoz — mint a későbbiekhez. Közeli nekem a Biblia, akár a tegnapi hírlap — Kartársak írták; sugallva írtak.

Inanna, Enki, Onurpa: mentől messzebbiek, annál elhíhetőbbek — Nergal, Zababa, Ningál, s mind a hatalmas, a nyaktól föl még tigris, bika, karvaly példázva-ijesztve, hogy ég s föld lakosai egy faj: egy eredet, félelmetesen! S mégis összevegyülve. — Lépcső szolgált egyenest le az égből — Nintu neked, Ninurta! Ningizzida! Nusku, a méccsel, Isztár, a nyilakkal. Ningursu, a talpas ekével —

Nem innen oda föl, hanem hogy legyen onnan alá, idejárás: épült a torony, nemcsak a bábéli: ezer más! Mind hasztalanabbul . . . Sértetten tüntek vissza honukba, ősi honunkba: Ea, Nintu, Aruru, Enki, Onurpa. Mlunku, a lenge, Mpamba, a szárnyas, Kulumbu, az esetlen, Dengdit, Abuk, Nyalich s mind, kik úgy éltek még az egekben, hogy csak elismerve, de nem imádva — mert hisz — annyi a zaj s por — se fülük, se szemük a földi világra.

Felülről nézve

Sátorban laktunk. Magunk is részt kívántunk
— öt éves lánykánk is velünk —
az ásatásban, azaz már csak az ujjnyi föld
lefejtegetésében óvatosan
a hat-hétezeréves csontvázdarabokról.

A koponyák betörve. Lábak és karok
elszuvasodva. De hibátlanok
a kőkések, az obszidián-
lándzsahegyek,
a napon-égetett agyag-edények.

Csaknem törpe — negroid — volt a nép, amely
Zengővárkony s Pécs közt mondhatni gyárat
üzemeltetett. Délről idehordott
nyersanyagokkal; szinte kézen
vezetve nemes-gesztenyeerdeit is.

Ürülékét — ahogy az ősi macska már —, atyáit föld alá
úgy kezdte el kaparni az ember, — fintorogva?
Vagy félelemmel? Vagy szorongva (mint az ősi eb)
számítva szűkösebb
időkre s — lelki élestár ma is a temető?

Terítve abroszt kőkorszakbeli
evőkészlettel kőkorszakban is fogyasztott
vadhús- és gyümölcsvacsora
köré hevertünk,
lámpa nélkül, ha teljes volt a holdvilág.

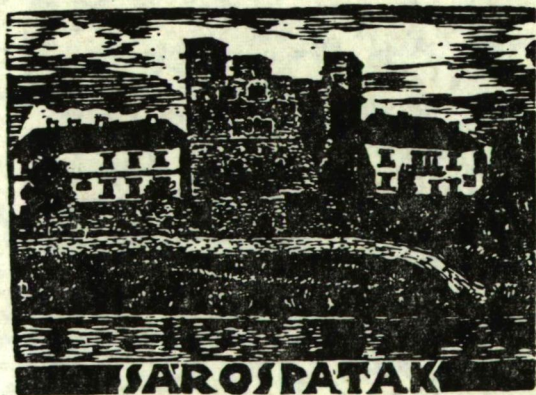
A csuprok hatezeréves üledéke alatt
ott volt nyilván a mag-áldozat is
az örök-életű isteneknek.
Nem fogyasztottunk belőle.
Volt bár vita: nem minket illet-e.

Azaz: nem lenne-e kötelező némi felelet
— hogy mégsem, mégsem történt minden hasztalan
holmi békítő jelek — kódok! — a halhatatlan-
vagyú lelkeknek, akik
érezhetően körénk gyülekeztek ki az éjből.

Nemcsak a ki-kiköpdösött arannyal és cseréppel
vall meg tartós titkokat a föld,
tartós igazat a Bolygó,
a Múlt —

Illendőbb volt mégis előbb a tréfa, majd a csönd közöttünk.

Ültünk Olimpuszon szerényen, mi: a Jövő,
Mi: a Remény, Mi: az Ítélet.
Dicsérve a sült gesztenyét, majd körbe-adva
a dóznit s a papírt
már azoknak, akik tudtak még sodorni.

Betegágnál

*Kimondom a vigasztaló szót
s magamban: „Hát ennek is vége!”
Alig bírok kicsiny mosolyt
rácsalni a keserűségre*

*Ti mindenféle orvosok
és javasok és lelki bölcsek
csak nézitek hogy tántorog
tántorítatlan a gödörnek?*

*Igen: euthanázia —
hogy megtörténjék aminek kell
Minek jó megalázni a
nem-vétkezt kétes szégyenekkel?*

*Én is talán mérget kevernék
jobban tenném fényes pohárban
mintsem szédítésére kelnék
a többi szédítő sorában*

*Vagy legalább szemébe vágnám:
ne hökkenjen meg nem az első
Magam meg túltenném halálán
— nem fontos hőségén a szerző*

Ünnep

*Felvonás felvonulás
zászló-felvonás zászlós felvonulás
ünnepi gondolat szünnapi hangulat
hangulat
harangulat
léggömb
éggömb
piros kék sárga barna
Piroskák lába karja
fesztelenül
meztelenül*

*aztán meg falkákban legények
arszlánok szendék és vagányok*

— u u | — u u | — — | —

*tatta-ta tatta-ta tá-tá-tá
szó zeneszó zeneszó-szó-szó
galambok kerengése
falombok lengése
felvonulás
elvonulás
felvonás
levonás
vonás (—)*

Kisunokám műtétje

*Kis csecsemő, piciny állatkám, fecském, puha-pelyhes,
késsel mennek rád, vérzel, a könnyed ömöl.
Én meg halk zeneszónál versekkel bibelődöm,
s olykor döndül e szív: túl vagy-e már nehezen?
Köztünk is, lám, ott a szokásos fal, kicsi lánykám,
jelzi magányod, mely most is, utóbb is örök.*

TORNAI JÓZSEF

Angyalszárnyú zöld jegenyék

*Domb aljában két jegenye,
domb aljában két jegenye,*

*mindig magasabb a hegye,
mindig magasabb a hegye.*

*Míg nézem az ágaikat,
míg nézem az ágaikat,*

*becézem zöld álmaimat,
becézem zöld álmaimat.*

*Ej, jegenyék, legalább ti,
ej, jegenyék, legalább ti*

*tudtatok mennyekbe szállni,
tudtatok mennyekbe szállni.*

*Föld kopár lett alattatok,
föld kopár lett alattatok,*

*én is a sötété vagyok,
én is a sötété vagyok.*

*Se jegenye, se fönt felhő,
se jegenye, se fönt felhő,*

*nem lettem a földön első,
nem lettem a földön első.*

*Nem az isten sári mása,
nem az isten sári mása,*

*vad fém húzott városába,
vad fém húzott városába.*

*Lámpák közé, gépek alá,
lámpák közé, gépek alá,*

*képem bitangság és halál,
képem bitangság és halál.*

*Angyalszárnyú zöld jegenyék,
angyalszárnyú zöld jegenyék*

*helyett rakétalövedék,
helyett rakétalövedék.*

*Két jegenye fia voltam,
két jegenye fia voltam,*

*most már csak a mosolyomban,
most már csak a mosolyomban.*

*Fogam mögött csúf ébredés,
fogam mögött csúf ébredés*

*vág a múltam lombjába rést,
vág a múltam lombjába rést.*

*S dűlnek ki ombolyos idők,
s dűlnek ki ombolyos idők:*

*szemem mind ember-szégyellőbb,
szemem mind ember-szégyellőbb.*

*Válthatatlan faj sírása,
válthatatlan faj sírása*

*roskadt gallyaimat rázza,
roskadt gallyaimat rázza.*

*Száljegenyék, én is innám,
száljegenyék, én is innám*

*sarkcsillag tüzeit tisztán,
sarkcsillag tüzeit tisztán.*

*Ámulva: a csillagködök,
ámulva: a csillagködök,*

*mi szól a természet mögött,
mi szól a természet mögött?*

*Míg itt lent a fajtám s fajom,
míg itt lent a fajtám s fajom*

*ül a málló, nagy falakon,
ül a málló, nagy falakon.*

Töredelem

*Sok bánatot okoztam:
két asszonyt is megkínoztam,*

*az egyik fejkendős anyám,
ki már ott lát a gyehennán,*

*mert túlvilágot nem hiszek
s hogy megváltottak szent sebek.*

*Ezért nyög-jajgat éjszaka,
ha ellátogatok haza.*

*Mindig azt mondom neki:
magunkat kell megváltani.*

*Ő csak bölint, szomorú,
azt mondja: te, kevély fiú.*

*S én megölelem-csókolom,
mert nem lesz többet egy napon.*

*S nekem se menedékem,
hiszen a feleségem*

*is megtörtem, hogy elmondtam:
azt a lányt megcsókoltam.*

*Egyszer sétálni mentünk
s míg a villamos eltűnt,*

*a fagyos kőrisek alatt
arcom az arcára szakadt.*

*Sír szegény minden éjjel
szemén zsebkendőjével.*

*S én most ezt az éneket
kondítom bűneim felett.*

*Bár nem hiszem el most sem,
hogy nem elménk az isten,*

*de feleségét meg az anyját
nem hagyja, kiben van igazság,*

*hát hajtsd le nekem is fejem
korholó töredelem.*

1958—1980

A megfoghatatlan

*Ha egyszer mégis fölrebben a megfoghatatlan
elázott akác lombjában támad föl
frissen föllobbant virágainak illatában*

*csontjaimon átszűrődnek a mézes szél lökései
orrom a kezdetem és végem*

*hal vagyok fehér akácfürt-folyóban
minden sarkantyúszírom a pikkelyem
füzérlevelek uszonyával hajtom magam
eltűnve s fölfényszórózva a mélyben*

*de még nem vagyok a vőlegény-hal
a magfelhőjével elborított
még látom a partokat porongokat gyökérvégeket
békák selymesen hólyagzó tokáját*

*akkor csap bele agyamba a lomb- és szíromcsésze-illat
átdőfi fejem a nyár obszidián pengéje
átváltozás átváltozás
burukkolják az örvösgalambok*

*kúszik kék fűben az átváltozott
egyetlen boldog vér az inge*

*kúszik lihegve akácvirágporban
páros fény-szarvú agyában lüktető himnusz
nem tudtam megszületni
nem tudtam megszületni*

nyár nyár nyár szakadozó szikraeső

*homoki kutak
hideg vödröket dobálnak föl belőlem*

*a lovak fogáról
zuhog a megfoghatatlan
jégcsap-csörrenéssel*

CZAKÓ GÁBOR

Jubileum

Mondhatnánk, hogy Péter közvetlen és totális élményeket szerzett, ha az élmény nem jelentené a valóság (hiányos) szűrletét, a szerzett pedig egyenesen áttételt.

„Péte zúz!”

Zúzott. Két marokra fogta apja kalapácsát, és a diónyi szép márványdarabka ripityára ment. Nem szándékozott apja nyomdokaiba lépni. Visszaútnak vélte, mint aki már túljutott ezeken a nyomdokokon? Szülei szókincsére sem tartott igényt. Éva olykor visszafogta a faház előtti földterazon: „hagyd apádat, *farag*”, véletlenül se tanulta meg a kiemelt szót, nem is faragott: zúzott, vagy ásott, kalapáccsal-vésővel hantolt el kődarabkákat. A szobrok máskülönben érdekelték. Ha kézen fogta Arczot és elvitte az erdőbe sétálni, gyakran mutatott neki szobrot: napsugárkévében fürdő kanszúnyograjt, friss vaddisznótrágya gőzölgő páráját. Lecövekelt, majd kiszabadította vaskos kis mancsát apja bágermarkából, körüljárta a műveket, leguggolt melléjük, a szúnyograjnak aláfeküdt, aztán fölkéredzkedett apja nyakába. „Madárlátószögbe.” E tárgyilagos lírára tavasszal tett szert, amikor Arcz hiába nyújtotta föl a magasba a diófa padról, úgy se bírt levenni egy csillagot se. Szándékáról persze nem mondott le, csak elhalasztotta, amíg megnő; egyelőre kicsi, tömzsi gyerek volt, masszív, akár egy alacsony gránithegy, és rendíthetetlen, mint az apja.

Arcz nem volt rendíthetetlen gyerekkorában. Nagypapja hetényi házának udvarán a diófarönkre bármelyik szomszéd fizimiskáját kirakta agyagból, ragasztott nekik bajuszt, szemüveget, ha megszáradtak, kifestette őket egy szem stolverkért vagy ingyen; a szódásék sziklakertjébe csinált a gólya mellé egy szép kis törpét; idősebb utcagyerek cimborái tizennegyedik születésnapján megkérték, füttyülje el az Ó miju máju-t háromszor, ha jön valaki, jött, nem valaki, hanem a Postás Mari egész rokonsága, ő hiába füttyült, a rokonok elcsípték Marin és környékén a letolt nadrágos nagyfiúkat: két hónapot kapott, amit a bíróság kiállottnak vett az előzetesben töltött idővel. Amolyan klasszikus magyar természettel született, a nyakasság és engedékenység ikervonásaival átkozottan vagy áldottan, egyre megy: ugyanúgy megbecsülte az örömök ürömeit és a csapások tanulságait; őszintén, és volt mire őszintének lennie. Isten sűrűn látogatta. Nem tért ki előle semmiféle szubjektív idealizmusba: sem érzetei kaleidoszkópjának nem tekintette a világot, sem annyinak (annyikának) nem hitte, amennyi látszik belőle.

Péter fiát is a lehetséges teljesség edényeként figyelte a Pityang karcsú, délutáni árnyékától kettészeltlen. (Az alsó terazon állt a Madár állványára könnyökölve; az árnyék a jobb lábán futott föl a hasán át a válláig, s onnan az övével egyesülve vetette le magát a meredeken.) Péter nyilván fölösleges lett volna, ha nem egyéb annál, amit gondolni lehet róla, ha meg egy kábé 16—17

literes edényke, akkor némi tapasztalással-vizsgálódással kiüríthető, más szóval... nem kell más szó, jobb az ismétlés, mert megint csak fölösleges, fölösleges a Teremtés művében és az ő atyai gondolkodásában, ami e mű megértését és átélését célozza.

„Mindenki abban hisz, amiben akar”, próbálta széles és sekély mederbe terelni a társalgást Déli Ábrahám.

Évek óta nem találkoztak, ezalatt Arczban több összetett mondat halmozódott föl: „A vakság szem és bátorság ügye, semmi köze a hithez; a vak különben se hisz, inkább bízik abban, hogy semmi olyasmi nincs, amit ő nem lát. Rádásul ti, ha már művésznek tartjátok magatokat, csak hamis vakok lehettek.”

„János! — koccintott csitítólag Merci bácsi. — Húszéves barátok nem vágnak ilyesmiket egymás fejéhez.”

„Húszéves barátságunk se jogosíthat föl benneteket arra, hogy tehetség-telenek legyetek.”

A helyi meg az országos mester első/utolsó és közös kiállításának negyvenedik évfordulóját ünnepelte. Egy véletlen találkozás keltette nosztalgiahullám sodorta őket a Bocz villába. (A villa üres volt: Szilvia, a művésztelep vezetője a tavalyi sikertelen gránitprogram után idénre betonprogramot hirdetett — nem jött össze elég vállalkozó.) Hoztak magukkal egy-egy tanítványt; Merci bácsi a főiskoláról, Ábrahám Váradról — a művészkkörre fejlődött kultúrházi szakkörből — ám a két lány csinosága sem töltötte be a ház, meg a kényszeredett emlékeztetés ürességét, lehívták hát a faházából Arczot. Ő a feleségét hozta, meg Pétert.

Az ebédlöben csordogált a beszélgetés jó surányi vörösbor mellett. A lányokat elparancsolta Éva a kármentő mögötti tűzhely mellől, oly föltűnő diletantizmussal fogta a gulyás elkészítéséhez: eleget emancipálódtak már ahhoz, hogy ne a konyhába legyenek száműzve, míg a férfiak beszélgetnek. Péter ekkor váratlanul apját idézte: „a főzés az utolsó szabad művészet”, és bizony jókor, mert a tanítványok képzelőerő meg szeretet helyett a hústól meg a fűszerektől remélték a gulyás ízét.

A bor csörgedezése megelőzte a beszélgetését; az utóbbi Arczék érkezéséig egy helyben tócsállott, a hely pedig Várad volt meg Magyarország; Déli Ábrahám picassói zsenije elrekkent a kisvárosban, Merci bácsi michelangelói zsenije pedig ebben a vidéki országban.

„Így megy ez, angyalom, így megy” — dörmögték a borbán dagadt nyelvek a maguk angyalának, vagy keresztbe, oly mindegy, egyetértettek a derekas önsajnálásban; a lányok is, hisz tanulni jöttek a villába, s bár a provincializmus című leckét már vették, ismétlés a tudás anyja. Egyelőre mindegyik a maga mesteréig látott, ha szabad ezt az erős kifejezést használni. Nemigen, ha kényesek vagyunk az igazságra. No, mért ne legyünk? Ha elláttak volna Merci bácsiig meg Déli Ábrahámiig, akkor nem hagyták volna Arczra a szigorúságot. Ráhagyták, és megszűnt az üresség a villa faburkolatú, máriaüveg ablakával kápolnára emlékeztető ebédlöjében. A két mester még tovább ment. Mind a kettő megkönnyebbült, mintha terhes gázok hagyták volna el szervezetüket; éppen ezért hívták meg Arczot a hevenyészett estélyre. Az ő megítélésüket már kisajátította a város, a megye, az ország, ha maguk ítélnék, szigorúságukat múlt alkotói válságnak könyvelik. A pesti lány védelmébe vette Merci bácsit: díjai, címei, kiállításai, művei, művészetpedagógiai eredményei felsorolását intelligensen ötvözte be egy csinos művészetszociológiai esszécskébe. A váradi Ábrahámot karolta föl; „élő klasszikus méltatlan közegben” címet adhatnánk értekezésének.

„Nem az életük, nyuszi. Nem szeretik. Szeretet nélkül pedig se élet, se művészet.”

Most a második lett az első szóló. Szép, telt, alt hangja volt a pesti szopránjához képest. Kettőst énekeltek az ünnepeltekről. A mesterek elandalodva

hallgattak, Éva komponálta a gulyást a kármentő lécrácsa mögött, Péter filctollal színezte a tálaló előtti kis perzsaszőnyeg mintázatát. A lányok lassan kiadták indulatukat, áriájuk nótává sekélyült; a világ bonyolult, nehéz eligazodni benne, egyre bonyolultabb lesz, egyre nehezebb lesz tájékozódni benne, s áttekinthetetlen kavalkádjában az elavult, régi eszmékkel bizony nem sokra megyünk, legföljebb jót mosolyoghatunk rajtuk.

„Ja.” Arcz körbejárt a demizsonnal.

„Mi az, hogy ja?”

„Az.”

„Szóval maga szerint már se beszélni, se gondolkodni nem kell a kor problémáiról, elég a régi recepteket fölütni?”

„Kell. Csakis azt érdemes mondani, amit gondolunk, kivéve, ha csupa hülyeség jut eszünkbe.”

A lányok most a modernségről énekeltek kánont Arcz egyik mondataért: „Nyuszik, nem az a modern, aki különbözik, hanem aki hozzátesz valamit a régihez.”

Csönd lett. Nem érdemi, a *nyuszik* miatt. Az első nyuszi nyelvbötlésnek tűnt, az ismétlés már durva szándékoságnak, noha Arcz inkább pontos akart lenni mint durva. Ismerjük a nyuszit: milyen kedves, selymes, puha, simogatni való: hörcsög! mennyire nem sajátja a ragadozók irgalmassága, nem kegyelmez soha, halálig harcol a másik nyúllal, különös kegyetlenséggel (ahogy a büntetőjog mondja), mert körme-foga nem alkalmas az élet gyors kioltására. A lányok a nyuszinak nem ezt a direkt és természetes értelmét vették, hanem — tisztességes lányok lévén — lelkiismeretük keserű intésének engedve átvittet: pajzánt, ha ugyan nem trágárt. Lényegében persze nem hibáztak: mi egyebet kéne *elsősorban* kihámozni az üzenetekből, mint a nekünk szólót? Persze van *másodsorban* is; örök hátránya, hogy legföljebb az első után kerülhet sorra . . .

Segélykérő pironkodásukra a mesterek ügyet sem vetettek. Arczcal sem vitakoztak. Sokkal részegebbek voltak annál, hogysen merjenek lovagolni a szavakon. A szó köznapi értelmében tehetségesek voltak ők, művészek, de mi értelme a köznapi tehetségnek? Csontváry, Michelangelo, Picasso, Dosztojevskij, Shakespeare, Balczó, Krúdy nem voltak tehetségesek: nem tehetségesek voltak. Munkácsy volt tehetséges, Benvenuto Cellini, Thomas Mann, John Smith, Marie Legrand meg Kovács Imre. Negyven éve, annak a bizonyos közös első kiállításnak az idején még nem elégedtek meg a tehetséggel, pályájuk derekán beérték volna vele, ezért most, a vége felé kevesebb kellett megelégedniök. (Még Merci bácsinak is, pedig őt ekkortájt valóban élő klasszikusként tartották nyilván.)

Elégedettségről szó sem volt. A vacsora közben használt rokonértelmű szavak Éva főztjére vonatkoztak: ilyen pompás gulyáslevest rég nem ettek. (Gyerekkorukban, de hát az emlék az idővel folyton szépül-jobbul.) Éva főzött már ennél különb gulyást, de hallgatott róla. A lányok már belátták, hogy nem volt érdemes férfitársaságra cserélni a fakanalat, minek bizonyította volna rájuk, hogy ott sem álltak volna helyt: nem élték volna át kellően a hagyama meg a hús pirulását, a krumplikockák fővés közbeni állapotait, nem kívántak volna annyi vizet mint ők, a liszt, a só, a tojás, a víz csipetkévé való egyesülésének magyarázatában holmi régi babonát, vagy ami még rosszabb, új divatú misztikát alítottak volna.

Péter evés közben a művében gyönyörködött fél szemmel. A szőnyeg összes fehér mintáját sötétkékre színezte, miáltal elhessentette a tálaló elől azt a talmi derút, amit egy NDK gyártmányú gépi perzsa tud efféle helyeken lengeztetni. Semmi szükség nem volt rá. Egyedül a lányok vélték igényelni — narkó helyett —, a társaság miatt se nem olvashattak, se nem tévézhettek. A pesti megpróbálkozott két viccel. Hagyjuk.

A mesterek lubickoltak a fagyos hangulatban. Arcz nem mondott nekik egyebet, csak amit régóta gondoltak — egymásról. Merci bácsi valódi várkonyi körtepálinkát töltögetett, Ábrahám Ballantines whisky; megünnepelni, hogy nem nekik maguknak kellett szólni, sőt, immáron nem is kell, gondolni se, semmit se, csak jól berúgni és kész, minden kész, ami nem kész... A derekasan kemény szeszek hamarosan ismét előállították azt a melankolikus ürességet, ami a jubileumi ünnepség első óráiban *betöltötte* a villát. Betöltötte. Csinos nyelvi és fizikai képtelenség, de mit tegyünk, József Attila óta nagyon divatos.

„Vigyázz rám”, turbékolta a pesti? váradi? lány (kissé összekeveredtek) Merci bácsi még erős markában.

„Vigyázz te énám, fontos állami megbízásom van.” — Ilyesféleképp zajlott az, amit bőséges jóakarattal társalgásnak lehetne nevezni. (Merci bácsi vigyázott már magára eleget, egyebet se tett, folyton tartalékolta magát a fontosnál fontosabb föladatra.) A körte- meg a rozspálinka szaga lassan kiszorította a gulyás halványuló illatát. Péter lefeküdt frissen festett szőnyegére, a mű sarkát magára hárta és elaludt. Éva mosogatott. Arcz kitarzott a vörösbor mellett.

„Azért a húszéves barátság csak húszéves barátság!” Déli Ábrahám whiskeys poharát a borosnak csöndítette. Merci bácsi valamelyik nyuszival elugrott a kiömlő bor elől. „Keresztelő lesz!” — tréfált a másik nyuszi.

Éva jött egy ronggyal és föltörülte a bort. Péter fölneszült atavisztikus imádkozó tartásából (arcraorulva aludt), pislogva konstátálta, hogy itt már semmi olyasmi nem fog történni, amibe be kellené avatkoznia. Álmos tekintetét elnyugtatta apja rendíthetetlen hátán, és amikor Merci bácsi így kiáltott: „a negyvenesztendős barátság sem kutya!” elaludt újra. „Nem bizony!” tromfolt Ábrahám és megkaparintott egy darabot a másik nyusziból. Éva visszament a kármentő mögé.

Arcz nem bánta meg, hogy engedékenyen „barátságnak” nevezte a jubilálókhoz fűződő kapcsolatát. Nemigen szokott megbánni semmit, egy történés értéke nehezen múlható fölül; ebben apjára ütött, akit minap nem két hétre, hanem két teljes hónapra tiltottak el a váradi Öregek Klubja látogatásától, mert állítólag elcsábította az egyik klubtárs asszonyát. Bizonyíték ugyan nem volt, beismerés se, még kevésbé megbánás. Az asszonyból semmi se hiányzott, mit vallott volna be? Lovag pedig nem kompromittál s bolond lenne nyilvánosan bánni azt, amit egyfelől tagad, másfelől lovagi kötelességből tett. Öreg Arcz Zsigmondot kicsit szégyellte a rokonság rendíthetetlen természete miatt: „vénségére se javul meg!” szintügy fiát nyakas elhetetlensége okán: ha egy fikarcnyit is nyájasabb, elnézőbb lenne befolyásos ismerőseivel, ők most egy országosan hozsannázott szobrászművész atyjafiai lehetnének. A „barátság” szónak most örültek volna annyira, amennyire dühöngtek volna a mondat második részétől. Így megy ez. A „barátság” kegyetlenebb volt a „tehetségtelen”-nél.

Akkor kezdett igazán fájni, amikor az egyik nyuszi szexuális udvariasságból, meg a maga mentségére így szólt: „Negyven éve? Ki hinné?” No igen. Ő meg a *barátnője* világra se jött még, amikor Merci bácsi és Déli Ábrahám összeismerkedtek, főiskolai évfolyamtársak lettek, törzsvendégek a Japánban, Benetti Aliz, a híres modell rajongói, közös kiállítás rendeztek, javában érvényesültek és melléfogtak, kollaboráltak és ellenálltak, ikercsillagoknak mutatkoztak; „Arany—Petőfi, Kossuth—Széchenyi, Bartók—Kodály, ez a magyar szellem alapföállása!”

A fénylő szó, barátság, elvakította őket. Ha képesek lettek volna szemrebenés nélkül beletekinteni, talán átláttak volna egy másik rendszerbe, amelyben nem nőjük lett volna, hanem szeretőjük; nem életművük, hanem életük, és annak lenyomata; nem kollégáik-ismerőseik, hanem barátaik. Sosem gyűlt össze elég bátorságuk. Annyi mindenről le kellett volna mondaniok! Kenyér kellett, majd vaj, sonka; a kor rohant-változott, gyalog már nem lehetett lépést

tartani vele, különösen az elhagyott idők normáinak nehéz koloncáit cipelve. Így is elmaradtak: Merci bácsit a világ, Ábrahámot az ország körözte le. Nem lenne helyesebb átalakítani a nyelvet, kipucolni belőle minden atavizmust, ami árnyat vehet egy jubileumi ünnepegre? A művészetelmélet, a lélektan és általában a társadalomtudományok igazán fürgén haladtak előre eziránt, a helyzet azonban túl póriás volt, hogysem az említett tiszteletreméltó tekintélyek beinvitalhatók lettek volna a villa ebédlőjébe. A nyuszik — emlékszünk — csalogatták őket, de Arcz konok parlagiságától megriadtak. Okkal. Pedig milyen nagyszerű lett volna ezen a csillagfényes estén, pompás vacsora után, kitűnő bor, elsőrendű tömények kíséretében, arányos nemi megoszlás mellett ízlésesen válogatott *esetek* desszertjét fogyasztani: pikáns híreket, habkönnyű metafizikát, édes nemzeti érzést valahol üldözött magyarok szenvedéseinek csípős fűszerével. E rafinált ízek élvezete helyett ez a bunkó, ez a főzőasszony férje minduntalan otromba *helyzetekbe* lökdöste őket. Gyönyörű, zöld, valamint éppoly barna szemükkel figyelmesen föltekintették, és semmi értelmiségi vonást nem leltek bozontos arcán, asztalra helyezett, repedt körmű, bütykös kezén, tömérdek pocakján. Bosszantotta őket, hogy a mesterek egyenrangúnak tekintik, holott szemmel láthatóan egy alsóbb kasztból tolta föl magát. „Nem a neki megfelelő szellemi régióban tartózkodó ember” mondhatták volna, ha jártasabbak a hinduizmusban, de ha még jártasabbak, akkor egy szót sem szóltak volna, hanem égett volna a kezük, amiért meg merte érinteni a poharát...

Egyik fölállította, másik megigazította. Arcz töltött magának. Ábrahám kissé szégyenkezett: ittas sutasága miatt. Merci bácsi nem, már némileg merev volt, állapotát ki akarta használni valamelyik nyuszinál, de nem sikerült döntenie, annyira egynyuszik voltak. Ők sem válogattak volna, eléggé becsíptek már ahhoz, hogy az eredeti fölállást lényegtelennek tartásuk, a dologra magára, magánvalóan (*Ding an sich*) volt szükségük: a szexuális narkózis pótolhatja a kulturálist, különösen beszélt állapotban. Persze embere válogatja, ki ettől felejt, ki attól, de mindenki tudja, hogy a kettő több az egynél.

Későre járt. Arcz a nappal szokott kelni, s nem sokkal utána nyugodni. Álmos volt, de mint engedékeny s borkedvelő, kitartott. A demizson lassan ürült, ő pedig áltatta magát (lassan húsz éve), hogy előbb-utóbb sikerül valamit megmoccantania Merci bácsiban és Ábrahámiban: ne kótyavetyéljék el a fiatalságuk után az öregségüket is, minimum gyűlöljék egymást, ha már szeretni úgysem fogják, a gyűlölet mégis valami, ha nem is illatos, bűdös; verjék meg a lányokat, vagy fordítva; ússék őt, szívesen kibírja a kedvükét, ha ők ketten elbírnak egy széket; legalább a saját jubileumukat éljék át *helyzetként*.

A lehetőségek lassan elszivárogtak a csöndbe, amely mozdulatlan terpeszkedett az ebédlőasztal körül, csak az idő tekergett benne.

„Tegyük el magunkat holnapra!” Fölállt, megkönnyebbülten roppant a szék, meg az ő vastag dereka-válla mély húsában az izület. Amíg nyújtózott, Merci bácsiék megéreztek a leselkedő helyzet súlyát: „maradjatok még, maradjatok!” „Maradjanak, igazán maradjanak!” A nyuszik is megijedtek, nem annyira a fölējük tornyosuló húshegytől, inkább a két roskadt, elázott öregembertől, akik mostani állapotukban egyáltalán nem látszottak mesternek. Másnak se. Persze ismerték önmagukat annyira félre, hogy szellemi izgalomban vélték leledzeni, amit nem lehet azzal levezetni, hogy egy félórácskát csepülük majd az eltávozott vendéget.

„Tisztázni kellene...” így a zöld szemű.

„Mit?”

„A félreértéseket.” A barna szemű is félte, amit vállalt.

„Nincsenek félreértések. — Arcz megtornáztatta tapírvállait. — Nem is lehetnek. Magyarul beszélünk végig.”

A zöld szemű összeszedte minden nyuszifegyverét. Két hosszút pislantott,

fölállt, Putifárné-rózsaszín ujjával megérintette Arcz szeplős karját. „Fölkeveri a lelki békénket, aztán nyugodtan lelép?”

„Volt?”

„Micsoda, kedves János?”

„Akkor van is.”

„Mi?” A másik előbb időt vesztett a demizsonnál, majd behozta a teli pohárral. A kérdés lényege ugyanaz volt, viszont az időé már nem. Talán mégse sikerült egészen behozni?

Arcz kiitta a bort. „Amit én nem értek, azt én tisztázom.”

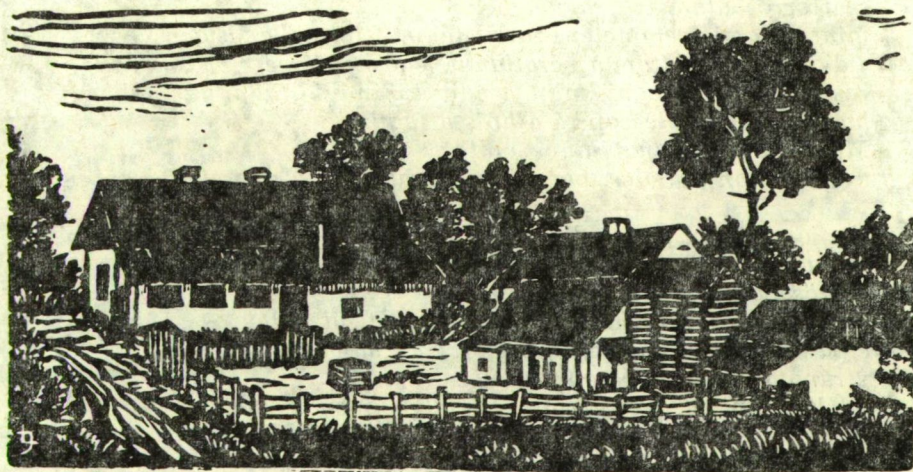
„És velünk mi lesz?”

Éva is készen állt az indulásra. Megcsókolta a lányokat, majd visszakérdezett a férje helyett: „mit akartok?”

Arcz fölnyalábolta Pétert és elindult kifelé. Merci bácsiék kikísérték őket. Hatalmas nyáréjszaka ragyogott a hegy fölött, felhőtlen, újhaldas. Hogy el lehetett volna ácsorogni alatta, vagy aláfeküdni, hanyatt az erős fűre, szívni a friss levegőt, és újrakezdeni az egészet! Legalább a beszélgetést, persze nem úgy kezdeni, hogy „vakok vagytok, tehetségtelenek vagytok”, hanem a békés éjszakához illően. Természetesen ugyanolyan nyíltan és őszintén... Merci bácsi úgy vágyott az egyenes beszédre, mint egy funkcionárius, de annyira elszokott már tőle, hogy köret nélkül megülte a gyomrát.

A környezetváltozástól Déli Ábrahámiban váratlanul kivirult a sok modern izmustól elhervadt líra: „fantasztikusok a csillagaid, János!”

„És mind az övé!” Merci bácsi egy lemondó kézcsokkal elbúcsúzott Évától. Arcz már tett néhány lépést Péterrel. Visszafordult. „Vihetitek. Ha akarjátok.”

Kabai szoba (fa melletti 1012)

1912

KONCSOL LÁSZLÓ

Ígért dolgok helyett

Annus Józsefnek

Fölbredtem, pajtás, hanyatt a sötétségben,
s úgy éreztem, nyugodt és langyos vagyok ott az ágyon,
mint kiinn az éjszaka.
Láztalan vagyok, gondoltam, először, amióta benn vagyok,
s boldogan fordultam a fal felé.

Ekkor lőtte föl magát bennem páros nyílként
s csapott fenn össze jelenésem két nagy madara,
a Fekete és a Fehér,
magasan, hogy alig is láttad volna őket,
talán csak egy rezgő-gomolygó pontot,
s hogy vér csöpög az arcodba,
s véres toll- és pihefelhőket sodor valamerre a szél.

Így verekedtek értem, szaggatták egymást,
s felizzott körülöttük a levegő,
s átforrósodtam tőz hirtelen,
mint valami szeleptelen, zárt edény, a fölrobbanásig,
s dideregni kezdtem a váratlanul jegesnek érzett éjszakában,
reszketni és vacogni, mint a naiv kiránduló, könnyű ingben,
ha a csúcson lecsap rá a hó s a fagy.
Mindez egy pillanat műve volt:
a gyanútlan ébredés, benn a madarak meg a végtelenbe fölívelő láz.

Ha jól sejtem, ugyanakkor egy démon ült belém,
szolgája a Fekete Madárnak,
szőrös pofájú kocsihajtó,
s rángatni kezdte hétszáz gyepplőszárát, idegeimet,
cibálni-korbácsolni háromszázötven izmomat,
s rángtak izmaim a semmi felé,
zilált ütemben, szétrezegve, egyféleképpen mégis,
mint táncosok egy világnyi teremben,
ahol egyszerre több zenekar is játszik,
de mind csak kánkánt, és minden táncos kánkánt jár.
Soha ilyen kánkánt, soha ilyen vágát, barátom!

Dideregtem, s szólt két összeverődő fogsorom,
akár a csöszkereplő,
s rángtam, mint ráng kitörése előtt a vulkán,
rengtem-forogtam, mint szita a gazdasszony izmos kis pofonai között
görcsben, mint a félrevert harang,
zötyögtem, mint a kisiklott vagon a talpfákon,
rázkódtam, mint terméskövekkel kirakott úton a szekér,
s ment velem az ágy, mint az önfeledt szeretkezőkkel,
s mint rángó hegyláncaikkal a vándorló kontinensek,
úri hidegben,
forrón, de szárazon, mint a fagy —
s kínomban is röhögtető volt,
ahogy páros mellizmom s rajta a bimbó rezgett-csilingelt
a szőrös démon perverz örömére
s külön gyalázatoma.

Gondolom, üszkösödő epémben felforrt a lé,
s ekkor borulhatott lángba a májkapum:
— *Inflammatio portae hepatis* —
így szól poétikusan a zárójelentés egyik mondata,
így írta, aki látta, a sebész.

Vagy harminc percig tartott a jeges rángás.

Mikor leállt, fölébresztettem a gyerekemnyi szőke nővért.
Ő segített a Fehér Madárnak,
s parancsolta a lázam harmincnyolc alá.

Aznap jött sürgető leveled.

Másnap a nővér diszkóba ment,
onnan jött aztán, másféle táncból, lebegve még, csupa bűbáj,
üszkös, csak az ő szemüknek igazán megnyíló nyavalyáink közé.

Pár nap múlva kidobták hírhedtté vált epémet.
Maga a műtét szót sem érdekelt,
hacsak azért nem, mert gyanítom már, milyen a túlvilág.

Hanem az a jeges harminc perc . . . !

Amit előtte ígértem volt neked, messzebb került tőlem a bajban.
Gondoltam, megpróbálom elmondani, miért.

„Valóságos japán tájképek hevernek előttem”

(Kassák Lajos)

Két Sanyo-zsebrádióval és egy kazettás Toshiba-magnórádióval barangolok,
és egy gyémántvágóval, vele néha belehasítok az egyik Sanyo műanyag tokjába, az óra ettől függetlenül mutatja az időt, másnap van már, és messze vagyok a kirakattól, amelynek csak egy egészen kis darabkája hiányzik,
akkora, hogy ezek a barátaim kiférhettek rajta.
Néha megállok lámpák alatt, és olvasok, újságomba üveget csomagoltam azonnal, mintha talált újság lenne,
pedig az este vettem csak.
Azon a képen, amit többször is megnézek, delfinmészárlás látható, több időpontja egy akciónak.
Az ilyen akciókhoz képest az én vállalkozásom szerény.

És nem is olyan véres, mint az újságban a Japán-tenger, én csak a kezemet vághattam meg,
és a bokám megütése is egyéni rizikó.

A hajnal csendjét itt, a kültelken — telkemen — nem veri föl se most, se néhány hete 300 halászhajó dohogása, a Bizományi Bolt vezetőjének káromkodása sem hallatszhat, ő még alszik,
és a fedélzeten senki sem sürgölődik, a japán fényképezőgépek, magnetofonok, rádiók, kazetták mind alusznak,
és feladatomból nem volt rendhagyó, mint az újság írja, hogy feladatuk rendhagyó volt;
nekem nem kellett géppuskákat elhelyeznem a fedélzet korlátjai mellett, az én ügyemnek saját korlátai vannak,
és most egy korlátnak itt neki is támaszkodom, és húzok egyet az üvegből, és töprengök,
verssorok jutnak eszembe, meg egyéb, hogy „különbön miért lenne ez az örökös félhomály és miért feküdne ő előttem fehéren”,
meg hogy ha inni akarok, ad bort.

Ha inni akartak, adtak nekik mit tudom én, mit adnak japánban, mielőtt ilyen vállalkozásra indulnak a halászok,
„még versbeöltözöttek is rettentő ez a valóság, itt állok képzeletem kútja előtt”,
és jó, hogy ez a kalapos ürge dumál hozzám, mert különben ki mondaná meg nekem, hogy tulajdonképpen mekkora seggfej vagyok, de mégse úgy mondja, hogy ezt érzem, hanem hogy van valakim, akitől ezt el is fogadom, úgy.

Nem vág föl. Nem kezd lehetetlenbe. Nem tudom, mit mondott volna azoknak ott;

amikor elváltunk, mert ez is rég volt, mint Kisgyőr felé,
és talán én voltam az a férfi, aki velük tartott, és hát
hogymilyen vagyok, kérdezte a versben: „Istenem, ő is velünk
tart” ezt mondta rólam,
és rólam ilyen szépet még sosem mondtak,
és azokra gondolok, akik ott azon a hiro... nem, az egy másik
ilyen buli volt, és pont nem a japánok csinálták, hanem a japá-
nokkal, szóval, hol is az az újság,
azon a tatesimai hajnalon a többiekkel tartottak, és végül is
mindenki csak a többiekkel tartott, a többiek voltak neki a
többiek,
és a delfinek holttesteit vagy tetemeit közt is mindegyik csak
a többi,
amelyik épp a többiekkel volt ott abban a rajban vagy csapatban,
delfin-században vagy ezredben, vagy náluk ez hogy van,
és az egyik Sanyót, koszt-vasz-koszt, jól odabaszom a földhöz,
és meg is taposom, és valószínűs kis japán — jappán — tájképek
hevernek most tényleg előttem,
de innét most aztán le kell lépniem sürgősen, mert nem vagyok
afféle idevalósi, lebukhatok,
azt csak a halászok csinálhatták, hogy jóízűen agyonverték a
hálókkal partra vonszolt és még élő delfineket,
akiket különben, én nem tudom, nekem mindig azt mondták, hogy
nagyon kell csodálnunk, mert okos állatok, és az emberekhez
közel állnak,
és cirkuszokban is mutogatják őket, mint az az író volt a hege-
dűvel, hogy a cirkuszban már klasszul játszhat,
és mi az hogy, mert én például csak egyszer próbáltam meg, igaz,
hegedű nélkül, de a második székéről már leestem,
és rettenetesen elverték, a fél fülemre azóta nem is hallok
jól.

Tehát elég lesz egy rádió, minek kettő, és dzsajunk.
Mert itt nincs az, hogy kiülünk a kispadra a jól végzett
munka után,
talán a delfineknek az is bajuk, hogy úgy hasonlítanak az
emberhez, mert az emberek egymással is mindenfélét csináltak
mindig, igaz, az emberek minden állattal csinálnak mindenfélét,
például olyat, hogy felrobbantják a halakat, és elevenen vacakolják és
kinozzák a kísérleti állatokat, állítólag ez az emberiség érdeke.

Ráérek olvasni, az Italbolt csak kilenckor nyit, vagy ha
előbb, nem tudom, a legyet basszák csak kilencig, nincs
kimérés,
ez Japánban — szóval, Japánban — nem tudom, hogy van,
biztos ittak egy jót a dologra, pár ezer delfin, és azt
mondja a csóró, aki ezt írta, hogy kinhalála, pár ezer
delfin kinhalála, hát arra biztos,
és elég jó szerelésük van, prêmes brámók meg minden, az
ember szinte szavakat talál ki, olyan szerelések,
és véres lett a krábójuk meg a pricsőjük meg a murdájuk,
mert ilyen krábókban, pricsőkben meg murdájokban
állnak ott a hálók mellett,
amelyeket egész szorosra húztak, a hérók,
és egész közletről lövik a japcsi sereg fegyvereivel

a delfineket, és irtó meg vannak győződve,
és joggal is, mert gógyis volt, hallgatólag,
az egész közösség

Tarisomában vagy valami ilyen nagaszakis név, japcsali,
ahogy a Norman Mailer írja, ahol meg az amcsi katonák
élvezték nagyon, hogy az ellenség bele kifordult,
hát itt biztos a delfineket, és a divat behozza nyilván
a szerelésüket, a murdáját, a tatesipókát meg a brámót, ez van,
meglátjuk majd egy Ruházati Bizományi raktárában, a haver
tud oda egy jó véceablakot; ezt hagyjuk legközelebbre.

Szóval 60—70 százalékkal lecsökkent a halhozam, ezen fölháborodtak,
és kezdték meg ferdébb szemmel nézni a delfineket, mert ez
a faj volt állítólag a hibás, ezt bizonyítani se kellett.
Akkor hallgatólagosan mindenki az áldását és a fegyvereit adta.
Hajnalban vonultak ki, biztos lesz még belőle film is. Megnézzük,
baszd meg.

Józanodj öreg, mondja a kalapos ürge, és valami verset idéz
megint, de hát én tényleg mit tehetnék, ha kérdi,
te is kimentél volna-e hajnalban, azt mondom neki, mit
csináltam volna, b... meg,
az csak olyan lenne, mint hogy itt kipontozom a szót,
olyan lett volna az, ha nem megyek ki, hérókám,
nem mondom, lehettem volna orvos vagy szanitéc vagy hívívő,
mert a halászok egészségére is ügyelni kellett volna, és
vinni a hírt, hogy hol hol tartunk, vagyis tartanak,
öreg, mondom, a lényeg az, hogy a ciki szitukat megússzuk,
akkor minek verem magam cikibe, persze, ezt kérdezhetné.

Gyémántvágómmal irdalni kezdem a megmaradt Sanyót,
nem tudom, miért, talán csak mert japán, és egyszerre
nagyon elkezdek rokonszenvezni a delfinekkel.

Foglaljuk össze, mielőtt ledőlünk a bokor tövébe, aludni.
Nincs mindenkinek háza a Japán-tenger partján, csórikám.

Ez van: a delfinek mit sem sejtettek, öreg, és a halászok
a hálókkal bekerítették, aztán a Tatesima-sziget felé már
csak ennyi volt terelni őket, csak ennyi, mutatom.
Aztán ahogy jól együtt voltak, megszólaltak a géppuskák, de
még így is maradtak túlélők, ezeket verték agyon a parton.
Hóhó, lesz is egyik este a tévében egy jó delfines cirkuszfilm,
épp nem japán, hanem amcsi, de nem mindegy, milyen? Teljesen
mindegy, itt készült a földön.

Persze, már nem a földön ülök, hanem talpon, és állok, és
kilenc óra tíz perc, és a harmadik felet veszem szemügyre.
Így ni, pedig nincs is olyan szerelésem, murdájom, vagy
minek mondják, azt a felhajtott vagy lehajtott bőr- vagy
prém kicsodát, lehet, hogy delfinbőrből van.
De ahogy olaszba, hát japánba — jappánba — nem járnak
a krapekok, hogy hozzanak ilyet, úgyhogy még várhatunk.
A delfinek képe eléggé homályos, de nagyon szomorú,
ezt érzem éppen.

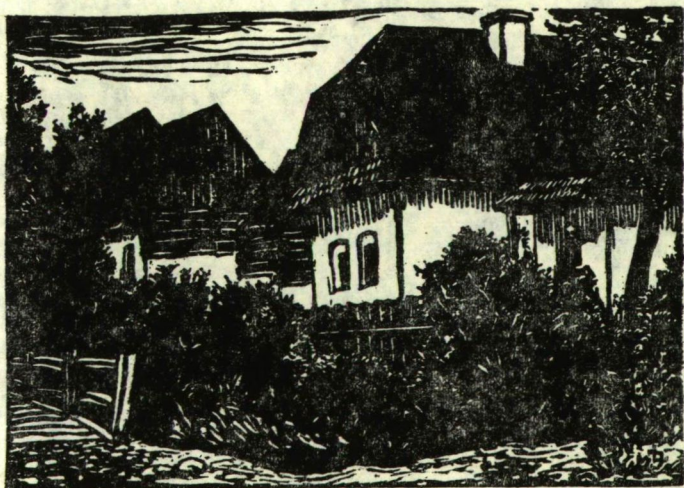
A haver meg azt mondja, baszd meg, ezek olyanok, mint a pockok, mondom, a japcsik, nem, azt mondja, a delfinek, bár hát... meg minden.

Mondanám neki, hogy... de azt mondja, inkább honnan a francból van a Sanyó meg a Toshiba, hát még ha tudná, hogy egyet szét is vertem, csak emlékből, az öreg szivarra, Kassák, vagy mi volt a neve, Kássák.

És azt mondaná, nézd, az én szemem is milyen ferde vágású. Hát nem tisztára bonyolult?

Meg az is, hogy néhány nappal a nagy nyírás után 10 000 delfin jelent meg a tatesimai partokon, ezt a Tatesimát a haver olvassa ki, a Sanyót odaadom neki, őrizze, vagy találjon rá vevőt, és ezt olvassa: „mintha elégtételt kívántak volna venni társaik kinhaláláért! A térségben fellelhető valamennyi halat felfalták...” Héróm!

B... meg, mondja a haver, beállítja a tánczenét, hát miért nem a halaknál kezded, azokat nem sajnálsz? De a kalapos ürge szerint is a delfinek mégis a haverjaink; hát meggrabancolom. Te...!

Bécsi részlet (linov. 1979)

Jane Gino

A zászlóalj felzárkózik*

A szerző szégyellősen lehajtja a fejét a Dzsumbó téesz megalapításáról és lendületes első napjairól annak idején írott krónikájának befejezése miatt. Ki ne resztekedne, ha nyilvánosan be kellene vallani tévedéseit? Melléfogásait. Most ez történik. Az előző fejezet mivel végződött? Azzal, hogy a Dzsumbóra alapított téesz idilljének hamarosan végeszakadt, pedig Dzsumbó úgy megszokta már a piacozást, mintha mindig ezt csinálta volna. És mi a szerző legnagyobb és megbocsáthatatlan baklövése, jóstehetségének minősíthetetlen rövidzárata? Az, hogy az idilli állapot megszüntetésének okaként a hivatal packázásait jelölte meg! Micsoda melléfogás!

Ha baklövésére mentség kínálkozik, ez csupán annyi: bármely újságolvasó megszokhatta, hogy számtalan okos és ésszerű gondolat a hivatalok packázásai miatt szokott megbukni — lásd némely feltaláló és találmány sanyarú sorsát. Ez az előítélet sugalmazta a szerző jövőbe mutató sorait, holott saját tapasztalatából tudja, hogy nincs rosszabb ítélet, mint az előítélet, mert még a halálos ítéleten is lehet változtatni, de az előítélet — a legmakacsabb dolog a világon.

További mentségére fel lehetne még említeni, hogy amikor téves prognózisát — hogy a Dzsumbó téesz megszűnik — leírta, akkor még nem gondolkozott el mélyebben azon, hogy nemcsak hivatali packázások vannak, hanem léteznek állampolitikai bölcsesség is, ami olykor ravaszabbul és csavarosabban működik, mint az a bizonyos packázás. Mert ugyanaz az állampolitikai bölcsesség, amely — emlékszünk rá — megtiltotta a parasztnak, hogy összegányolt csettegőkkel, csotrogányokkal, ócska motorokkal működtetett járgányokkal a dűloutakon közlekedjenek, s ezáltal tíz szóban forgó tanyasi parasztot arra készítetett, hogy a csehszlovák cirkusz trapézos művészijétől — akinek elefántidomító férjét megzabálta az oroszlán — vegyen egy elárvult cirkuszi elefántot s annak hátán hordják be a városi piacra termékeiket, mert az elefántra a KRESZ nem vonatkozik, ilyen járművet a KRESZ nem ismer, no, szóval, ugyanez az állampolitikai bölcsesség pár év múlva észhez térve... de ne vágjunk a dolgok elébe: mennyi minden történik még, míg csattan a poén.

Annai azonban feltétlenül elmondandó, hogy a téesz megalapítása után ment minden a maga kerékvágásában, illetve a megszokott elefántnyomon. Az igaz, hogy a fellendült turistaforgalom miatt Dzsumbóból speciális magyar egzotikum lett: kül- és belföldi autósok menten előkapták filmező gépeiket, fényképezőgépeiket, hogy megörökíthessék a legújabb kori magyar szenzációt: elefánt baktat az országos közlekedési főúton, hátán egy kajla kalapú magyar paraszt, kezében botkormány, az elefánt két oldalán óriási fűzfakosarak, bennük zöldség, karfiol, káráló tyúkok, kakasok — piacra szánt mindenfélék. A pingvinsíkos közlekedési rendőrautók is megszokták Dzsumbót, nem álltak le előtte s főképp nem adtak figyelmeztető füttyjelet, jól tudva, hogy füttyszóra — cirkuszi beidegzettség! — az elefánt két lábra áll és lepotyognak róla a kosarak. Legföljebb tanulatlan és tájékozatlan fővárosi pingvinek próbálkoztak efféle füttyös merénylettel, de akár Bakonyi Kolos, akár Sárímiki ült Dzsumbó nyergében, idejében ráordított a rendőrrre:

— Dugja el az átkozott füttyülőjét, ha jót akar!

A rendőr megdöbbenésében eldugta a füttyülőjét, s minden a szokott módon tisztázódott: Dzsumbóra a KRESZ nem vonatkozik. Mehet tovább.

Az is gyakorlattá vált, hogy a városi „Területfenntartó Vállalat” minden hónapban ezerötszáz forintot utalt át Dzsumbó munkadíja fejében azért, mert piaci őgyel-

* Az elbeszélés első részét — melyre a szerző önkritikusan utal — 1978. augusztusi számunkban „A lemaradt zászlóalj” címmel közöltük.

gései közben felfalta az árus standok mögé dobált zöldseghulladékokat, így egy munkaerőt meg lehetett spórolni. Még a vállalat járt jobban! Az átutalt összeget a féllábú Misu — mint a téesz közlekedéssel megválasztott főkönyvelője, akit fél lába elvesztése miatt semmi másra nem lehetett alkalmazni — szorgalmasan bekör-mölte pepita fedelű füzetébe.

Egy, csupán egyetlen gond mutatkozott, sőt napról napra sűrűsödött. Dzsumbó párnás talpai — mekkora talpak, uramatyám! — nem tudták megszokni az aszfaltot.

— Te, Kolos — mondta Sárímiki Kolosnak —, nem vetted észre, hogy ez a Dzsumbó mintha másképpen rakná a lábait, mint a kezdet kezdetén?

— De! — felelte Kolos. — Sőt azt is megfigyeltem, hogy ha megteheti, letér az aszfaltról és a patkán menetel tovább. Az útpatkán — tette hozzá magyarázólag. — Pedig az veszélyes. Pláne eső után. Megcsúszik, bele az árokba, oda a napi bevétel.

— Azám — töprengett gondterhetlen Sárímiki —, csakugyan ki van írva: Patkára hajtani tilos. — De azt már nem tette hozzá, hogy eleinte, amikor ezeket az okos tiltó táblákat kirakták, mekkora fejtörést okozott neki: „Patkára hajtani tilos!” Hát még magyarul tudó, határon túli turistáknak! Hol az ördögátkába tették le azt a Patkát, ahova tilos behajtani? Hiába tették érte tüvé az ország autótérképét, Patkát találtak, Patkát nem. „Ahá — cikázott át némely gyanakvó természetű külföldi agyán az ötlet — a magyarok biztosan oda telepítették a rakétakilövő állomásokat, vagy netán ott indítják útjukra a holdrakétákat, emiatt nem lehet Patkára hajtani. Tilos. Hadititok.”

— Baj van, emberek — állapította meg a sánta Misu, aki a csillagjósáson kívül az állatgyógyászathoz is értett (de mihez nem ért, kérdezem én), amikor Dzsumbó talpát tüzetesen szemügyre vette. — Kikezdte a talpát az aszfalt. Már nyüvek is vannak a lábujjai között.

Nyüvek! Azt a szentséges... Mind a tíz téesztag körülállta Dzsumbót, egyik okosabb akart lenni mint a másik. A tíz közül egynek, Hornok Pálnak jutott eszébe a legokosabb gondolat: állatorvost kell hívni.

— Állatorvost! — okvetetlenkedett Rest Pityu, mert az mindig okvetetlenkedik —, az csak a malacokhoz meg a tehenekhez ért. Ha ért. Mit ért az a mi elefántunkhoz?

— Nana — állította meg Sárímiki, úgy is, mint a Dzsumbó téesz közfelkiáltással megválasztott elnöke —, de a nyüvekhez talán csak ért.

Az elnöki bölcsesség megjelölte a helyes utat, az állatorvos valami bűdös vacak-kal bekente Dzsumbó talpait, a nyüvek kihullottak, de az alapvető baj nem múlt el. Dzsumbó nap-nap után kifejezte ellenszenvét az aszfalttal szemben: csak szapora botdöfködések után — ez a botkormány — volt hajlandó rátérni a főútvonalra, sőt nemegyszer előfordult, hogy dühében trombitált. Hát ez nem mehet így tovább. De mi legyen a megoldás, amely a csőd fekete fellegét a Dzsumbóra alapított téesz feje fölül elkergeti? Ez bizony sok álmatlan éjszakájába került a téesz tagságának, meg sok liter pálinkájába. De szerencsére a sánta Misu jól elrejtett titkos főzdéjéből bőven jutott az ilyen alkalmakra, s a pálinka árát a semmi másra nem használható főkönyvelő könyörtelenül beleírta a közös kiadások rubrikájába. Végül is — talán a nyolcadik liternél jártak — a megoldás megszületett.

— De hát emberek — bökte ki az ecát az elnök, Sárímiki, bizonyítván, hogy a megfontolt elnökválasztás mindig meghozza a maga üdvös kamatát, nem úgy, mint más bizonyos esetekben —, muszáj nekünk az aszfaltos úton járni? Muszáj nekünk Dzsumbó talpára papucsot varratni, vastag marhabőrből? Micsoda pénzbe kerülne az!

— Hát akkor meg hogyan gondold? — kérdezte Kolos, mert az ő agyában született meg az a már-már elfogadott gondolat, hogy varrjanak Dzsumbó kényes talpára papucsot. Marhabőrből.

— Nézzétek csak — kezdte Sárímiki, és újra elindult útjára a pálinkás pohár —, ha például elindulnánk azon a dülőúton, amelyik az én tanyám előtt, meg a Rest Pityu tanyája előtt, meg a Kokas Náci tanyája előtt halad el...

Aha! Kezdek az agyak megvilágosodni. Hogy a világosság még fényesebb legyen, a pohár újra körbejárt.

— ...akkor aztán kiérünk a birkalegelőre...

— Ohó! — szót közbe a folyton közbeszóló Hornok Pál —, csakhogy ez a Zöld Reménység téeszé!

— Két liter pálinka a juhásznak — legyintett Kolos —, el van intézve.

— Elég lesz annak egy kis — szögezte le a közös vagyona éberem ügyelő főkönyvelő, a féllábú Misu.

— Igen ám, de azután meg az öntözőcsatorna következik! — idegesítette a hangulatot az okvetetlenkedő Rest Pityu. — Arra meg hidat kellene csináltatni! Betonból! Hogy megbírja Dzsumbót.

— Azt a vízügyisekkel el lehet intézni — nyugtatta meg Sárímiki.

— Két liter pálinka. Illetve három — saccolta meg a közös kiadást a sánta Misu.

— Onnan aztán be, toronyiránt, egészen a piacig! — kiáltotta lelkesülten Sárímiki. — Csak bízzátok rám. — Rábízták.

Nem kell rá több szót vesztegetni. Az út, melyen Dzsumbó ezután talpának kockáztatása nélkül, bátran végigballaghatott toronyiránt a piacig, nyitva állt. S minthogy a nehéz és tompa elefánttalpak mind szélesebbre taposták, és az út valóban nyílegyenes volt, a környék lakói — tanulva a városi szokásokból, ahol is az efféle utakat — nevüket a nemzet nagyjainak emlékéből hozva — sugárútnak nevezték — minek nevezték volna másnak, mint Dzsumbó sugárútnak. A felhők eloszlottak.

*

Ahogy az olvasó téved! Meg ahogy a Dzsumbó téesz tagjai tévedtek! Egy szép napon ugyanis Sárímiki tanyáján megjelent a *Bizottság* s mint minden bizottság megjelenését, ezét is keserves bizonytalanság kísérte és sokféle bonyodalom előzte meg. Az előzményeket a következőkben foglalhatjuk össze.

A Dzsumbó téesz létezésének, illetve Dzsumbónak a híre elég széles körben elterjedt. Más tájakon édeglő és piacozó parasztok irigykedve s már-már az utánzás gondolatával játszadozva érdeklődtek a Dzsumbó körüli gazdasági és élettani viszonyok felől. Mennyi a haszna, mennyit eszik, és egyáltalán hogyan lehet és mennyiért hozzájutni egy ekkora teherhordó szörnnyeteghez. A legnagyobb figyelem odairányult: mennyi adót kell utána fizetni? A válaszok minden tekintetben lelkesítőek voltak, viszont két akadályt nem tudtak leküzdeni a fejkavaró parasztok. Az egyik: nem találtak az országban eladó elefántot. A másik: a Belkereskedelmi (vagy Külkereskedelmi?) Minisztérium nem hajlandó behozatali engedélyt adni a mai nehéz valutáris helyzetben nem szocialista piacról való elefántbehozatalra, a szocialista tábor pedig többnyire elefántok nem lakta világérszéken helyezkedik el. A szocializmus világméretű győzelmének kiváráására pedig a parasztok nem voltak hajlandók. Illetve nem volt rá idejük. Híre jött, hogy valahol a Dunántúlon egy feoszlott cirkusztól az ottani parasztok — szintén egybeszövetkezve — megvásároltak (Dzsumbóék szerint maga a gondolat is röhej) egy afrikai zebrát. Egy napon még említeni is a két állatot! De ha mélyebben belegondolunk, azoknak a dunántúliaknak is volt ám gögyijük. Arról nem is szólva, hogy a zebra után se kell adót fizetni, csak gondoljunk arra, hogy mondjuk, a zebrának, zsákokkal a hátán át kell mennie az utca egyik oldaláról a másikra. Mi történik? A fõrgalom — a kerékpártól a kamionig — leáll, mert a zebra előtt meg kell állni, pláne, ha zebra megy át a zebrán.

Dzsumbó híre azonban nemcsak az országhatárokon belül, hanem határainkon túl is feltűnést keltett. Nem is egy országban a televízió útfilmeket mutatott be hazánkról, s ezeken — nagykövetségeink, külképviselteink óriási megrökönyödésére — nemcsak a csikóbőrös kulacs, a hortobágyi ménes, a dollárért buzgón hajlongó cigányzenekar — természetesen lobogó szárú ingben — jelent meg, hanem az elefánt is, mintegy hazánk szimbólumaként. Hiába tiltakoztak, magyarázkodtak, hogy ez nem jellemző, a külföldi, ezt tudni kell, ha Magyarországról mutatnak neki valamit,

mindent elhisz. Még azt is, hogy itt elefántok vonulnak egzotikus paraszttal a nyergükben az országutakon.

Épp ideje volt, hogy a *Bizottság* Sárímiki tanyáján megjelenjék. Elég népes volt. Képviseltette magát benne a Közlekedés- és Postaügyi, a Pénzügy-, a Mezőgazdaság- és Élelmezésügyi Minisztérium, a Külker, a Belker, ott téblábolt köztük a Kulturális Minisztérium képviselője is, nyilván azért, hogy legyen már valami ügy, amibe beleszólhat. Nem hiányzott természetesen az Országos Táj- és Természetvédelmi Hivatal (OTTH) kiküldötte sem, a megyei, a városi, a járási, a helyi tanács sem maradtatott el, természetesen. Eljött a helyi igazi termelőszövetkezet, a Zöld Reménység agronómusa is, őt azért kell külön mondatban említenünk, mert egyetlen volt, aki motorkerékpárral dörrögött elő valahonnan, a többiek gépkocsikkal jöttek, összesen kilenc-hosszú fekete gépkocsi sorjázott be Sárímiki tanyájának udvarára, nagyobb feltűnést keltve, mint mikor maga Dzsumbó érkezett a cirkuszos kocsiival.

A tárgyaláson mindenki kifejtette véleményét, a sötét pillantásokat lövellő téesztagok jelenlétében. A bizottság eme sötét pillantásokra persze mit sem adott, minden tárca és képviselő a saját érdekeit tartotta mindennél fontosabbnak. Vitakoztak, szinte szikrázva, nézeteiket ütköztették, hol kibékültek, hol megmakacsolták magukat, hogy aztán újabb engedményeket téve újabb szembeszegülések alá készítsék elő a talajt. Vitájukat visszaadni — képtelenség, ne is kísérletezzünk vele, csupán izéltől a következőket, mintegy vezérmondatként.

A Pénzügyminisztérium ádázul ragaszkodott ahhoz a rögeszméjéhez, ami a Dzsumbó téesz tagjainak mély felháborodását váltotta ki: a népgazdaság nehéz helyzetére való tekintettel be kell vezetni az elefántadót.

A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium ezzel szemben — szintén a nehéz gazdasági helyzetre hivatkozva — ezzel szembeszállt, részletesen ecsetelve Dzsumbó, valamint a köréje tömörült szövetkezet érdemeit a városok ellátása tekintetében. A téesz tagjainak szeme felvillant: ez a mi emberünk.

A közlekedési tárca képviselője a közúti biztonságot fessegette és azt követelte: terítsenek Dzsumbó hátra sárga színű, foszforeszkáló csíkokkal ellátott lepedőt, olyat, amilyet az utcaseprők viselnek.

A külker-belker emberei különhúzóva azon tépelődtek, ha Dzsumbót exportálnák, mennyi lenne most az elefánt unciánkénti ára nyugaton.

A legnagyobb felháborodást azonban az OTTH embere váltotta ki azzal, hogy kijelentette: az elefánt a magyar Alföldön „tájidegen” — bizony isten ezt a kifejezést használta! —, el kell tehát távolítani, ne bontsa meg a Nagy Magyar Alföld századok óta kialakult harmóniáját.

A Kulturális Minisztérium embere viszont amellet kardoskodott, hogy minden újat — kezdeményt — pártfogolni kell, különben veszélybe kerül a szocialista realizmus, de őrá aztán igazán nem hallgatott senki. Mindenki a magáét fújta.

— Ezek teljesen megmarhultak, mit akarnak ezek? — suttogták szájszögletből a téesz sötéten pislogó tagjai.

A helyi szervek képviselői természetesen hallgattak, jól tudván, hogy hiába tépik a szájukat, úgyis minden odafönt dől el. Jól tudták. Az eredménytelen tanácskozás ugyanis — már-már estébe hajlott az idő — azzal végződött, hogy majd Budapesten összehívják egy *Tárcaközi Bizottságot*, arra bízzák a döntés jogát. S aztán elsöpörtek.

— Ahány isten az égben van! — hörögte felháborodottan sánta Misu, a semmi másra nem használható főkönyvelő a bizottság eltávozása után. Amin a téesz tagjai öszintén megdöbbenek: Misu szájából, aki csillagjós és jehovista, ilyen hallani! Közeleg a világ vége! Jön az a csata... az arga... menti, amiről annyit, de annyit szokott prédikálni.

— Nem kell betojni emberek — nyugtatta a tagokat Sárímiki, aki elnöki mivoltánál fogva már-már kezd beletanulni az állampolitikai bölcsességbe. — Az a tárca-közi... izé... majd kiküld egy újabb bizottságot, az új bizottság megint kiküld egy még újabb bizottságot. Ez így szokott történni. Mennyi időbe telik az! Évekbe! Úgy-hogy senki se tojjon be.

— Te, Misu — rángatta meg a főkönyvelő kabátjának ujját Kolos —, van még otthon a padláson abból a kicsodából?

— Van — felelte az állását féltő sánta Misu —, hogy az isten verje belé a nem is tudom kicsodáját.

A Dzsembó téesz tagjai újfent elszörnyedtek. Az istenfélő, Isten nevét soha hiába szájára nem vevő Misu idáig züllött. Egynémely tagban felpislákol a gyanú szikrácskája: Misu képes rá, hogy elkeseredésében elhagyja a hitét és átlép a pártba. Hát lehetséges ilyesmi? A mai világban minden lehetséges. Pont egy főkönyvelővel ne történhetnének ilyesmit? Ilyen gondolatokkal küszködve ballagtak a sánta Misu tanyája irányába, előkerült az üveg, felkakaskodtak a lekonyult remények és nem-sokára felzendültek a téesz hivatalosan is elfogadott indulójának dallamai: „Nem lehet a Dzsembóékkal, nem lehet a Dzsembóékkal ki-kuuu-ko-riii-cááázni!

*

Igaz, hogy Sárímiki már-már kezdett beletanulni az állampolitikai bölcsességbe, de mint nem is sokára kiderült, nagyon kezdő volt ő még ebben a szakmában. Alig telt el három hónap, a tanács pénzügyi csoportjától kijött a papír, hogy Dzsembó után adót és közlekedési járulékot vagy mifénét kell fizetni, összesen nyolcezerhat-száz két forint 45 fillért. Évente. Ellenkező esetben a közúti jmu elkoboztatik. Vagyis Dzsembó. Harminc napon belül. Mégis a pénzügy diadalmaskodott hát: a téesz tagjai szentül meg voltak győződve, hogy a pénzügy örömeiben ott fenn Pesten most össze-zeri a bokáját. Fellebbezésnek helye ugyanis nincs. Sárímiki azon töprengett, hogy az égbe tudták ezt ilyen hamar nyélbeütni. Ezt az adózás-kivetést. Igen, mert Sárímiki még a régi iskola embere volt, amikor rettenetesen lassan mentek a dolgok és lehetett fellebbezni. Húzni az időt. Most tanulta meg, mit tesz az, amikor a Pénz az Isten. És azt is megtanulta: kicsoda különbség van aközött, ha az állam *ad*, meg aközött, ha az állam *kap*. Ez utóbbi esetben veszedelmesen felpördül a dolgok intézésének kereke, míg az előbbi esetben a kerék lassan, szemmel szinte alig láthatóan cammog. A dolgok eme fordulatának tudomásulvétele természetesen mélységesen lehangolta a Dzsembó téesz tisztagülyekezését, s bizony lágy mélabúval ülték tele a sánta Misu szobáját s szomorú felhangokkal dalolták: „Hijjjába menekülsz, hijjjába futsz, a zadó elől futni ügyse tudsz...” Valaki ügyetlenül — talán az örökké akadékoskodó és lázadó Rest Pityu — fáradt hangon belekezdett volna az indulóba: „Nem lehet a Dzsembóékkal, nem lehet a Dzsembóékkal...” — de csak eddig jutott. A többiek leintették s reménytelen mozdulatokkal adták körbe a pálinkás üveget. Nem pohárból ittak ugyanis: ki mennyit bírt húzni belőle, annyit húzott. Ügyis vége már mindennek.

*

Dehogyan volt vége! Egy este Kolos fia — aki, mint tudjuk, rendőr a városban s éppen a közlekedésiéknél — annyira fáradtan tért haza, hogy le sem vetette az egyenruhát, azonnyomban a vacsorához ült. Már a felét megette, amikor megszólalt.

— Apu, megint változott az ábra.

— Miféle ábra? — kérdezte apja, Bakonyi Kolos, akinek anyja lánykorában egy papnál szolgált, annak a nevét örökölte, meg két fejős tehenet, emiatt viseli ezt a szokatlan nevet: Kolos.

— A Dzsembó körüli — felelte a fia.

— Már megint? Hát mit találtak ki már megint ezek odafent?

— Nincs vész, apu. Nem kell mindjárt a plafonra mászni. — S nyugalmat intégetett, jelezvén, hogy befalja még ezt a kis maradványt, aztán mindent megmagyaráz.

— Arról van szó — félretolta a tányért —, hogy lejött Pestről egy előadó. Aranygalléros. Eligazított bennünket. Vagyishogy rendelet jön ki arról, hogy magánparaszatok is vásárolhatnak traktort...

— Traktort...

— Maximum 35 lóerőset... És azzal a nap bizonyos meghatározott időszakában

a főútvonalon is lehet közlekedni. Piacra járni, szántani, vetni, öntözni, rotatórozni... tetszik érteni...

— Érteni értem... Csak azt nem értem, hogy miért van ez az egész. Pár évvel ezelőtt, ugye, még azt is megtiltották, hogy a két-három lóerős csettegőkkel a dülő-útra kimenjünk, most meg... egyszerre harmincöt lóerő... főútvonalon. Te Palkó — fordult gyanakodva a fiához Kolos —, nem kérdezted meg attól az aranygallérostól, hogy vajon tudják-e pontosan odafent, hogy mikor mit miért csinálnak?

— Nem kérdeztem meg apu, mert olyan helyen nincs vita. Csak parancs. Amit végrehajtottunk. Ha például mondjuk a hajnali órákban a város felé durrog egy ilyen masina — jogsí persze kell a vezetéséhez —, meg sem állítjuk, mert a piac érdeke mindenek előtt való, ahogy az a tiszt elvtárs is magyarázta.

— Mindenek előtt való... — s ha önmaga előtt nem is merete bevallani, öröm és reménység bújkált benne, s már fogalmazódott benne a mondat, amit majd csak később mond ki: négy láb helyett négy kerékre állítjuk a Dzsumbó téeszt. S nagynehezen bár, de elismerte, nem is marhultak meg ezek teljesen. Sőt! Van ebben valami megfoghatatlan és felmutathatatlan fantázia, de ő ezzel a feladattal egyedül nem bír.

Kik lehetnek társai a titkok megfejtésében? Csakis Misu, aki főkönyvelő és csillagjós egyszemélyben, meg természetesen Sárímiki, mint elnök, aki már kezd beletanulni az állampolitikába.

A megjelenteket — Kolost és Sárímikit — Misu félelemmel vegyes kíváncsisággal, valamint a falakból, bútorokból áradó heves pálinkabúzzal fogadta. Ezen a szagorgián akkor sem lehetne már segíteni, ha Misu nem volna esküdt ellensége az olyan durva és istentelen, természetellenes beavatkozásnak, mint a szellőztetés.

— Na, mi hírt hoztatok már megint?

Elmondták. Erre természetesen inni kellett. Minél többet ittak, annál mélyebben töprengtek s minél mélyebben töprengtek, annál többet ittak. Ez a dolgok rendje különben, csak meg kell figyelni. A hosszú és mély töprengések végül is — ha lelki megnyugvást nem is — valami eredményfélélt szültek. Elvi kérdésekben és gyakorlati megoldásokban egyaránt.

— A traktorokból az első szállítmányok már meg is érkeztek a MEZŐBER-hez, Palkó szerint — állapította meg Kolos. — Hát rácsapunk, vagy nem csapunk? Mielőtt elkapkodnák az éhesebbek.

— Rácsapunk — döntötte el az elvi kérdést Sárímiki. — De ahhoz kellene két liter pálinka.

— Ha nem három — vélte Misu, s megnyugtatta a híveket: van még.

— De két traktor kellene ám — morfondírozott Kolos —, hogy ha az egyik lerobban, ott legyen a másik. Mert szerintem a Dzsumbó téesz működése egy percre sem állhat le.

Az ám: Dzsumbó téesz? És egyáltalán... Dzsumbó! Két traktor meg egy Dzsumbó, az sok. Az már valami olyasféle, mint a kapitalizmus. Erre is Sárímiki irányította rá a figyelmet: jó, ha tudjuk, mit építünk, szocializmust-e, vagy a kapitalizmus valamifajta magyar változatát. A háromtagú bizottság nagy és nehéz dűnynyögéssel a szocializmust választotta — lehet mást, momentán?

De ha viszont a két traktor jön, meg a szocializmus, maradhat-e Dzsumbó? Ez bizony igen heves lelki viharokat okozott a tanakodókban. Dzsumbótól megválni?

— És lehet-e ezek után minden, úgy ahogy összejött, Dzsumbó téesz? — kérdezte Kolos. Hát erre inni kellett.

— Én már — kezdte beszédét, torkát megköszörülve Sárímiki — én már ezen sokat töprengtem. Hogyhát mi magunkat Dzsumbó téesznek nevezzük ugyan, meg sokan mások is így nevezik a környéken, de ilyen téesz valójában nincs is. Működési szabályzatunk van ugyan, de csak amolyan szóbeli. Vagyis alapszabály. De hivatalos, pecsétes működési engedélyünk nincs. Így hát az egész Dzsumbó téesz hivatalosan nem létezik. Illegális vállalkozás, na — mondta ki nagynehezen.

— Mit akarsz ebből kihozni? — kérdezte a főkönyvelő, Misu.

— Vannak mindenféle társulatok, társulások, mifenek...
— Aha... — vetette közbe Kolos, habár nem tudta felfogni, mi foglalkoztatja Sárímiki elméjét.

— Namármost, kéne egy jó ügyvédet keríteni, aki a fertelmes paragrafushalmaz közül kibogarásná azt, ami éppen nekünk kell... Mert valahol bizonyára van ilyen paragrafus... hogy a Dzsumbó téeszt hivatalosan is elismerjék és megkaphassuk a törvényesen előírt adókedvezményeket, magasabb árakat... mert vannak ilyenek.

— Adó-ked-vez-mééény? — kérdezte ámulattal Kolos s biztos kézzel a pohár után nyúlt. — Létezik ilyesmi?

— Létezik — szögezte le Misu. — Van ilyen paragrafus. Olyasféle társulásokra, mint amire Sárímiki gondol. Például.

— De — akadékoskodott Kolos — ha megválnék Dzsumbótól, mert belátom, meg kell tőle válni... ki bírja azt a rettenetes elefántadót... megtarthatjuk-e a nevet: Dzsumbó téesz?

— Arra én... — szipogta Sárímiki s könnyek csillantak meg a szemében, naná, a második üvegnél tartottak — az életemet teszem rá. Dzsumbóra alapítottuk, áldott legyen a neve és emléke. — Erre újfent inni kellett. Sárímiki még sokáig meghatódva gondolt a jámbor hústoronyra, aki az ő tanyáján, az otthonossá tett egykori szekérszínben azóta már megette a tele jászol szénát, megitta a hordó vizet s most úgy korog-morog a gyomra, hogy a házban alig lehet tőle aludni.

*

A lebonyolítandó dolgokat kire lehetett volna bízni másra, mint az elnökre, Sárímikire. Ő aztán, mint az állampolitikában járatos elme, sorra mindent lebonyolított. „Bele a két liter pálinkát a tölténytáskába — máris meg van nyerve a csata!” Elment a MEZŐBER-hez, aktatáskájába bepillantást engedett s máris kátogtak az írógépek: kiutalódott a két kis traktor. A megyei tanácsnál az illetékesek egy kicsit húzogatták a szájukat, amikor megtudták, hogy az újonnan alakult Kertművelő Társulás a Dzsumbó nevet akarja felvenni, ajánlottak cifrábnál cifrábbakat, de Sárímiki nem engedett a negyvennyolcból, illetve a Dzsumbóból.

— A vezetőség összetételében megállapodtak-e már?

— Meg.

— Elnök?

— Én. Név szerint Sári Miklós.

— Helyettese?

Ilyesmiről ugyan eddig nem volt szó, de Sárímiki rávágta:

— Bakonyi Kolos.

— Főkönyvelő?

— Hát... a Misu.

— Miféle Misu? Másik neve?

Akkor kapott észbe Sárímiki, hogy ő tulajdonképpen nem is tudja, mi a Misu másik neve. Misu mindenki előtt csak Misu. De nem lehetett sokáig tétovázni, mert a gépirókisasszony ujjai a vártnál könnyebben lebegtek, leütésre készen.

— Sánta Mihály, kérem tisztelettel.

— Téhával? — kérdezte a gépirónó.

— Mindegy. Tessék csak há nélkül. — Már mindegy, gondolta Sárímiki, legfőlőbb megváltoztatja a nevét Misu, belügyminiszteri engedéllyel.

Következett a legszomorúbb aktus: megválni Dzsumbótól. Érzelmileg. Úgy szívből, igazán. Technikailag ugyanis a vártnál könnyebben ment. Mikor híre ment — mert az ilyesminek híre megy! —, hogy van egy eladó, teherbíró és a közúti közlekedésben jártas elefánt az Alföld déli peremén, az északi peremről egyszerre három deputáció érkezett. Parasztok természetesen, akik elefántra akarták közös boldogulásukat alapítani. Úgy egymásra verték Dzsumbó árát, hogy a befolyt pénzből, meg a

működési engedély alapján kiutalt hitelből — a Magyar Nemzeti Bank adta — prompt ki lehetett fizetni a két kis traktor árát. Misu — aki valóban engedélyt kért a belügyminisztertől nevének megváltoztatására, akkor tudták meg a környékbeliek, hogy igazi neve Suszter Mihály — elégedetten dörzsölgette a kezét: így kell ezt csinálni. Így lehet élni. Boldogulni. Érzék kell az ilyesmihez, bizony. Ami nem mindenkinek adatik meg.

Dzsumbó búcsúztatására egy szép, napsugaras májusi napon került sor. Leírhatatlan és elmondhatatlan volt a búcsú, így hát nem írjuk le, nem mondjuk el. El lehet-e mondani a könnyeket, amelyek a barázdás arcokon végigfolytak, midőn Dzsumbó a nyolckerekes pótkocsin tanácstalanul trombitálva nekilódult a számára még ismeretlen új életnek, új világnak? Meg azt az úttörőruhás gyermekvisongást, ami Dzsumbó útját kilométereken át végigkísérte? Virágözön hullt Dzsumbóra. Amikor aztán a zaj elcsöndesedett, Dzsumbó nekiállt és jó étvágygal bezabálta a virágokat.

Dzsumbó nevét és emlékét nemcsak a társulás neve őrzi; a Dzsumbó sugárút neve sem változott. Azóta persze hobbikertek és faházak sorakoznak mellette, de a neve ma is: Dzsumbó sugárút. És ki az, aki ezen fennakadna? Az az út megérdemli, hogy Dzsumbó nevét viselje. Azt az utat Dzsumbó taposta szélesre.

PINTÉR LAJOS

Búzavirágkék-szemű kedves

*Búzavirágkék-szemű kedves, ha
eljössz hozzám: látogatóba jön a rét.
Jó estét, búzavirág! Főzz kávé,
búzavirág! Vetközz le, búzavirág!
Búzavirágkék-szemű rét, leszek
majd egyszer egészen tiéd. Jó éjt.*

*Jó reggelt új napom. Magamra nyitom
a rádiót, mint a gázcsapot.
Híreket mondunk, híreket:
2 meg 2 az öt, kettő meg kettő = 6.
A béke a háború folytatása, csak
más eszközökkel, jó reggelt!
Arcomra teríti magát egy újság,
jó reggelt, halott katona vagyok.
Szemem emlékműve a búzavirág.*

1953

Születésem évére

*Készül a tél előtti körkép:
a ló, egy gyerek s az apja-anyja.
Ködfüggöny mögül valaki lesi,
aki ha vernék, nem tagadna.*

*Kattan a gép, cikázó villám
fut ki az égi állomásról.
Csillagos fejek csattannak kőhöz,
fűvel megrakott s árva a jászol.*

*Kisbaba-huszár, aki voltam —
somfaág-ostor kezemből lendült.
Bölcsök, koporsók. Álmok és dogmák.
Álom volt: megdőlt, dogma volt: megdőlt.*

*Készül a tél utáni körkép,
emeli lábát apám a sárból —
köszön emberre, köszön időre:
jónapot fiam! jónapot zápor!*

Írj verset!

*Írj verset, bizonyítsd be, hogy élsz.
Írj,
mert reggelre ablakodban a szomszéd
házfal kel föl, nem a Nap,
írj verset, védj magad.
Írj, bizonyítsd, hogy más is
olvasható, nemcsak a pénz.
Írj, mert föl szállott a fácán tolla,
föl a kalapokra, s mert a dzsenti
kalap alatt tök-forma fejek.
Írj, mert sok a karám, a rom,
a rém, kevés a rím. Írj, mert
sok a diktátor, kevés a költő.
Írj, mert sok a jövő, kevés a jelen.
Írj, mert legnagyobb gyár
a hivatal, hol manipulált*

*pacsirta: írógép dalol, danol,
ahol a líra itala löre.
Írj, mert átmegey rajtad, megtipor
az átmeneti kor. Írj, mert fölösleges
az ember, mint a ló.
Írj verset, igazold, hogy élsz!
Írj verset, ha ablakodban reggel
a szomszéd házjal kel fel, nem a Nap.*

HÉVÍZI OTTÓ

Kamasz éj

*démonka irány a szemhéjak tükörszobája
söprűd vonszol: minden láng lakható
(ha bűvöl-bájol is önmagához lesz-e szárnya
önmagához lesz-e szárnya)*

*hajad lobog csóvát hajítsz az ég tárnáiba
aztán föllármázod végig a húst
(vágy: félrevert harang — őbenne szól-e most ima
őbenne szól-e most ima)*

*démonka látod vetkezetlen az ölelésem
dübörgő gerinc vagyok elítélt
(magához térvén első szava nem leszek én sem
első szava nem leszek én sem)*

*

*és rendet raksz lebontod a párnák reliefjét
most lakoltatjuk ki egymást — — —
köröttünk a tárgyak immár roncsok és ereklyék
roncsok és ereklyék*

Békétlen ikon

*és megágyaz magában az ágy
egy nőalak sötét ikon
gerinced vállad — hiánykereszt
szivacsot nyújt a fájdalom
alku ez kis könnyem és
patkánymérget kap az emlék
ím a dárda —*

*aszályod belől:
homlokomba-égetett kép*

*szűz lepedő simítva vászon
mintha tested rajzolná meg
marad a szomjúság s a dárda
békétlen békétlen*

ámen

Irgalmatlan

*sötét kendőben áll a templom
összehajló kéz a boltozat fohász
köldökzsínórt szorongat minden asszony
gyűrött fotóra hurkolt*

rózsafüzért

RAKOVSKY ZSUZSA

Csillárlehetőségek

*Egyetlen döntés is elég,
hogy végleg elpukkanjanak a még
lebegő lehetőségek. Ha a szobába,
ahol most a zseblámpafény amőba-
teste csak a csupasz falakra
vagy a padlószőnyeg bolyhaira folyik rá,*

csillárt választanék — nem tehetném meg ezt se,
hogy azután mindenben ne kövessem
a már adottat. Például amelyikről
estükben megfagyott dús fürtökben szakad le
a szivárványos zokogás, korántse
túrne bármit el: az égök fehér gyümölcse
izzó megrovást szívna a falból,
ha hétköznapjaim lágy masszáját ezentúl
formákba nem szorítanám, a létfenntartás rutinját
takarosán átszellemítve. Itt lenne mindjárt
a terítés művészete: a fenyőgallyal díszített
réztartóban a gyertyát derengő lényege
lassan kitöltené; tüzes
lélekként hatná át a bort. Éjszaka a komor
kettőságyból a hegy-völgyes ágynemű
ovális állótükrömben kísértene
fehéren. A puritán fémtányér alatt viszont
életemet néhány végső elemre
szűkíteném: egyfajta szerzetesség
lenne a Mű vagy az Ügy — egyszóval valami
közhasznú érdekében, ami majd betömi
minden kétely száját. A monománia
átmenet nélküli fényei-árnyai
kopár cellát rajzolnának elő.
Áttetsző lennék, mint a csecsemők,
hajviseletemből és érzelmi életemből
minden fölöslegest száműznék. Ezzel szemben,
amelyiken piros pettyes kötényben
medvék táncolnak, azt jelentené, hogy
őszinte vagyok, gyermeteg, merő
tejszagú jószándék, formákra mit se adnék,
meghitt szobákban hőmpölyögnék, nagy piros szív,
gyöngédségem hánytorgó húslevesben,
varangy uborkában, selymes sápadt befőttben
tárgyasítanám. A téli ürre
lámpám: narancsszínű szelíd lélek vetülne,
lennék a hold jeges ragálya ellen
hatásos háziszser, meleg kelttészta, dunyha.

Csak épp, amelyik lehetővé, a döntést ugyanaz az önkény
teszi érvénytelenné is. Jobban szeretném
bizonytalan időre visszavonni magam,
egyelőre az üres szoba szőnyegén
gömbölyödni össze, amíg valami — bármi —
végleg el nem dől, zúzmóvá válni, várni.

ÖRKÉNY ISTVÁN VALLOMÁSAI

Ötszemközt

VITRAY TAMÁS TV-BESZÉLGETÉSE

Tessék parancsolni, itt a vendég helye...

Itt nem is látni a felvevő kamerát.

Hát ha nem látni, akkor nincs. Kettesben vagyunk — legalábbis a látszat ezt mutatja. Amikor kiírják, hogy „ötszem között”, akkor mindig gondoskodunk valami kis apró, semmitmondó cselekvésről; ez egy trükk, hol beválik, hol nem. De egy írónak rém nehéz helyzetben van az ember. Mindenáron szeretném elkerülni azt, hogy valamilyen „jó tanuló felel” jellegű beszélgetést folytassunk. Nem akarom megbizonyítani sem a közönségnek, sem Önnek, hogy jól készültem Örkényből. Meg aztán lehet, hogy nem is készültem jól. Feltételezem, hogy hiába is bizonyítanám, mit és hogyan olvastam; ez a nézők közül sokak számára keveset mondana. Így hát, ha nem haragszik, nem próbálok tündökölni azzal, hogy mennyire készültem írói munkásságából. Inkább azt szeretném, ha segítene abban, hogy megtaláljam az ember élete és az író munkássága közötti párhuzamokat. Nem tudom, hogy ez a törekvés megfelelő-e az Ön igényeinek.

Hát bevallom, hogy mást vártam, úgyhogy most egy kicsit nehéz helyzetbe hozott. Nagyon nehezen tudok magamról beszélni. Sokat nyilatkozom, mert a nézetemet, a véleményemet a dolgokról, írásokról, az életről el tudom mondani, de nem vagyok olyan vallomást tevő ember, mint amilyen például a lírai költő, akinek az az élete, hogy önmagát mondja el. Azt hiszem, hogy még soha életemben nem beszéltem a saját személyemről. Ehhez azt is hozzáteszem, hogy még a legszűkebb baráti körömben sem vagyok képes magamról beszélni; van bennem valami görcs vagy

szemérem — egy gátlás, amit nem tudok átlépni. Tudok az életemből, a múltamból epizódokat elmondani, vidámakat vagy szomorúakat, de ezek már „meg vannak írva”, ezek írói munka eredményei. Magamról, az én személyemről beszéljünk — hát próbáljuk meg, de nem tudom, hogy fog sikerülni. De hát mindennek van valami kockázata — vállaljuk ezt is. Nem?

Köszönöm. A legegyszerűbb módon próbálkozom. Kezdjük talán a szülői háznál, a gyerekkoránál.

Mind a ketten nagyon sok önéletrajzot írtunk már. Én mindig így kezdtem: „Születtem Budapesten, 1912-ben, kispolgári értelmiségi családból.” Hát már ez sem egészen stimmel. Az én családom nem kispolgári, hanem nagypolgári család volt, de erre nálunk nincs kategória. Apám patikus volt, méghozzá az Örkény patika nagyon jónevű volt, valóságos fogalom: a Kígyó patika.

Hol volt a patika?

Most jót kérdezett: nagyon sok helyen volt. Apám afféle Mikszáth- vagy Krúdy-hősként élt. A patika tabu és szentség volt a családban, ő maga azonban — nem is tudom, hogyan nevezzem, ez a típus már végleg kiveszett — gavallér volt. Három patikát mulatott el. A Szent Hermina patikát a Hermina úton, a Szent Kristóf patikát a Kígyó utcában — a helyén most egy közért van —, és a Csillag patikát, nem, a Török patikát a Király utcában.

Hol mulatták el akkoriban a patikákat?

Hát az éjszakában. Namármost, ehhez hozzá kell tennem, hogy apám nem ivott és nem voltak nőgyei. Azt hiszem, ő inkább gavallér szeretett lenni. Fizetni szeretett. Én sohasem voltam vele, mindezt csak hallomásból tudom, a családi legendáriumból. Egyszer például bement egy éjszakai vendéglőbe vagy mulatóhelyre, és francia pezsgőt rendelt mindenkinek. Ő pedig megivott belőle két pohárral. Tizenkét párbaja volt. Hallottam róla a következő történetet is. Még a közös hadseregben szolgált, mint gyógyszerész, amikor egyszer Bécsbe helyezték. Hát ott a tisztitársait elvitte egy Ronacher nevű mulatóba. Tudni kell, hogy nekem sincs nagy zenei hallásom, de apámnak abszolút nem volt zenei hallása: nem tudta megkülönböztetni a harangkongást a kalapácsütéstől. Ott voltak a bécsi tisztek — hát magyar nótát rendelt nekik. De ennek a Ronacher nevű mulatónak a zenekara közölte, hogy nem tudnak magyar nótát játszani. Mire apám elővette a szolgálati fegyverét, és tizenkét tükröt belőtt.

Büntetésből...

Igen, büntetésből. Egy magyar úr mulat. És sürgönyözött nagyapámnak, hogy tizenkét tükrőért ennyi meg ennyi koronát küldjön. Hát így ment el három patika, szépen egymás után. Anyai családom — a család Pető ága: szintén nagyon jómódú emberek voltak. Nagyapám mindig vett egy új patikát apámnak. Aminek az a furcsa következménye lett, hogy apám lassanként megharagudott a nagyapámra — az apósára — mert mindig ő mentette meg. A végén már olyan dühös volt rá, hogy a nevét se volt szabad kiejteni.

Ez az a bizonyos: minden jótett elnyeri büntetését.

Légy óvatos, ha jót teszel.

Egyetlen gyermek volt?

Van egy húgom, aki ma is él, de már nagyon régen Dél-Amerikában van férjnél.

Hogyan nevelkedtek ebben — az ön kifejezésével élve — nagypolgári házban?

Nagyon szép családi életet éltünk. A szüleim, akiknek örökre hálás leszek — már nem él egyikük sem —, mindent megadtak nekem, amit tudtak. Tanítottak. Úgyhogy tizennyolc éves koromban, amikor leérettségiztem, egészen tűrhetően beszéltem három nyelven: németül, franciául és angolul.

Magántanártól tanult?

Részben. A piaristákhoz jártam, ott görögöt is tanultam, amit nagyon szerettem, és ami az egész gondolkodásmódomra hatott. Nagyszerű iskola volt. Sajnálom, hogy a latint és a görögöt ma már nem tanítják, vagy csak nagyon ritkán. Én az emberi gondolkodásnak valamiféle tiszta szerkezetét e két nyelvből sajátítottam el. Már rég elfelejtettem mindkettőt, de a mai napig is előveszek néha egy-egy latin szöveget, hogy szótározva elolvassam, mert nem tudok betelni a tisztaságával.

Már a gimnáziumban is érdeklődött az irodalom iránt?

Nem túlságosan, mert hetedikben megbuktam magyarból.

Jaj, de jó, hogy mondja, mert ezt valamiféle „rázós kérdésnek” szántam. Egyik író társa mesélte, hogy egyszer, félévben megbuktatták magyarból.

Meg, meg...

Mit nem tudott?

Nem emlékszem. Sokat nem tudtam. Sok kellett ahhoz, hogy megbukjam.

Tehát gimnazista éveiben nem voltak írói ambíciói?

Nem tudom pontosan, hogy mikor kezdtek írói ambícióim ébredezni. Apámnak az volt a kívánsága, hogy a fia többre vigye, mint ő. Teljesítettem a kívánságát, és a gyógyszerészi oklevélén kívül megszereztem a vegyész-mérnöki oklevelet is. Úgyhogy én érettségi után tudományegyetemet és műegyetemet is végeztem. Ma is megvan mind a két oklevelem. Közben azonban mégiscsak kialakult bennem a vágy, hogy író lehessenek, ami nagyon gyatrán indult, hogy őszinte legyek.

Bocsánat, hogy közbevágok, mégiscsak hogyan bontakozott ki ez a hajlam? A családi ház, a vendégek milyen szerepet játszottak benne — mert feltételezem, hogy odahaza nagy élet volt...

Otthon nagyon nagy élet volt, de ennek sem az irodalomhoz, sem a művészethez nem volt semmi köze. Volt egy üveges könyvszekrényünk, amelyben a klasszikus regénytár kötetei sorakoztak, és még néhány szépen bekötött kötet. Apámék nagy házat vittek, ahol az akkori világ előkelőségei, tábornokok, püspökök mindennapos vendégek voltak. Gyakran 20—25 személyes vacsorákat adtak. Részben, amikor már elkezdtem írogatni, és részben egyetemi barátaim révén, bennem valami furcsa kétarcúság alakult ki, ami tulajdonképpen az egész életemen végigmegy. Mintha kettős életet éltem volna. Az irodalom iránti érdeklődésem, írói szándékom következtében egy egészen új baráti körbe csöppentem bele, akik írók voltak, vagy írók akartak lenni, és akiknek, hát mit mondjak erről, nem volt télikabátjuk, vagy ha volt, kopott volt. Filléres problémáik, kenyérgondjaik voltak.

Említene egy párat közülük?

Szívesen. Ki jut eszembe? Első három-négy novellámmal körbejártam egész Budapest szinte valamennyi szerkesztőségét. Mindenholnan kidobtak. Ismétlem, nagyon rosszak voltak ezek a novellák. Aztán egyszer fölvittem őket a Szép Szó szerkesztőségébe, és akkor abban a kivételes szerencsében volt részem, hogy az első ember, aki írásaimmal a kezében leült velem beszélgetni, az József Attila volt, a lap szerkesztője. Ilyen szerencsés csillagzat alatt születtem. A Szép Szó polgári, baloldali, ellenzéki irodalmi lap volt. Itt, végül is becsöppentem egy olyan írónemzedék fiataljai közé, akik forradalmárok voltak. Szóval máris egy kettős helyzetben voltam, otthon a gondtalanság, a jólét... Nekem nem voltak nagy vágyaim soha, igénytelen ember vagyok most is, de otthon soha nem tudtam olyasmit kérni, ami ne teljesült volna. Na most a másik oldal. Hadd mondjak el valamit. A Szép Szónak szerdánként voltak szerkesztőségi órái. József Attila meghívott: „gyere el közénk”. Egy vagy két novellámat közölte is. Így kerültem én ebbe a társaságba. Hazafelé menet mindig beültünk egy kiskocsmába vacsorázni. József Attilával nem lettünk közeli barátok,

mert mindkettőnket feszélyezett, hogy én jómódú voltam, pénzem volt, neki, szegénynek pedig még vacsorára se volt pénze. Nem tudom, megérti-e, mit jelentett ez a helyzet? Buta, mégis nagyon furcsa gátlást ébresztett mindkettőnkben. Biztosan ez a gátlás volt az oka, hogy nem kerülhettem közelebbi barátságba vele, holott rengeteget köszönhetek neki.

Tartózkodó maradt?

Én is tartózkodó voltam. Zavart, hogy őneki nincs tüzelője, és őneki nincs meg a holnapi vacsorája.

Nem merülhetett fel, hogy kiségti?

Na, ezt akarom elmondani. Egyszer egy ilyen kocsmai vacsora után mentünk hazafelé Zelk Zoltánnal az Andrassy úton. Nahát, Zelk Zoltán a szegények szegénye volt, mert neki még állása sem volt. Akkoriban a baráti kölcsönök éppúgy divatoztak, mint ma, Zelk akkor még a nevemet sem tudta, csak úgy összekeveredtünk, diskuráltunk, sétáltunk hazafelé. Éppen a Japán Kávéházhoz értünk, amikor Zelk egész unottan, gépiesen azt mondja nekem: „Mondd, nincs véletlenül húsz pengő kölcsön?” Húsz pengő rettenetesen nagy pénz volt. A válasz erre a kérdésre rendszerint az volt, hogy húsz pengőm nincs, de tessék, parancsoljál, itt van egy pengő, menj be és igyál meg egy kávét. Én viszont szépen benyúltam a farzsebembe, és odaadtam Zelk Zoltánnak a húsz pengőt. Úgy nézett rá, mint valami csodára. Ő már biztos rég elfelejtette az egészset. Én viszont, aki különben is büntudatra hajlamos ember vagyok, máig szégyenlem. Azóta is jó barátok vagyunk, és, mondom, ő valószínűleg semmire se emlékszik már ebből a történetből. De bennem megmaradt egy tüske, hogy ő ott tartott, hogy „adj kölcsön”, én meg ott tartottam, hogy tudtam kölcsönadni.

Hadd kérdezzek valamit, éppen ezzel kapcsolatban. Kettősségről beszélt: egyrészt a nagypolgári család, a püspökök, tábornokok, a nagy estélyek és a szép családi élet, másrészt a forradalmár, vagy legalábbis haladó gondolkodású irodalmárok társasága. Ez a kettősség a kölcsönökön és a hozzájuk kapcsolódó zavart érzéseken túl nem okozott más konfliktust az életében?

Nem...

Bocsánatot kérek, hadd tegyem világosabbá azt, amit kérdezni szeretnék. Ez a kettősség nem készítette állásfoglalásra valamelyik oldal mellett?

Maga azt mondta, hogy szeretné valahogyan összekapcsolni az életemet és az írói arcomat, stílusomat. Hát erre vonatkozóan itt már körülbelül helyben vagyunk. Ez a kétarcú élet kettős látást is okozott. Persze, csak most, visszamenőleg vagyok ilyen okos, akkor ezt természetesen nem tudtam. Az írók barátaim lettek, befogadtak maguk közé. Mégis furcsa volt, hogy otthon a nagy vacsorák, itt meg, ha közülük valakinek volt otthona, felesége, és történetesen módjában állt vendégeket hívni, akkor a szendvicseken hajszálvékonyra volt vágva a parizer. Hát persze, hogy ez konfliktust okozott. Persze, hogy ez bennem megindított valamit a világról, megkérdőjelezett. Nyilván itt kezdődött a kettős látás, a dolgoknak ez a kétfelől való megközelítése, bár ekkor még biztosan csak nyomokban.

A családjával nem szakított?

Soha, soha, soha. Nem lehet egy szerető szülővel szakítani csak azért, mert gazdag.

A pályaválasztásig jutottunk el. Édesapja azt akarta, hogy patikus, illetve hogy még több: mérnök legyen. Meg is szerezte a mérnöki oklevelet.

Meg.

És aztán?

Aztán már nem folytattam. De — hogy is mondjam — az egyetem elvégzése számomra nem volt teher vagy szenvedés. Végül is ekkor sajátítottam el azt a természettudományos gondolkodást, amely még ma is egy kissé különlegessé teszi a helyzetemet a magyar irodalomban, ahová a legtöbben az irodalom felől, illetve nagyon sok felől jöttek, mert hiszen hányan törtek fel paraszti sorból, munkás sorból. Én a természettudományok felől jöttem, ezt a gondolkodást sajátítottam el, és ezt nagyon szerettem. Nagyon egyszerűen szólva: a kémia nyelvén leírható egy képlet, amely szerint, ha a kénsavat összeöntöm a báriumkloriddal, akkor bárium-szulfát képződik. És abban a pillanatban, ha egy kis kémcsőbe beleöntöm, valóban ott a fehér csapadék, a bárium-szulfát. Csodálatos egyezése az elméletnek és a gyakorlatnak, a gondolat megvalósulásának. Szóval a világnak ez az egyszerű és világos kifejezése, ez engem elragadott, ez nekem borzasztóan tetszett. Hát persze, az, amit most elmondtam, az a legelemibb példája ennek, de az egész kémia, fel egészen a szerves kémiáig, egy ilyen tiszta, világos képlet. Ez az a tiszta világosság, amit egész életemben kerestem, szerettem; mindennek a legegyszerűbb és legvilágosabb megfogalmazása. Az értelmet.

A magyar nyelv eleget tud-e tenni ennek a kémiai precizitásnak?

A magyar nyelvet a világ egyik csodájának tartom. Pontosan azért, amit kérdezett.

Tehát tud?

Igen, tud. Egészen különleges szerencsém, hogy magyarul írhatok. Nézze, ez nincs minden hátrány nélkül. Például, a magyar nyelvben csak egy múlt időt használunk. A magyar nyelvben nincsenek nemek, és nincsenek nagy, élő tájnyelvek — szóval ilyen szempontból szegényebbek vagyunk. A magyar nyelv használata azzal is együttjár, hogy egy kicsit el vagyunk temetve. Ez alatt azt értem — most már igazán nem magamról beszélek —, hogy a költészetünket, amely a világ egyik legnagyobb költészeté, nem fogjuk tudni igazán átadni soha senkinek. Mindig csak a miénk marad.

A nyelv szigeteli el költészetünket?

Igen. Egyes dolgokat meg tudunk mutatni, most már nagyon sok fordítás jelenik meg idegen nyelven. De hogy Petőfi, Ady, József Attila művét a világgal közölni tudnánk, az képtelenség. El is késtünk vele. Olyanok vagyunk, mintha valakinek meglenne a Koh-I-Noor gyémánt a zsebében, de mihelyt előveszi, mindjárt nincs a kezében semmi. Nem tudjuk megmutatni a kincseinket. Szeretnénk tudatni a világgal, hogy itt vagyunk, ezek vagyunk, ilyenek vagyunk — de éppen azt nem tudjuk megmutatni, amiben a legnagyobbak vagyunk: a költészetünket. De most nem is erről kezdünk beszélni. A magyar nyelvnek látszólagos gyengeségei mellett van egy egészen csodálatos tulajdonsága; mégpedig éppen a kémiája, a pontossága, tisztasága, világossága. Sokat fordítottam különböző nyelvekből. Egyik büszkeségünk, hogy magyarra mindent le lehet fordítani. Csakugyan mindent. Valóban, a klasszikus versformáktól kezdve a francia alexandrinusig és a modern versekig mindent teljes értékben tudunk magyarul megszólaltatni. Egyet nem: a kvázt, a maszatot. Ahol homály van, ahol köd van, ahol füst van, ahol bűdös van, azt magyarul nem tudtam lefordítani soha. Ott én rövidítettem, húztam vagy csaltam, vagy megpróbáltam valahogyan áthidalni. Mi csak a tiszta gondolatot tudjuk magyarul kifejezni, ez a nyelvünk struktúrája. Példaképpen Szabó Lőrinc egyik verséről jut eszembe két sor: „Ettem tíz deka disznósajtot, kenyeret és egy mandarint.” Ez nálunk egy vers, a közlésnek ez a mérhetetlen pontossága, hogy ő tíz deka sajtot evett, ez költészeté tud válni.

Ne haragudjon, egy csomó mindent elfelejtettem közbevetni. Olvastam Weöres Sándornak a Tojáséj című verséről írott elemzését. Mintha Weöres versét is hasonlóképpen közlitené meg...

Miért lesz ezekből a szavakból vers? Mert a magyar nyelv az egyszerű közlés-

nek, az egyszerű kijelentő mondatnak — amit azóta is a legjobban szeretek —, tehát az ítéletnek, az állapotok meghatározásának, a dolgok legrövidebb és legtisztább kifejezésének egyik legszebb eszköze a világon. Azért merem ezt mondani, mert más nyelveket is ismerek, amelyek szépségét ezzel nem akarom csökkenteni.

Tulajdonképpen azt állítja, hogy a magyar nyelv olyan tömör, hogy csak az igazat tudja kifejezni?

Világos, világos, csak az igazat tudja. Magyarul hazudni sem lehet könnyen...

Ha Ön valakivel beszélget, kihallja, hogy nem mond igazat? Vagy hogy nem azt mondja, amit valójában gondol?

Valahogy észreveszem. Pedig nekünk, tudja, teljesen szabad szórendünk van. De hát lehet, hogy már öreg vagyok, sokat hallottam hazudni, sokat hallottam igazat mondani, és nem is a nyelv teszi, hogy kihallom a hazugságot. Mégis azt hiszem, hogy maga a nyelv sem bírja jól, nem szereti, nem tűri magán a hazugságot. Persze, egy nyelven mindent el lehet mondani, és ez alól a magyar sem kivétel. De kérdés, hogy mi az, ami egy nyelven természetesen hangzik, ami olyan, mint maga a nyelv. Ilyen értelemben mintha a magyar nyelv az igazság megszólaltatásának legjobb nyelve volna — mondom talán egy kis sovinizmussal. Ez az elfogultság talán megbocsátható, mert nekem ez a nyelv az eszközőm, mert nekem ez a nyelv a mindenem, én ezen a nyelven tudok csak igazán beszélni, írni, gondolkodni.

Hát egyrészt ki vagyok én, hogy ezt elvitassam, másrészt számomra meggyőzően hangzott, amit mondott. De engedje meg, hogy visszatérjek személyes dolgokra. Ott vágta el az események fonálát — és nem hiábavalóan —, hogy került-e valaha konfliktusba a jó módú családi élete a barátaival, az irodalmi körrel, amibe került. A választ erre a kérdésre meg is kaptuk: nem.

Bocsásson meg, inkább átfogalmaznám a kérdését. Nem a családommal kerültem konfliktusba, hanem azzal az egész világgal, amit Horthy-Magyarországnak neveznek. Hát ez ma már elképzelhetetlen szégyenfoltja volt a világnak, Európának, hogy ez itt létezhetik, ez a teljesen abszurd, középkori, nyomorral és éhséggel teli élet, amelyet egy vékony réteg luxusa vett körül. Hatalma, sógor-komasága olyan elképesztő volt, hogy nem is tudom most felidézni egy ilyen beszélgetésben. Hát hogy mondjam magának, én persze baloldali író voltam, ha kezdetben még nem is tudatosan. Igazi író nem is létezett más, mint baloldali. Ha eszembe jutnának a kormány hivatalos írói — legfeljebb ha háromra emlékszem —, akkor talán csak Herczeg Ferenc nevét tudnám még ma is kimondani közülük.

Abban, amit kérdezni akartam, csak odáig jutottam el, hogy ha a családdal nem is — amely mégiscsak ehhez a vékonyabb réteghez tartozott, de a fennálló renddel szembekerült-e?

Hát nézze, ebben a társaságban utólag, húsz évvel később kiderült, egy csomó kommunista is volt. Akármennyire is szerettük egymást, akármennyire is együtt diskuráltunk és loptuk a napot, ezt természetesen nem közölték velem. Egyszer csak apámnál megjelent két nyomozó — ez is egy ilyen groteszk helyzet — és rendkívül tisztelettudó hangon azt mondták, hogy méltóságos uram — apám magyar királyi kormányfőtanácsos volt —, kellemetlen dolgot kell önnel közölnünk. Micsodát? — kérdezte apám. Kérem, a kedves fia rossz társaságba keveredett. Az én fiam? Hát hogyhogy? Kérem, bajok lesznek. Szabad egy tanácsot adnunk? Küldje ki a fiát Párizsba, vagy valahová egy időre. Így hát apám kiküldött engem Párizsba. Egyébként nem hiszem, hogy ha Pesten maradok is, bármi bajom lett volna. Nem akarok utólag dicsőséges színben feltűnni: nem vettem részt semmiben.

A fennálló rend jóindulata...

Igen, engem megvédett a fennálló rend. Azért ajánlották, hogy egy kicsit nem árt utazni.

Többször megírta és elmondta nyilatkozatban is, hogy az írói munkásságára kiható legnagyobb élménye a háború volt. Hogyan került bele a háborúba? Milyen minőségben került a kormányfőtanácsos fia a háborúba?

Hát nézze, én sokat voltam katona, mert mint gyógyszerészt behívtak. Lassan mentem fölfelé az önkéntesi ranglétrán, utoljára zászlós voltam. Családunk zsidó származású. De ezt valahogy nem vettük tudomásul, ez nem volt téma. Én magam szerzetesi iskolába jártam, katolikus voltam. Egy nap megkaptam a SAS-behívót, hogy jelentkezsem Nagykátán. Tavasz volt, felvettem a nagyon szép fehér extra egyenruhám, fekete lakkcipővel, fekete parolival. Felültem a vonatra, és ott még gyorsan megismerkedtem egy fiatalasszonnyal, mert abban az időben nagyon sokat udvaroltam, nagyon sok szerelmem volt, és gyorsan megbeszéltünk egy randevút, hogy mindjárt, ha a háborúnak vége lesz, összejövünk. Megérkeztem Nagykátára, elmentem egy kertbe, ott egy vadállat ült, a Muray nevű alezredek. Megnézte a behívómat. Én is akkor vettem észre, hogy a nevem mellől a zászlós szó hiányzott. Kérem szépen, egy félóra múlva... Nincs valami ital?

De van, lehet szeszes?

Ha két ember van egy szobában Budapesten, akkor nem lehet sokáig magázódni. Szeszes is lehet.

Hol vannak a szeszes italok? Valaki nagyon vigyáz ránk. Pedig amikor elkezdtek ezek a beszélgetések, akkor még, elárulom, volt szeszes ital is.

Coca Colával lehet pertut inni?

A jelek szerint a televízió szegényedik, pedig most új gazdasági év van...

Ez mutatja a mi haladásunkat is. Képzeld, milyen botrány lett volna, ha a Rákosi-korszakban két ember Coca Colával iszik pertut! Tehát Isten éltesse!

Köszönöm szépen. Ott tartottunk hogy udvaroltál a hölgynek, majd Murayhoz érve kiderült, hogy a zászlósi rang...

Kiderült, hogy engem munkaszolgálatra hívtak be. Hát ez elég váratlanul ért, annál is inkább, mert ez a Muray az én egyenruhámot szemtelenségnek, provokációnak minősítette, és kikötetett. Kikötni úgy kell, hogy az ember kezét hátracsavarva összekötik, és a csuklójára kötözött kötéllal felfüggesztik. A szolgálati szabályzat szerint ezt csak orvos jelenlétében szabad csinálni, mert addig kell húzni, hogy csak a lábujj érje a földet. Orvos persze nem volt jelen, de Muray odajött hozzám és a bicskájával levagdosta rólam a csillagokat, leszedte a karpaszományt, és utána egy jó nagy pofont kaptam, ami elég szokatlan volt, mert addig engem nem pofoztak. De nem is erről akartam beszélni, hanem arról, amit kérdeztél, a háborúról. Valóban, nekem a háború volt életem legnagyobb élménye. Sorsdöntő élmény volt; bármilyen furcsán hangzik is, ott lettem emberré. Nézd, mi voltam én? Egy elkényeztetett, többé-kevésbé, de inkább kevésbé művelt fiatalember, aki megírt néhány novellát, megjelent egy vékony kis kötetecskéje... Nem szabad?

Nem szabad dohányozni?

Attól tartok, nem. Na, de úgysem látja senki... Szóval, a háború a halál állandó közelségét jelentette, azt, hogy a pusztulás, az elmúlás olyan közömbös ténnyé vált, mint az, hogy most egy gyufát sercentünk el, és az leég. Ennyit ért egy emberi élet. De nem ez volt számomra a döntő élmény, hanem az, hogy egyszerre bekerültem egy sokadalomba. Hogy pontos legyek: fél évig voltam a fronton a Donnán, aztán négy és fél évig szovjet hadifogságban. Ami azt jelenti, hogy öt éven keresztül tulajdonképpen egy percig se voltam egyedül. A fogságban, ha nem tévedek, nyolcszázán voltunk egy barakkban. Ezek félig földbeásott barakkok voltak, két sor pircsel. Még most is látom rajtuk a havat, ahogy majdnem összesomosódnak a tájjal. Az egyik táborban pedig, ahol három évet töltöttem, harmincezen voltunk. Magyarok három-

négyezren lehettek, ezen kívül olaszok, románok, franciák a francia önkéntes légióból, és így tovább. Egyszerre belekerültem egy tömegbe, és ennek a tömegnek olyan picike porszeme lettem, hogy már a nevemet se tudta senki. Ott veszekedtem, nevettem, és sokszor koplaltam velük, mert voltak nehéz idők is. Tehát részese lettem egy nagy közösségnek, ami csak nekem volt iszonyatosan új, mert én csakugyan egy elkényeztetett létből léptem át ide: saját szobám volt egy hatszobás villalakásban, ahol laktunk. És a sorsom egy lett ezekkel az emberekkel, a bajtársaimmal. Velük dolgoztam, velük reménykedtem a hazajövetelben, tehát tökéletesen eggyé váltam velük. Itt nem volt rang, itt nem volt gazdag és szegény, itt mindenkinek hatszáz gramm kenyere volt naponta, meg reggel egy leve-se, délben egy kásája és vacsorára megint kása. Egyforma lettem a világgal. Nehogy azt hidd, hogy ebben bármiféle szándékosság volt. Belekerültem egy sorsközösségbe, ami engem tökéletesen átforgatott; az egész látásmódomat, hiszen eddigi életem természetesen valamiféle arisztokratizmusra, kiváltságokra nevelt. Én már azóta hallani sem bírok semmiféle írói kiváltságról. Olyan ember vagyok mint a többi, a legkevésbé sem tudom magam másnak érezni — nekem egyszerűen más a mesterségem, más anyaggal dolgozom, de ugyanolyan embernek érzem magam, mint egy hivatalnok, akinek az a feladata, hogy írjon, egy ember vagyok, akinek a sorsa a többiekével van összekötve. Nélkülük lélegezni sem tudok. Nekem nincs többé külön utam a világban, nekem már csak egy utam van. És ezt a hadifogságból hoztam haza.

Amit most kérdezni szeretnék, az éppen idevág. Feltételezem, hogy a fogság éve alatt, akarva akaratlanul, közelebből is megismerkedhetél azokkal az eszméikkel, amelyeket a korábbi baráti kör már tudatosan képviselt.

Hát nézd, nem is csak az eszmékkal, hanem mindazzal, ami körül ott folyt a szó. Hogy nagybirtok, hogy szegényparasztság. Három évig feküdt mellettem egy napszámos — már nem jut eszembe a szülőfaluja. Tudod, a hadifogság a nagy mesélések időszaka. Az ember lenyomja a munkát, aztán jönnek azok a hosszú orosz délutánok és esték, és akkor mesélnek. Mindenki elmondja a magáét. Tulajdonképpen ez volt „az én egyetemem”.

Hiszel abban, hogy egy író műveiben megjelennek élete — akár különösebb, furcsább — szakaszai, válságai, örömei, szóval mindaz, amit átél? Azt hiszem, a kérdés elég ostoba.

Nem, nem ostoba kérdés. De nem hiszek ebben. Nekem az, hogy átment rajtam a kerék, nem ártott. De az nem igaz, hogy a költőnek vagy írónak nyomorognia, szenvednie kell.

Nem egészen így értettem.

Élni sem, ha úgy értetted. Ha egy író beül egy kávéházi ablakba — nyugodtan mondom, mert sosem ülök kávéházban — és kinéz, akkor abból is megírhatja a világ legnagyobb regényét, amit onnan lát. Nem kötelező, hogy egy írónak szenvednie kell.

Lehet elefántcsonttoronyban is írni...

Elefántcsonttorony nincs.

Hónapokkal ezelőtt hallgattam egy rádióműsort, ahol négy nagyon okos, és az irodalomban nálam sokszorosan jártasabb ember, Béládi Miklós, Domokos Mátyás, Hermann István és Bodnár György beszélgetett Örkényről. Elhangzott az a megállapítás, hogy a hatvanas évek kiugróan nagy meglepetésének könyvelték el munkásságodat. Novellában, regényben, drámában. Megállapították, hogy a sikeres korszak előtt két válságos periódust lehet észlelni. Az egyik 56 és 60 közé esik. A másikat úgy aposztrofálták, hogy a dogmatizmus éve. Itt az alkalom, hogy megkérdezzem, egyetértesz-e ezzel, és ha igen, akkor mindez hogyan kapcsolódott az írói életed fejleményeihez.

Nem egészen értem a kérdést. Mondjam el, hogy a dogmatizmus éve alatt ho-

gyan és miért írtam? Jó. Megpróbálom leegyszerűsíteni. Nézd, ha már ezt elkezdtek, csakugyan, ami valamennyit ér mindabból, amit csináltam, azt mostanában, az elmúlt tíz-tizenöt évben írtam. Ennek sok oka lehet. Először is én részben most „értem be”. Ezt úgy értem, hogy nekem az íráshoz valamiféle lelki egyensúlyra van szükségem. Vannak művészek, vannak írók, akik tudnak a legnagyobb családi kavargások, jelenetek közben dolgozni... miközben földhöz csapnak egy tányért... Én nem tudok, nekem nyugalom kell. Egyensúlyban kell lennem a környezetemmel. Ez most adatott meg nekem, öregkoromra. Hadd mondjam ki: a feleségem megteremtette körülöttem azt a világot, amelyben jól érzem magam. De nemcsak jóézésről van szó: az ő emberi tartásáról is. A mi szerelmünk nagyon nehéz éveken kezdődött, azóta jóban-rosszban együtt vagyunk. Nemcsak, hogy jóban-rosszban, hanem szakmailag is. Az, hogy én egyáltalán elkezdtem darabokat írni, azt kizárólag a feleségemnek köszönhetem.

Ő dramaturg?

Igen. Ez a foglalkozása, ez a szenvedélye. Ezt nagyszerűen érti. A másik ok az lehet, hogy az utolsó tíz-tizenöt év, bár a múltamhoz képest unalmas idő, valamennyire kedvező volt, lehetőségeket adott, nem kötötte görcsbe a képzeletemet. Tehát egy kicsit kifuthattam a formámat — ha volt egyáltalán. Amennyi bennem volt, azt ki tudtam rakni az asztalra.

Egyszóval egyetértesz azzal a megfogalmazással, ami a rádióműsorban elhangzott.

Igen.

Két, úgynevezett válságos korszakodról szólva van-e valami hozzáfűznivalód?

Annyi, hogy azt, amit leírtam, mindig elhittem. Abban én mindig mélyen hittem, amit leírtam. Ezt ma sem szégyenlem. Nem tagadom le egyetlen soromat sem. Néha olyat is írtam, ami nem volt igaz, de ha ennek tudatában lettem volna, nem írtam volna le. Hogy mondjam, mit mondjak? Lelkesedésemben lementem az épülő Dunaújvárosba. Ott mégiscsak épült valami, ami engem elragadott. Meg is lett. Van is egy város, dolgozik egy gyár, élnek ott emberek. Szóval ebben a nagy teremtetési lázban nem vettem észre azt, amit pedig egy írónak észre kellett volna vennie, amit ma már minék újra észrevenni, hiszen eleget beszéltünk róla, és ami aztán végül is 56-hoz vezetett. Még valami kapcsolódik ehhez a kérdéshez. Irtózatosan lassan tanultam. Nem viccelek, amikor azt mondom, hogy az első írásaim hosszú, hosszú éveken át nagyon gyenge írások voltak. Hogy egy példát mondjak: tegnap jelent meg a Kritika legújabb száma, amelyben egy Kenyeres nevű kritikus a legutolsó könyvemet bírálja. Megírja, hogy ebben a könyvben régi, húsz-huszonöt éves írásaimat adtam ki, amik már nem kaphatók. Egy novelláról azt állítja, hogy rossz, nagyon rossz. Borzasztó rossz. Teljesen igaza van. Mondom: rettentő nehezen és lassan tanultam. Vannak olyan csodák, mint az ifjú Mozart, az ifjú Weöres. Weöres, ha már említetted, már tizennégy éves korában igazi Weöres-verseket írt. Ki is adta őket, teljes joggal. Én rettenetesen lassan tanultam, még azt is mondhatnám, ha egyáltalán megokosodtam valamennyire, az is nagyon lassan sikerült nekem. De hát az író agyveleje olyan, mint egy szerszám: végül megismeri az ember mennyit ér, mit tud, mi telik ki belőle. Tudom, hogy a teljesítőképesége mérhető: itt a papíron. Lassan tanultam, borzasztó sok idő kellett ahhoz, idő, idő és idő, meg élmények, írók, példaképek, hogy valamennyire is megokosodjak. Megmondom neked őszintén, hogy ma sem vagyok olyan nagyon okos ember. Legszűkebb körömben van három-négy barátom, akik jóval okosabbak, mint én, amiért nagyon irigylem őket. Persze ezt nem mondom meg nekik.

Mehetek én tovább ennek a rádióműsornak a mezsgyéjén, mert hiszen egy kicsit úgy érzem, hogy visszautasítottad, hogy ezen a vonalon menjünk. Nekem az adja a biztonságosabb kapaszkodókat, őszintén megvallva, és ezért próbáltam ehhez csatlakozni, hogy megtudjam azt, hogy vajon, ha ők jól ítélték, és ezt most megkérdezhe-

tem, akkor mindez az író életében miben fejeződik ki, vagy hogyan befolyásolja? Ők azt mondták, hogy két válságos időszakod volt, az egyik a dogmatizmus, erről ejtetünk néhány szót, a másik pedig az 1956 és 60 közé esett, amiről azt mondta az egyik, hogy alkottál, de nyilvánosság nélkül, és csak nagyon szűk kör tudta, hogy alkotsz. Kívánsz-e erről beszélni, vagy sem?

A kérdésemből úgy veszem észre, hogy te kívánod, hogy beszéljek róla, ami nem nagyon könnyű nekem. 56 őszén az akkori írószövetség elnökségének tagja voltam, és szívvel-lélekkel részt vettem azokban az eseményekben. Tele voltunk lelkesedéssel, azért, mert valami újat akartunk. Azóta már nagyon sokat írtunk és beszélünk erről, én magam is sokat írtam erről az élményről. De azért azt hiszem, hogy a szenvedély nélküli, tárgyilagos ítélet még a jövőre vár. Mindenesetre, nekem is az a felejtethetetlen élményem, az az alapvető élményem maradt erről az időről, hogy noha — bár el tudom képzelni — bizonyára voltak olyanok, akik ide vissza akarták hozni a régi világot, a tőkés társadalmi rendet, de sem én nem akartam ilyet, se a barátaim, se azok, akikkel akkoriban találkoztam. Amit mi akartunk, az az volt, hogy a már elviselhetetlenül rosszat felcseréljük valami jóra. Persze, ehhez az is hozzátartozik, hogy november 4-én, amikor ez a történelmi fejezet zárult, akkor én azt hittem, hogy visszatér az, ami volt. Hogy bárkinek a nevéen is, de egy új Rákosi fog jönni. Részt vettem, meghirdettem, részt vettem abban, amit akkor írósztrájkknak hívtunk. Meg kell mondanom, hogy ebben tévedtem. De ez nagyon soká tartott. Nagyon sok mindennek kellett történnie körülöttem az országban és bennem, amíg idáig eljutottam, hogy ide nem a sztálinizmus, nem a személyi kultusz, nem a Rákosi-korszak tért vissza. Ezt nem lehet letagadni, ezt becsületesen meg kell mondanom. Na, de hát akkor... akkor mondom, engem öt évre eltiltottak az írástól, pontosabban a publikálástól. Se könyvet, se fordítást nem közölhettem, de még korrektúrárt se csinálhattam. Akkor öt évig egy gyárban dolgoztam. Elővettem a vegyész mérnöki oklevelemet, és kimentem egy gyárba dolgozni. Mint kezdő mérnök, öt évig 1600 forintot fizetéssel egy gyárban dolgoztam. Nahát ez volt — ez sem ártott. Meg kell mondanom, nem volt baj, hogy öt évig csak magamnak írhattam. Azzal, hogy a nagyon szoros kontroll után egyszerre a teljes szabadság, hogy úgyse olvassa senki, amit csinálsz... Senki se törődött azzal, amit csináltam, közelebb kerülhettem önmagamhoz. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy az írónak jól tesz, ha eltölt-ják a publikálástól. Nekem, személy szerint, nem ártott.

Ez az írói fejlődés tükröződik tehát a hatvanas évek óta tartó nagyszerű — nyugodtan mondhatom így, hiszen a rádióműsorban is így fogalmaztak, én aztán igazán megtehetem — nagyszerű alkotásokban?

Hát persze. Ez ebből nőtt ki, ebből a sok mindemből, amit itt összehordtam. De hát az író sohasem tudja, hogy amit ír, az mit ér. Az író csak azt tudja megállapítani, hogy az, amit leírt, képességeinek milyen mértékű megvalósítását jelenti. Tehát az, amit most csináltam, az a tőlem telhető maximum-e. Hogy a tőlem telhető maximum, behelyezve egy nemzet irodalmába és életébe, a világ fejlődésébe, hogyan értékelhető, azt az író tulajdonképpen már nem tudja, azt a kritikusok szeretnék eldönteni...

Előfordul...

Előfordul, hogy tévednek.

Banális kérdés, de most nem telik tőlem jobb: melyik művedről érzed úgy, hogy a maximálisat sikerült benne elérned?

Mindig abban, amin éppen dolgozom. Tudod, amit az ember megírt, az múlttá válik. Az már nem ő. Én nem találtam fel semmi újat, mert a művészetben nincs is semmi új. Tegyük fel, hogy Mátyás király, aki nagy barátja volt a művészeteknek, ideszólna most nekünk: kedves Vitray, kedves Örkény, mondják már meg, mi újság a művészetben? Azt kellene neki mondanunk, hogy kérem szépen, felség, tulajdon-

képpen semmi különös. Voltaképpen csak annyi történt, hogy megszületett egy új művészet, a mozi. Ha Visegrádon játsszák, nézzen meg egy Jancsó-filmet.

És a mienk, a tv?

A tv nem vált még egészen önálló művészetté, de azért biztos megnézne ő egy tv-műsört is szívesen. Szóval újat nemigen tud az ember alkotni, mert a művészetben nincs új; csak *más* van, vagyis az van, hogy mi mások vagyunk, te meg én. Más körülöttünk a világ, más az élet tempója, más az emberiség közérzete. Tökéletesen más az, amit az emberről tudunk. A „modern” szó meglehetősen semmitmondó; tulajdonképpen csak annyit jelent, hogy az ember ott ahol van, abból amit megél, amit a világról tud, a lehető legtisztább, legtágasabb, és legmegbízhatóbb képet legyen képes kialakítani. Úgyhogy abban, amit én csináltam, nem érnek semmi újat. Legfeljebb azt, hogy a dolgokat megpróbáltam ehhez a korhoz mérni, a 20. század második feléhez, amely az időbeli hazám, és amelyet nagyon szeretek.

Miután az előbbi kérdésem is meglehetősen közhelyizű volt, most egy méginkább közhelyszerű kérdést teszek fel. Miután az elmúlt másfél évtizedben pályád csúcseit jártad be, milyen további vágyaid vannak — akár magánemberként, akár alkotóként. A kettő talán több tekintetben azonos is.

Ha ezt úgy kérdezted, hogy mi a legszebb, ami egy íróval történhetik, akkor elmondom. Franciaországban barátságba kerültem Vercors-ral, ő fordította le a Macskajáték című darabomat franciára. Ebből az alkalomból kétszer meghívott. Párizstól nyolcvan kilométerre laknak, egy vízimalomban. Persze, amikor én odakerültem, ez már egy luxus vízimalom volt. Hadd mondjam meg mindjárt, hogy megnyerjem az összes szíveket: Vercors apja magyar volt, illetve magyar származású. Ő már nem tud egy szót sem magyarul. Párizsban született, francia író lett belőle. Ez a vízimalom, ez a minden luxussal, szépséggel és kényelemmel berendezett otthon, ez az ő nyári rezidenciája. Itt voltam kétszer. Nemrég is találkoztam vele Brüsszelben, darabom bemutatóján, és csak most mertem tőle megkérdezni, hogy a róla szóló legenda igaz-e. Azt felelte, hogy igaz. Erre megkértem, hogy mondja el. Vercors, mint a legtöbb francia író, Franciaország német megszállása alatt részt vett az ellenállási mozgalomban. Először a hegyekben harcolt, aztán álnéven elbújt egy romos vízimalomban. Abban, amelyikben most lakik. És itt írt. Itt írta meg azt a regényét, ami Magyarországon is megjelent, és nagy sikere volt, A tenger csendjét. Miután megírta, odaadta a barátainak, akik sokszorosították, és amennyire lehetett, illegálisan terjesztették. Elmondta, hogy egy nap a malomban ült, és meghallotta, hogy közeledik egy bombázóraj. Ez nekik akkor Franciaországban a reményt jelentette: angol meg amerikai bombázókat, akik elhúztak fölöttük, és lőtték a németek állásait. Persze kiment, reménykedve felnézett az égre, és csakugyan egy raj Liberátor — ezek voltak az angol bombázók — jelent meg, nézett rájuk és örült, és egyszercsak azt látta, hogy kinyílik a gépek alja és valami potyogni kezd. Nem bombák voltak, hanem valami fehér villanásokkal lassan lefelé ereszkedő, libegő furcsaság. És egyszercsak az egyik a kertje végébe esett. Odament, felvette és A tenger csendjét tartotta a kezében. De Gaulle-ék Londonban kinyomatták, bombázóra rakták, és Franciaországban ledobták. Hát az, hogy egy író a németek megszállta, Gestapo gyötörte, megalázott nemzetéért tehet valamit, és az ilyen kézzelfoghatóvá válik, hogy a kezében tarthatta — azt hiszem, ez a legtöbb, amit egy író magának megálmodhat.

Köszönöm.

1974.

Egy kis Ionesco, egy kis Giraudoux, egy kis Kafka

Örkény István, aki 1912-ben született Magyarországon, gyógyszerész családból, 1942-ben publikálta első novelláskötetét. Ezután mozgósították, az orosz frontra küldték, fél évvel később fogságba került, öt évet töltött táborokban, és csak harminchat éves korától tudta magát igazán az írói pályának szentelni.

Örkény, aki novellákat, regényeket és színdarabokat ír, úgy érzi, hogy csak mintegy tíz éve talált rá igazán a saját hangjára.

A közepes termetű, mosolygós Örkény, akinek szeme sötétkék, áttetszően tiszta és mély, mint egy macskáé, hétfőn érkezett Brüsszelbe, hogy részt vegyen *Macskajáték* című darabjának utolsó próbáin. A darabot Vercors fordításában Jacques Huismann rendezte a Nemzeti Színházban.

— Örkény István, önt Belgiumban kevéssé ismerik. Beszélne nekünk önmagáról és drámaírói világáról?

— Én prózaíró vagyok; soha nem jutott eszembe, hogy színdarabokat írjak. De vannak még műzsák! Dramaturgot vettem feleségül és az ő hatására kerültem kapcsolatba a színházzal. Meglepődve állapítottam meg, hogy ebben a színháznak nevezett kis dobozban a képzelet, a gondolatok kifejtése sokkal szabadabb lehet, mint a regényben, a novellában vagy bármely más irodalmi műfajban. Kicsit paradox jelenség ez, hiszen a színház olyan mechanizmus, amely sokak együttműködéséből születik. Mégis, nekem olyan lehetőségeket adott, amelyeket korábban nem ismertem.

Stílusom „groteszk”. Van benne egy kevéske Ionesco (ami az abszurdot és a gondolat elsőbbségét illeti), egy kevéske Giraudoux (a költőiség szempontjából) és egy kevéske Kafka (a tragikum révén). Ők az én „rokonaim”. A groteszk a tragikomédia színönimájaként fogható fel; egyfajta módja ez a világ érzékelésének és leírásának, és egyaránt lehet cinikus, vidám vagy tragikus.

— És önnél vajon mit rejt a groteszk?

— Kis nemzet fia vagyok; tízmillió magyar Európában ismeretlen nyelvet beszél. A kis nemzetek mindig meg szeretnék magyarázni magukat. Életben akarnak maradni, meg akarják lelteni a maguk sajátos jellegét, bebizonyítani, hogy szükség van rájuk. Ha az ember kis nemzet fia, ez már önmagában is groteszk helyzet. Körülöttünk mindenütt nagy nemzetek, nagy erők, mi pedig önmagunk akarunk maradni, meg akarjuk őrizni karakterünket. A kis nemzetek történelmi hatása és jelentősége sokkal nagyobb, mint hinnők.

Macskajáték című drámám a magyar „way of life” magyarázata. Kerestem egy hősnőt (aki egyébként 62 éves), és megpróbáltam rajta keresztül ábrázolni azt, amit igazán magyarnak érzek: a temperamentumot, a világgal való szerfőlött agresszív kapcsolatot. Hősnőm 62 éves fejjel élni akar, 62 éves fejjel szerelmes.

— És életkora ellenére is tudja reprezentálni a mai magyar „way of life”-ot?

— A korának nincs jelentősége. Azért választottam idős asszonyt, mert ahogy öregszünk, úgy lesz jellemünk pontosabb, körülírtabb és ugyanakkor agresszívabb. Azt akartam, hogy a közönség nevesen és nevetésébe keserűség vegyüljön. A színpadon hősnőm öngyilkosságot követ el, majd túléli öngyilkosságát, és mi nevetünk. A *Macskajáték* meséje a legbanálisabb történet a világon: szerelmi háromszög, amelynek azonban minden tagja idős. Ha az ember a szerelmet, ezt az ifjonti érzelmet a halál küszöbére helyezi, minden elhangzó szó megtelik második jelentéssel. Az emberi lélekhez egyre nehezebb közelférközni; nos, a humor kulcsot ad hozzá. Mert a színházban az a legnehezebb, hogy a színpadról eljussunk a közönséghez, hogy a fáradt, kevéssé fogékony nézők is átérezzék szavunkat. A humor alkalmas fegyver, mert az, aki nevet, sebezhetőbbé válik.

— Tehát a darab, bár idős szereplőket ábrázol, mégis érdekelheti a fiatalokat?

— A budapesti közönség nagyrészt fiatalokból állt. Az öregség ugyanis itt csak parabola; afféle példa, végsőkéig eltúlzott szituáció. A fiatalok hallják a szerelmes szavakat és magukra ismernek, hiszen a szavak nem változnak. Saját szerelmük karikatúráját látják, és ez tetszik nekik.

— Van-e magyar drámaírói iskola?

— Magyarország kis nemzet nagy irodalommal. A nagy irodalom itt a költészetet jelenti; a dráma mindig a leggyengébb műfajunk volt. Színházi élet persze van, és a huszonöt magyar színház mindig telt házzal játszik. De igazi drámaírói iskoláról csak mintegy tizenöt éve beszélhetünk. A fiatal szerzők is arra a groteszk hangvételre törekednek, amelyről beszéltem. És ez nem véletlen. A humor a magyar nép legfőbb jellemvonása. Magyarország nevető nemzet; minden nagy történelmi korszakot nevetve vészeltünk át. Egyébként néha épp ez mentett meg.

— Vannak-e további drámaírói tervei?

— Most fejeztem be egy új darabot, jövő héten kezdik próbálni. Személy szerint pedig nagyon izgat a *Macskajáték* brüsszeli fogadtatása. Országaink történelmünk folyamán a sok különböző helyzet mellett igen hasonlókat is átéltek.

A kis nemzet jellegzetességei Belgiumban is fellelhetők, így hát a belgákat is érdekelheti egy másik kis nemzet bemutatása. Aggódnék, ha darabomat New Yorkban játszánák, de itt, Brüsszelben tele vagyok reménységgel és bizakodással...

C. Dg.

LO SOIR (Brüsszel)

1974. január 18.

(Fordította: Szántó Judit)

Beszélgetés Örkény Istvánnal

Müller: A *Macskajátékot* láthatjuk Budapesten, de a *Tótéket* már nem. Beszélne nekünk az előadásról?

Örkény: A *Tóték* filmváltozata többé-kevésbé képet ad róla, hogyan értelmezték a darabot itt, Budapesten, ezért erről nem beszélnék. De felhívhatom figyelmüket a leningrádi előadásra. Ott Tovsztionogov rendezte a darabot, aki mindenképp csodálatos ember. A színpad fehér volt, hófehér. Kulisszák nem voltak, csak bútorok, asztalok, székek, satöbbi — csupa olyan tárgy, amit használtak. Ott volt aztán az ég, rajta két felhővel, és hátul középen valami fantasztikusan tarka holmi, egy magyar népművészeti szőnyeg. Mindenki fehérbe volt öltöztetve, csak az őrnagy járt feketében, a plébános pedig — micsoda pompás ötlet! — kicsit szürkébe játszott. Az egész olyan vidám volt, annyi humor már a színpadképben, hogy feltétlenül beszélnem kellett erről a rendezésről, a merőben önálló koncepcióról, a csodálatos képről: fehérben fehér. Rögtön nyilvánvaló lett a szereplők ártatlansága, ártalmatlansága.

M.: Tovsztionogov ezzel az ön elgondolását erősítette meg?

Ö.: Tovsztionogov elmagyarázta nekem: a Szovjetunióban — kivált a fiatalság körében — ma már nem köztudott, hogy a háború alatt a magyar hadsereg együttműködött a némettel. Ezért van az őrnagy jelmezének SS-jellege. Így mindenki számára világossá vált a gondolatmenet: fasizmus — terror — elnyomás. Aminek ebben a fehér miliőben jelképes értelme lett.

M.: És Tovsztionogov rendezésében különösen kidomborodott a dráma általános jelentése?

Ö.: Nagyon erős absztrahálással dolgozik. És a darabot igen határozottan emelték át a burleszkbe.

Soubeyran: A játékmóddal?

Ö.: Igen. Tovsztonogovnak csodás ötletei voltak. Van egy jelenet, amelyben Tót elálmosodik. Volt ott egy pad, arra ült le a színész és úgy mozgott, mintha úszna. Azt álmodta, hogy úszik. És ekkor Tótot felköltik és ő egyszerűen leállítja magát. Örületesen szép volt!

M.: A budapesti előadás ehhez képest realiztikusabb volt?

Ö.: Igen. Volt a színpadon két kis forgó. Jobbra volt a veranda, a család háza. És a forgás révén a néző szemszöge mindegyre változott. Nos, a bemutatón az egyik forgó elakadt.

S.: Ez néha megesik a technikával.

Ö.: A hatás — szándéktól függetlenül — roppant mulatságos volt. A budapesti bemutató előfeltételei amúgy sem voltak kedvezőek. A *Tóték* volt az első groteszk színdarab, ami nálunk színpadot kapott.

S.: A színészek számára is idegen volt a stílus?

Ö.: Igen. Mindenki nehéz feladat előtt állt. Kazimir Károly, a rendező nagyon intenzíven munkálta meg az előadást, hogy végül érvényesíteni tudja a nevetést, azt a bizonyos sötét humort. A színésznek az a dolga, hogy az abszurditást, a groteszket vagy a burleszket olyan komolyan vegye, mintha a *Hamletet* játszaná vagy akármilyen realista drámát. Minél komolyabban, minél hitelesebben játszik, annál erősebben hat a játék a nézőre.

M.: Másfelől viszont itt van az az igény, amellyel Tovsztonogov is élt, hogy tudniillik a színészek „művészi számokat” mutassanak be.

Ö.: Ez már Budapesten is megtörtént. Kazimir a színpad bal sarkába egy próbábabút állított — ezt manapság elég sűrűn alkalmazzák, mert olyan jó strukturálisan hat! Vasalás után Tótné erre a bábura akasztja az őrnagy zubbonyát és a tiszt sapkát is a bábu fejére teszi. És az őrnagy, valahányszor elhaladt a bábu előtt, tisztelgett a saját egyenruhájának. Volt aztán egy hintaszék is — Tótnak, a családfőnek a trónusa, ahol nyugodalmas pillanatokban üldögélni szokott. De valahányszor Tót megmozdult, a hintaszék recsént egyet és ez a recsegés megőrijtette az őrnagyot. Beszélni nem beszéltek róla. Tót hintázott, az őrnagy sétált. Tót egyre gyorsabban hintázott. A csend egyre fagyosabb lett, anélkül, hogy Tót sejtette volna, miért.

S.: És Tót hintázás közben is viselte a mélyen homlokába húzott csákót?

Ö.: Igen, a csákó is hintázott. Aztán végül mégiscsak zavarta Tótot a csákó és feljebb tolta...

M.: Beszélné még a további *Tóték*-előadások benyomásairól?

Ö.: Csak néhányat láttam közülük. Párizsban a darab kegyetlenségét hangsúlyozták, sokkhatásokkal éltek. De Tótot egy nagyon népszerű komikusra osztották, aki erősen ráment a nevetésre. A moszkvai Tót is nagyszerű volt, erre pontosan emlékszem.

M.: Megkérdezhetem véleményét a *Tóték* filmváltozatáról? Mi az, amivel nem volt megelégedve? Nem értékelést kérek öntől, csak azt kérdezem, mi a véleménye a rendezői koncepcióról?

Ö.: Fábri Zoltán, a rendező — aki egyébként jó barátom — a filmből kihagyta Cipriani professzort. Ez a figura nagyon fontos volt számomra. Általa kiemelhettem az egész cselekményt a konkrét történelmi adottságokból, hogy általános érvényt kapjon. Rámutathattam a veszélyre: mi, emberek nem változtunk; a fasizmus, a terror, ilyen vagy olyan jelmezben, mindig lehetséges. Tulajdonképpen ez az általánosítás adja meg a darab jelentőségét, aktualitását.

S.: Voltak a filmben más zavaró pontok is?

Ö.: Nem, tulajdonképpen nem. Sőt, a dobozhegyek növekedését filmen jobban meg lehetett oldani, mint színpadon. Valóságos dobozváros született — meglepő és erőteljes effektus volt.

M.: Úgy tudom, ön először a téma regényváltozatát írta meg. Ebből bizonyos különbségek adódnak; az egyik különbség felől meg is kérdezném a véleményét. A darabban a postás csak később jelenik meg a fiú halálhírét hozó távirattal. A re-

gényben ez már az elején megtörténik. Értem, hogy itt feszültségkeltő mozzanatról van szó, de mégis, nem járna előnyökkel, ha a néző az első perctől tudná: a család teljesen értelmetlenül buzgólkodik az őrnagy körül? És még egy kérdés: szívesebben dolgoz fel egy anyagot először regényformában?

Ö.: Ez nem tervszerűen történt így, hanem a véletlen hozta. A *Tótékat* eredetileg forgatókönyvnek írtam meg, Fábri Zoltán számára. Akkor aztán a filmgyárból ki-dobtak vele. Azt mondták, ostoba, hiteltelen, irreális hülyeség. Mivel már sok munkám feküdt az anyagban, megírtam hát regénynek, és utána dramatiszáltam a regényt. Mikor aztán a darabból nagy siker lett, Fábri visszatért rá és azt mondta: „Most mégiscsak szeretném megcsinálni azt a filmet.”

S.: És a *Macskajáték*?

Ö.: Annak is van regényformája.

M.: Német fordítása nincs még?

Ö.: Nincs.

S.: A darabot Vercors fordította franciára.

Ö.: Méghozzá csodálatosan.

S.: Ehhez a fordításhoz ejtett-e ön változtatásokat?

Ö.: Nem. Én csak a magyar rendezőnek javasoltam további húzásokat, mert a darab még mindig túl hosszú volt. Ezeket aztán Vercors átvette. A játéknak is nagyon gyorsnak kell lennie.

S.: A *Macskajáték*ban igen fontos a Szkalla-lányok képe, amely a darab elején megjelenik.

Ö.: Igen, ez nagyon jelentős részlet. És nem is tudtam érvényesíteni a szándékomat. A darabot először egy egészen fiatal, nagyon tehetséges rendező vitte színre egy vidéki városban. Mikor leutaztam a próbára, a kép helyett, hogyismondjam, egy rakás piszkot láttam. „Szóval ezek lennének a Szkalla-lányok? De hát miért néznek így ki?” „Hiszen ön maga írta, hogy a kép már megfakult.” „De nem ennyire.” „Márpedig ez így marad.” Mit tehettem volna? Le kellett nyelnem a békát. Az előadás olyan jó volt, hogy a budapesti Vígszínház igazgatója ezt a rendezőt szerződtette az itteni *Macskajáték*hoz is. Ő pedig kép helyett ugyanezt a szemetet hozta nekem a színpadra. A londoni előadáshoz, amelyen Elisabeth Bergner játszotta a főszerepet, a már leforgatott, de még el nem készült filmből vették át a Szkalla-lányok fényképét.

S.: Engem a darabban az izgat legjobban, hogy miképp működik vagy mond csődöt az emberek közötti kommunikáció. Ahogy Orbánné kommunikációra törekszik és legjobban a szomszédnőjével, Egérkével boldogul...

Ö.: Sok kritikus is ebben látta a darab fő kérdését. Számomra azonban nem ez a lényeg. Orbánné egyszerűen nem olyan asszony, akinél a kapcsolatteremtés komoly nehézséget okozna.

S.: Én sem így gondolom a dolgot. A kommunikáció emberi igény, amely Orbánnéban különösen erős. Csakhogy a körülötte levő emberekkel nem mindig sikerült kapcsolatot teremtenie.

Ö.: Azt a gyermekeivel való jelenet be is mutatja. Ami viszont a nővérét illeti, itt a kommunikációs nehézségek csak a darab folyamán lépnek fel. Ahogy a két testvér lassan formálódik, ahogy Orbánné élete lassan megváltozik, úgy romlik meg a kapcsolat, és mikor a végén Giza megjön, már nem történhet fordulat... Egyre kevésbé és kevésbé értik meg egymást.

S.: Számomra ez kezdettől adva van. A két testvér kiindulási pontja közös; mint fiatal teremtetések, mint Szkalla-lányok még egyformán vetik magukat az életbe... De az egyiknél itt egyszerűen véget is ér minden, a másik pedig tovább bontakozik. Nekem nagyon tetszik, ahogy Orbánné, a maga nagyobb hatásugarával, a maga erőteljesebb dinamikájával végül mégiscsak meg tudja mozgatni tolószékben ülő nővérét.

Ö.: Igen, ez igaz.

S.: Ennek ideológiai jelentősége van. És egyben arra is utal, hogyan öregszi meg, hogyan veszítjük el az ifjúságot. Az apa halálának körülményeire az egyik

nővér egész másképpen emlékszik, mint a másik. Az egyik még át is él egy másfajta halált, aztán, amikor visszaemlékszik rá, egész más jön ki belőle. Mindebből az derül ki, hogyan homályosulnak, hogyan torzulnak el az emlékek.

S.: És mindegyik a saját élettapasztalatai alapján értelmezi a másik magatartását, holott ez az értelmezés csak a saját életére lehet érvényes.

Ö.: Igen, ez így van.

S.: Még egyszer szeretnék visszatérni a kommunikáció kérdésére. Orbánné kommunikációs igénye nagyszabású, mélyen emberi, és ez a kommunikáció legjobban a kis szomszédasszonnyal, Egérkével funkcionál. Viktorban csalódnia kell; a nővérel igen sajtáságos a helyzet, itt csak a végén következik be eltolódás. Lánya és veje vonatkozásában a kommunikáció teljes csődöt mond. Ön pompás metaforát talált erre: a lány idegen nyelvet tanul és már nem tud anyjával a saját nyelvén beszélni. Paulával kapcsolatban pedig Orbánnéra iszonyú csalódás vár.

Ö.: Ebben nem egészen értünk egyet. A dolog így is értelmezhető, én azonban nagyjából a következőt akartam mondani: mi történik tulajdonképpen? Van egy idős asszony, aki teljesen magányos és már mindent elveszített. Valóban megöregedett. Így kezdődik a darab. Nincs az életében más, mint a gyerekei, azokkal pedig csak formális a kapcsolat. És itt van még az öreg énekes, akitől már undorodik, és aki minden csütörtökön eljön hozzá, hogy teleegye magát. Ekkor új elem lép az életébe: Paula. Az asszony először valósággal beleszeret Paulába, aki tökéletesen átalakítja önmagáról formált képét. És most Paulán keresztül szeret bele Viktorba. Nem tudja, hogy azok ketten randevúznak. Már arra is büszke, ha az énekest egy külvárosi kultúrház színpadán látja. A magányból elindult a boldogság felé, és ez a boldogság fordul ismét a visszájára, mikor Paula elveszi tőle Viktort. Ismét indulhat vissza a magányba, de még mindig nem hagyja legyőzni magát. Számomra tehát a kommunikáció kérdése, bármilyen fontos is, csak másodrangú volt. Engem az a létfontosságú mozzanat izgatott, amelyet mi, magyarok, és valószínűleg önök is — kivált mi, idősebbek — már annyiszor végigcsináltunk: újrakezdeni, előlről kezdeni, ismét újrakezdeni, soha nem megadni magunkat. Itt kap szerepet a Giza-párhuzam; Giza magányosan él, mindent egyedül, csak önmagának csinál és elfogad mindent, ami körülötte van. A kontraszt, azt hiszem, itt a legerősebb. Nem vitatom, hogy felmerül a kommunikáció kérdése is, de csak mellékesen.

S.: Én kommunikációt nem holmi lapos közhelyet értek, hanem egy sokkal mélyebb szükségletet. Orbánné vitalitását épp az jelzi, hogy a kommunikáció igénye soha nem csillapul benne.

Ö.: Ebben feltétlenül igaza van. És sikert csak az Egérkéhez fűződő kapcsolatban ér el.

S.: Én nem ismerem Magyarországot. Létezik-e egyáltalán a darabban oly fontos szerepet játszó Léta helység?

Ö.: Nem, ilyen helység nem létezik.

S.: És milyennek képzeled Létát?

Ö.: Határozott emlékekhez nyúltam vissza: Szolnok környékéhez (ez az a város, ahol a *Macskajátékot* először játszották). A helység mintegy tíz kilométerre van a Tiszától, egy holtág mentén. Cukorgyár is volt ott, és bérházak az alkalmazottak számára. A regényben ezt elég pontosan leírtam. Az apa amolyan műszakiféle volt és az egyik bérházban lakott.

S.: Lehet-e valahonnét képeket szerezni erről a konkrét kiindulási póntról, a tájról, a házakról?

Ö.: Arrafelé mindig süt a nap. Csendes, nyugodalmas vidék.

S.: Milyenek a házak?

Ö.: Az első világháború idején vagyunk. Szürkék. Amilyenek az ilyen házak voltak.

S.: Nem azok a Magyarországra oly tipikus fehér házak?

Ö.: Nem, nem parasztházakról van szó, hanem bérházakról. A lányok egy kisvárosban laktak. — De valamiről még szeretnék beszélni: arról, hogy milyen szépen

oldották meg az utolsó jelenetet. A budapesti rendezőnek tekintettel kellett lennie Sulyok Mária életkorára — a művésznő 63 éves, és nem játszhatja a szóban forgó jelenetet holmi szertelen vadsággal. És a befejezés mégis csodálatos volt. Brüsszelben lényegesen fiatalabb színésznő játszotta a szerepet, aki fizikailag képes volt egy nagy cirkusz számára. Budapesten így történt: elkezdődött a nyávogás, majd a macskajáték. Orbánné és Egérke ide-oda tologatták Giza székét, persze nem túl erősen. Nevetésbe törtek ki, aztán kicsit kergetőztek az asztal körül, végül Egérke az asztal alá mászott. Kopott asztal volt, ronda, zöld plüss terítővel, amely jó mélyre lelógott — ez alá bújt Egérke. Orbánné hátulról odalopózott és megcsiklandozta. Egérke erre visítani kezdett, kibújt az asztal alól, de a lecsüngő terítő a fején maradt. Sivalkodva és vakon rohagált fel-alá a terítővel, amelytől nem bírt megszabadulni, és végül Giza ölébe huppant — Gizáéba, akiről mindig csak a legnagyobb respektussal beszélt! Mikor aztán felemelte a terítőt és látta, hol ül, rémülten kirohant. Ellenállhatatlan játék volt.

S.: A befejezést én is afféle artisztikus számnak képzeltem. — És Orbánné utolsó, a nézőkhöz intézett szavainak nincs másik változata?

Ö.: Ne felejtse el, hogy a színésznőt kifárasztja az Egérkével való jelenet, léleg-zetehet kell jutnia. Az utolsó szavak alatt a színésznő nem mosolyoghat; a szöveget egész szárazon kell elmondani. Ez a szöveg már nem játékszituációban hangzik el; ugyanúgy kell kezelni, mint a kezdetet. Könnyek sem lehetnek a színésznő szemében.

M.: A más műfajból érkező drámaírók kezdetben többnyire nem ismerik a gesztusok nyelvét. Az ön nyelve viszont igen lakonikus. Ezért kérdezem meg végül: mi a viszonya a színházhoz, nem személy szerint, hanem szakmailag?

Ö.: Én mindig drámai prózát írtam, és főleg³ novellákat. Tulajdonképpen valamennyit dramatiszálhatnám; mind igen drámaiak. A novella — drámai epika.

Karl-Heinz Müller és Brigitte Soubeyran

THEATER DER ZEIT

1974. október

(Fordította: Szántó Judit)

Egy drámaíró a kelet-európai művészetéről

Örkény István a vezető magyar írók és színpadi szerzők egyike. Az elmúlt szonban az Arena Stage mutatta be az amerikai közönségnek a *Tótékat*, ezt a keserű komédiát, melyben egy vidéki magyar család szolgáltatja ki magát egy bomlott agyú katonatiszt képtelen szeszélyeinek. Szerdán az Arena újabb Örkény-vígjátékot visz színre: a *Macskajátékot*. Egy idős nő *sagája* ez, aki hol bátran, hol hóbortosan próbálja visszahódítani az ifjúságot és a romantikát. A Budapesten élő Örkényt telefonon interjúvolta meg David Richards, a Washington Star riportere.

— Mind a *Tótékban*, mind a *Macskajátékban* sok a macabre humor. Ön szerint *macabre* az élet is?

— Igazából nem az. És nem is hiszem, hogy bármelyik darab *macabre* filozófiát fejezzen ki. Mindkettő a cselekvésbe — az emberi tevékenységbe vetett hitemet jelképezi. Alakjaim, merőben különböző okokból, kétségbeesett helyzetekbe kerülnek. De még a reménytelen helyzetek szorításában is változtatni akarnak életükön. A remény még akkor is él bennük, amikor már nincsen remény. Drámáim nem *macabre* jellegűek; azt hiszem, inkább remény és reménytelenség között egyensúlyoznak.

— Vajon ez jellegzetes magyar magatartás?

— Azt hiszem, igen. Azt mondanám: Magyarország kicsiny ország, és történelme csakúgy, mint hagyományai, rendkívül tragikusak. De mi még így is nagyon gyakran megpróbáltunk fordítani sorsunkon. Lázadásokkal, forradalmakkal, bármivel, amit csak tehettünk. Még ha valójában nem volt kiút, akkor is megpróbáltunk változtatni helyzetünkön. Azt hiszem, ez mindkét darabom magyar és ugyanakkor egyetemes mondanivalója.

— Összefoglalná saját magánvéleményét a *Macskajátékról*?

— Ami engem illet, nem hiszem, hogy a *Macskajáték* az öregkor tragédiája lenne. Ez a darab nem az öregkor problémáiról szól. Azt akartam megmutatni, hogy a szerelmesek szenvedélye, féltékenysége nem változik a korról. Az idős emberek szerelme pontosan olyan, mint a fiataloké. A *Macskajáték* cselekménye az elképzelhető legbanálisabb: egy férfi és egy nő szereti egymást, aztán közéjük áll egy harmadik és szétválasztja őket. De mivel szereplőim öregek, ez új, mulatságos és groteszk megvilágításba helyezi a történetet. Az öregkor nevetségessé, groteszkké teszi a szenvedélyt.

— Azért mégis érződik, hogy ön csodálja Orbánét, a darab idős hősnőjét.

— Igen, csodálom. És azt szeretném, ha a közönség is csodálná. Nem valami nemes jellem, nem holmi méltóságteljes hölgy. Nem irtózik attól, hogy hazudjon, botrányt csapjon, durva szavakat használjon. Mégis szeretem, mert nem hajlandó úgy viselkedni, ahogy életkorához illenék. Fellázad a természet törvényei ellen, és azt hiszem, ez a gesztus van olyan nemes és nagyszabású, mint a görög tragédia hősnőinek magatartása.

— Mi itt Amerikában csak most kezdünk megismerkedni önnel, de Magyarországon sűrűn játszóák darabjait.

— Nos, meg kell mondanom, hogy Magyarországon nagyon szeretik a színházat. Budapestnek, a fővárosnak kétmillió lakosa van és hozzá húsz színháza, ahol mindig telt ház van. Budapesten nagyon nehéz színházjegyet szerezni. Nagy sikereink vannak és az egész világról játszunk darabokat.

— Mely amerikai szerzők népszerűek önöknél?

— Valamennyien. Arthur Miller. Tennessee Williams. Minden darabjukat eljátszottuk. És valamelyik színházban mindig van műsoron O'Neill-dráma.

— A cenzúra okoz-e problémát munkásságában?

— Cenzúrárt mond? Közölnöm kell, hogy Magyarországon nincs cenzúra. Azt hiszem, inkább állami ellenőrzésre gondol. Nekünk, íróknak, nincs dolgunk semmilyen állami hatósággal. Vezetőkkel van dolgunk, akik színházak, könyvkiadók, irodalmi folyóiratok élén állnak. Ez pedig, hiszen érti, személyes kontaktust jelent. Így hát van módunk vitatkozni. Legtöbb esetben nincs is probléma. Persze vannak kivételes esetek. Ilyenkor vita támad. A művéért vívott csatában többnyire az író győz. Néha veszít. De ha ön meg én szabadságot mondunk, tudnia kell, hogy a két szó nem ugyanazt jelenti.

— Beszélne erről részletesebben?

— Az Egyesült Államokban mást értenek szabadságon, mint Magyarországon. Azt hiszem, a két jelenséget össze sem lehet hasonlítani. Az amerikai állampolgár számára ugyanis a szabadság kötelességek és jogok megállapodott, kétszáz éve fennálló egyensúlyi helyzetét jelenti. Számunkra viszont a szabadság mozgásban levő jelenség. Van tegnappja és van holnapja, és mindkettő különbözik a mától. És van különbség földrajzi értelemben is. Más a szabadság Magyarországon, mint Lengyelországban vagy Romániában. Az önök szemében Közép-Európa egységes. Csakhogy ezen a tájon nagyon különböző országok vannak, ahol az életmód is nagyon különböző.

— Művészi szempontból nézve Magyarországnak liberálisabb az éghajlata?

— Azt hiszem, igen. Nemcsak Magyarországnak, hanem Lengyelországnak is. A művészet, a színház, a költészet nagy szabadságot élvez.

— És javult a szellemi klíma is?

— Igen. Húsz évvel ezelőttről nagyon rossz emlékeink vannak. De azóta lassú

fejlődés mutatkozik. Néha úgy érezzük: kicsit túl lassú. De még így is az a véleményem, hogy a helyzet évről évre javul. Az említett két országban határozott változás ment végbe...

— Ön gyógyszerészként kezdte pályáját, aztán novellákat és regényeket írt. Mi vezérelte végül is a színházhoz?

— Nos, a magyarázat eléggé nevetséges. 55 éves fejjel kezdtem darabokat írni. A *Macskajáték* is, csakúgy, mint a *Tóték*, eredetileg regény volt; bár azt hiszem, epikus írásaim stílusa is meglehetősen drámai. Mindenesetre a feleségem buzdított rá, hogy idős fejjel megpróbálkozzam a drámaírói pályával. A feleségem elragadó, nagyszerű teremtés. Szakmájára nézve dramaturg; nem tudom, ismerik-e ezt a mesterséget? Angliában és a szocialista országokban létezik. Afféle színházi tanácsadó drámaügyekben. Nos hát, ő ihlette színházi tevékenységemet. Amint látja, az indíték nem valami filozófiai mélységű.

— Vannak-e drámaírók, akik hatottak önre?

— Azt hiszem, bizonyos fokig hatott rám Eugène Ionesco és Slawomir Mrozek, a lengyel drámaíró is. Őt nagyon szeretem, kivált *Tangó* című drámáját. És most kérdezhetnék valamit én is? Hogy haladnak a *Macskajáték* próbái?

THE WASHINGTON STAR

1977. március 13.

(Fordította: Szántó Judit)

Örkény borotvaélen

Örkény Istvánt egy szubtilis és sötét humorú különös drámán keresztül ismertük meg, amely jelképesen tiltakozott mindenfajta megszállás, a mások ügyeibe való beavatkozás ellen. A *Tóték* volt ez a darab, a *Kötelesség áldozatainak* politikai háttérű rokona, amelyet két évvel ezelőtt mutattak be Párizsban. Most *Minimitoszai* jelentek meg, ezek a rendkívül rövid, néhány sortól néhány oldalig terjedő írások, amelyek a prózaverssel, a mesével, a tanmesével és a szatírával tartanak rokonságot, és keveredik, sőt ötvöződik bennük a komolyság és a gúny, a humor és a tragikum, úgy, hogy könnyezve kell nevetnünk rajtuk.

Meghatározásukhoz a gyógyszerészek hajszálra pontos adagolási technikáját kellene felidézni — nem véletlen, hogy Örkény éppenséggel gyógyszerész volt, mielőtt megjárta az oroszországi hadifogolytáborokat, hogy aztán, 1956 októbere után hat évig gyárban dolgozzon. Az említett adagolás eredményeképpen végül egy iciny-piciny tabletta születik — pontosan elég ahhoz, hogy felébressze a halottat és felrázza az élőket. Mert a szóban forgó írások legjava hamisítatlan robbanótöltetet tartalmaz. Sötét humoruk, költői fantáziájuk emlékeztet Jarryra, Michaux-ra vagy Queneau-ra, de a magyar irodalomban minden bizonnyal új hangot szólaltatnak meg.

— Magyarországon — állapítja meg Örkény — jószerelem magamban vagyok, mint ahogy egymaga van minden író, aki az irodalmi hagyományokkal szakítani kíván.

— Miféle hagyományokról van szó?

— Mint ahogy az már nálunk közhelynek számít: a magyar irodalom legfőbb kincse a líra. Hisszük, hogy költők népe vagyunk és ha nem léteznének a nyelvi nehézségek, néhány költőnk világhírt szerzett volna. Líránk rangjának egyik oka, hogy költőink mindig nagyon érzékenyen reagáltak a történelmi helyzetekre, mindig részt vettek az eseményekben, mint Petőfi, aki 1849-ben elesett a szabadságharcban, és akiről azt mondták, hogy egyetlen költeménye is forradalmat tudott kirobbantani. Ezzel már azt is bevallottam, hogy prózánk és drámaírodalmunk nem olyan jelentős,

mint költészetünk. Mindazonáltal vannak kiváló regényíróink; irodalmi örökségünkben nagy elbeszélők találhatók, Balzac, Stendhal, Flaubert követői, akiknek prózája hatalmas folyamként árad.

— És ez a hagyomány ma is él?

Kezdetben én is ezt a nagy epikát követtem, amely változatlanul igen eleven, igen gazdag, igen népszerű. De ma már természetesen nem ez az egyetlen stílus. A két világháború között jelentkezett és áttört az avantgard; egyik legjobb képviselője a fiatal Déry Tibor volt. Néhány év óta pedig valóságos újjászületésnek lehetünk tanúi. A magyar irodalmi élet gazdagodik, egyre pezsgőbb, egyre forrongóbb. A hagyományos regény uralma ugyan nem enyészett el, de mellette egyéni kísérletek is napvilágra törnek.

— „Egyéni”-t mond — ez azt jelenti, hogy iskolák nincsenek.

— Olyan iskolák vagy csoportosulások, mint önöknél a szürrealizmus vagy az új regény, Magyarországon nincsenek. A hagyományokkal szakítani kívánó írók persze jó viszonyban vannak egymással, kollégák vagyunk és barátok, de nem működünk együtt, ki-ki a maga útját keresi.

— Ön személy szerint hogyan szakított a hagyománnyal?

— Vagy tizenkét évvel ezelőtt tértem le az epikus próza útjáról, mintegy lázadésként a magyarázat hegemoniája ellen. Elsősorban nem is mint író lázadtam fel a mindent kimondás, az aprólékos tájleírás, a tetőtől talpig való jellemábrázolás ellen, hanem mint olvasó. Bár gyakran csodálattal olvastam a nagy regényeket, közben rajta-rajtakaptam magam, hogy a számomra érdektelen oldalakat csak átlapozom; így akartam minél gyorsabban a lényeghez jutni, ahhoz, amit én fontosnak éreztem. És végül levontam a következtetést: én miért írjak le olyasmit, amit az olvasó átugrik, mert magától is könnyen el tudja képzelni? Ha például még oly pontos leírást olvasok egy szobáról, mégsem a leírt szobát látom magam előtt, hanem egy olyat, amit én ismerek, ami megfelel az én szobaalképzésemnek. Ha azt írom, hogy egy szereplő hazatért és bement a szobájába, ez elegendő. És ugyanígy: a festő tájképet fest, benne egy házzal, amelynek füstöl a kéménye — én viszont beérem azzal, hogy kéményről és füsttről beszélek, a többit az olvasó képzeletére bízom. Hát valahogy így szálltam szembe az epikus stílussal, és helyette célzásokra, a lényeges jelek megkeresésére szorítkoztam.

— És ez a *Minimitoszok*ban tökéletesen sikerült.

— Nem minden nehézség nélkül. Nagyon lassan fejlődtem. El akartam szakadni az epikus stílustól, csak hogy Magyarországon nem volt semmilyen irányzat, amelyhez csatlakozhattam. Mondjuk, hogy mai írásaim a groteszkkal tartanak rokonságot. Csak hogy míg az önök irodalmában a groteszknak hagyománya van, a miénkben e műfaj terén csak elszigetelt, egymástól független kísérletek léteztek. Nem voltak hagyományok, nem voltak példák, amelyekre támaszkodhattam volna. És mint minden író, aki ez idő szerint Magyarországon egyéni utakkal próbálkozik, nekem is egész egyedül kellett előrenyomulnom, ami számos tévedéssel, félresiklással járt. Mert valóban ez a helyzet: ha az ember nem a bevált és elismert stílusok között válogat, akkor néha kénytelen olyasmit is feltalálni, amit másutt már évszázadokkal korábban feltaláltak. Tudniillik a saját nyelvén kell újra feltalálnia. És ez az íróra nézve roppant szomorú gyakorlati következményekkel jár. Az eredmény: rengeteg elhibázott oldal, továbbá számos regény-, novella- vagy színdarabötlet, amely mint terv látszólag könnyű, de az állandó rögtönzés szituációjában egyszerűen megvalósíthatatlannak bizonyul.

— A *Minimitoszok*ban mégis sikerült egyfajta végtelenül gyors, alluzív hangnemet találnia, sőt: néhány sorban egyszerre képes feltárni valamely helyzet mulatságos és tragikus oldalát.

— A kötetben nyolcvan írás van; de fiókjaimban még jó négyszáz lap, amelyek elhibázottak vagy csak félig sikerültek. A groteszk lényege, hogy egyensúlyt találjunk a nevetséges és a tragikus között. Az ember borotvaélen táncol, és elég akármilyen semmiség, egy fölösleges vagy egy rosszul megválasztott szó, és az egyen-

súly felbillen. Ezért fecserlek el rengeteg munkaórát, néha csupán csak arra, hogy felbukkanjon az az egyetlen szó, amely megmenti az egyensúlyt.

— Már a címben is rálelt a legpontosabb kifejezésre; hiszen írásai mind egy-egy, valamennyiünket fogva tartó fantazmagóriát idéznek fel, egy-egy olyan mítoszt, amelynek, a modern életben ki vagyunk szolgáltatva.

— Ehhez a címhez mindegyre gratulálnak nekem. Csakhogy a magyar cím így hangzik: *Egyperces novellák*. A „*minimitoszok*” valóban tökéletes cím, de Claude Roy talált rá, ő, akinek a francia nyelvű kiadást is köszönhetem.

Claude Bonnefoy
LA QUINZAINÉ LITTÉRAIRE,
1970. október 1—15.
(Fordította: Szántó Judit)

Egy kis nép hangja

— Az *Egyperces novellák* francia kiadásában, a *Minimitoszok*ban ez olvasható: „A szövegeket válogatta és magyarból fordította Tardos Tibor”. Mik voltak ennek a válogatásnak a kritériumai?

— Ezek az ironikus-szatirikus és többnyire igen rövid szövegek mindig valamilyen sajátos magyar, sőt, budapesti problémából indulnak ki. Így hát ki kellett küszöbölni azokat, amelyek túlságosan kötődnek valamilyen helyi szituációhoz, és így a francia olvasó számára érthetetlenek lennének (hacsak nem iktattunk volna be egy, magánál a szövegnél terjedelmesebb jegyzetapparátust). Meg aztán itt vannak a fordítási problémák is, amelyek a teljes verbális kötetlenség esetében különösen súlyosak. Egészében és amennyire én megítélhetem, a francia fordítás figyelemreméltóan sikerült.

— Az ön „minimitoszai”, olvasva, egyszerre emlékeztetnek a prózában írt költeményekre és az újságok tudósításaira. Mi hát a funkciójuk?

— Először is a magam használatára írtam őket, amellet, a napilapok tudósításaival ellentétben, ötévesével-hatosával megjelentek az irodalmi folyóiratokban. Egy-fajta alapábra megteremtésére törekedtem, amelyből aztán az egész képet újra lehet komponálni, vagy más szóval: jelbeszédre törekedtem. Ezek az írások feltételezik az olvasó részvételét, aktív együttműködését: ha van bennük tanulság, nos, azt az olvasónak kell levonnia.

— Nem adja meg néha ön is ezt a tanulságot? Gondolok például azokra az írásokra, amelyek a sztálini módszerekkel kapcsolatos élményeit tükrözik, kivált a *Sportra*. Itt egy groteszk versenyről van szó, ahol a lovakat jogászok helyettesítik, és az utolsó mondat így hangzik: „Hiába, a művészek nem hagyják magukat visszafogni!”

— Tapasztalatom megtanított rá, hogy bár az embert bizonyos pontig meg lehet rontani, de vannak emberi cselekvések, amelyek megronthatatlanok. Visszatérve az idézetre, azt hiszem, az igazi művésznek az a dolga, hogy keresse az igazságot; szakmája kötelezi erre. Így hát ő került szembe elsőnek a rosszul alkalmazott igazságokkal vagy a terrorttal.

— Egyes írások a mélységes kiábrándultság, a pesszimizmus benyomását keltik.

— Pesszimizmus, optimizmus... gyűlölöm ezeket az összevissza alkalmazott kategóriákat. Az emberek kapcsolatai túl komplexek ahhoz, hogy az ilyen elemi fogalmaknak értelmük lehessen.

Ha az ember bizonyos dolgokat leleplez, ez nem jelenti azt, hogy elvesztette hitét önnön választásában, cselekvési lehetőségében, életkörülményeinek megváltoztatásában. Életem során túl sok, néha kedvező, néha kedvezőtlen változást értem meg ahhoz, hogy beérjem a világ egyoldalú ábrázolásával.

A nagy menetelés például ezt a meggyőződést fejezi ki, persze közvetve, de mindenképp az ember cselekvési kísérleteinek szemszögéből.

— Magam arra a meggyőződésre jutottam, hogy ön egyfajta „carpe diem”-et hirdet.

— Igazán? És hol teszem ezt?

— Vegyük a *Gondolatok a pincében* című írás végét. Egy patkányt meglep egy falábú kislány iránta tanúsított jósága, képzeletében átalakul a szóban forgó kislánnyá, és a látomás oly szép, hogy belehal. Az utolsó mondat: „Szép halál egy rágcsáló számára.”

Örkény felnevet.

— No persze! A fordító nagyon szép befejezést talált ki, sokkal szebbet, mint az eredeti. Csakhogy a magyar befejezés körülbelül arról szólt, hogy a patkány el sem tud képzelni szebbet a falábú kislánynál. Vagyis a hangsúly szenvedéseink viszonylagosságán volt.

— Miért idézi fel annyi írása a világvégét?

— Mert azt hiszem, a haláltól való félelmet nevetségessé kell tenni. Ez a meggyőződés a háború alatt formálódott ki bennem, amikor, szerencsémre, nagyon közel kerültem a halálhoz. Megéltem azt az abszurd, minden logikával dacoló helyzetet, amikor az ember fekszik egy bajtársával a fűben, a kék ég alatt, aztán egyszerűen robban egy gránát és a bajtársunk halott. Ettől bizony elfelejti az ember mindazt, amit addig megtanult, elveszti a halálfélelem képességét és egy életre felszabadul.

— Egy másik, igen gyakori témája a fogyasztói társadalom elítélése, például a *Niagara nagykávéházban* vagy az *Édenben*.

— Egyáltalán nem erről van szó. Valójában az történt, hogy immár nem bírjuk elviselni álmaink megvalósulását; a fényűzés, a gazdagság, a siker ártalmunkra van. Így például a hegyi luxusszálloda vendégei végül visszamenekülnek a normális állapotba (a campingbe).

A probléma általános jellegű, de különösen ifjúságunkat érinti. Ez az ifjúság igen kedvező feltételek között kezdi életét, de hiába keresi a maga örömeit: nem találja. Nálunk kevés a hippy, különben is, ez az életforma nálunk nevetségés, pusztá utánczása egy olyan magatartásnak, amely más társadalmakhoz, más problémákhoz kötődik. De a mi fiataljaink sem találták meg a nekik való élvezeti formákat.

Mindezt nehéz megmagyarázni és válaszom nem lesz kielégítő. Bizonyos magyarázatot talán nyújt az a tény, hogy az egyetemről kikerülő fiatalok csaknem kivétel nélkül azonnal álláshoz jutnak. Ilyenkor aztán gyors karrierre törekednek, *váratlan* eseményekre, *szokatlan* kalandokra vágnak. Az életet szürkének, egyhangúnak érzik. Többről van itt szó, mint türelmetlenségről, és kevesebbről, mint lázadásról — egyfajta feszültségről, amely nem tud miben realizálódni.

— Nem arról a problémáról van itt szó, amelyet, más területen, a 170—100 vet fel?

— Ugyan! Az vérbeli szocialista gond! Miközben felforgatjuk az egész társadalmat, egy csomó egészen egyszerű dolog nem működik. Nem annyira arról a híres bürokráciáról van itt szó: igazából az a helyzet, hogy nagyon nehéz a többieknek segíteni, az ember hamar eljut bizonyos korlátokig... Ha például a megbízható tájékoztatás mindennapi rutinmunkává válik, ez a feladat is valamiféle gépies, embertelen arculatot kap.

— Mit jelent az ön számára az, hogy írásait idegen nyelvekre fordítják?

— Írásaim egy része a magyar problémát a kis európai népek problémájaként kezeli. A kis nemzetek, a maguk elszigeteltségében, mindig hajlanak rá, hogy magukat tekintsék a világ köldökének, és néha rabjai is lesznek e hajlamnak.

A hazája problémáit ábrázoló magyar íróban is él az álom, hogy írásainak

érvénye túlmutat a helyi kereteken. Ha írásait lefordítják, ez az ő számára azt jelenti, hogy áttöri az elszigeteltséget. Nekünk, magyaroknak pedig külön öröm, ha műveinket franciára fordítják. A magyar irodalom mindig szorosan kötődött a francia irodalomhoz, a tehát műveimet franciára fordítják, ez annyit jelent, hogy forrásainkkal, mestereinkkel találkozunk. Ez komoly kihívás számunkra! Meg aztán itt van a francia nyelv irgalmatlan előnye: itt nem lehet kifejezni semmit, ami homályos vagy zavaros. Halálos veszély ez a mi számunkra, hiszen a nyelv logikája könyörtelen. De ha a próbát megálljuk, ha a fordítás sikerült, az munkánk kétszeres dicsérete.

Jean Tailleur
LES LETTRES FRANÇAISES
1970. október 28.
(Fordította: Szántó Judit)

Örkény Párizsban

Örkény István, magyar állampolgár (az ország fővárosa: Budapest), kora 56 év, szeme világoskék, jóságos, nevetős. Haja nincs (volt mibe beleöszülnie), illúziói nincsenek (de azért mosolyog), a cigarettáról leszokott (a szív belefárad abba, ha a gázdaja az életet a szívére veszi). Csupa tehetség, elevenség és tűz.

Vannak, akik Vichybe járnak gyógykezelésre; én Keletre szoktam. Ha lehet, minden évben. Egyszer Varsóból magammal hoztam egy darabot; a címe *Tangó* volt.

Ez idén Budapestről egy másik színdarabot hoztam magammal, a címe *Tóték*; és hozzá egy barátot, a neve Örkény István. Hazájában 1961 óta számít híres írónak. Novellái, drámája, egyperces novellái, amelyek olyan erősek, mint egy-egy szem babakávé (én minimitoszoknak hívom őket), hirtelen segítették hírnévhez. Azelőtt? Ó, azelőtt életének jó részét inkább azzal töltötte, hogy megpróbált észrevétlen maradni. Soha nem azok sorában, akik a gyeplőt fogják, inkább azok között, akikre a gyeplőt rávetik.

Horthy alatt baloldali volt, a háború alatt zsidó, amikor kommunista lett, „polgári származásúnak” minősült, 1956-ban „ellenforradalmárnak”, s utána egy külvárosi gyárban dolgozott. 1942-ben a zsidó munkaszolgálatosok táborából a szovjetek mentik ki, akik átszállítják egy hadifogolytáborba. Mikor ezt a tábort elhagyja, erősebb benne az elszántság, mint valaha: segíteni a forradalmat, felszabadítani a magyar népet. Örkény István tanuló, aki élete sorsdöntő vizsgáin általában legföljebb közepes osztályzatot kapott, magatartásból pedig, mint zsidó (aki egyébként katolikus családból származik) nullát, Rákosi király sztálinista uralma idején még a középezt sem éri el, sőt. Az új korszak elején is csillagos nulla jár neki. Végül aztán a börtönök kapuja szélesre tárul, a szájuk kinyílnak, ha elég lassan és óvatosan is. És Magyarország hirtelen rájön, hogy Örkény, a hajdani bukott diák, az osztályelsők között van. Nagy utat járt meg. Azt kérdezem tőle:

— Az a körülmény, hogy egyszerre volt „polgár — értelmiségi — zsidó — kommunista — magyar”, „használt-e” munkásságának, vagy hosszú távon egyszerűen csak fárasztónak bizonyult?

Azt feleli:

— Használt. Persze még hasznosabb lett volna, ha ráadásul néger vagy leprás is vagyok.

Örkény István nagyon jó író. Mellesleg: vígjátékokat ír, vagyis a lehető legkomolyabb író.

— Mivel magyarázza Örkény István azt, hogy Magyarországon és Lengyelországban, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban mindig az írók indították el (vagy fejezték ki elsőnek) a bírálat, a revízió vagy a nyílt lázadás folyamatát a sztálinista vagy neosztálinista rendszerek ellen?

— Ennek az az oka — feleli —, hogy a tőkés társadalomban a proletárok voltak azok, akik „láncakon kívül” semmit nem veszíthettek, a sztálinizmus alatt pedig az írók.

— Az ön „egyperces novellái” tanmesék, példázatok, rövid „expressz-mítoszok”. És a „vaskos bohózat” álarca mögött tanmese a *Tóték* is. Mivel magyarázza, hogy Kelet-Európában, Kafkán kezdve és önnel végezve — kérem, nehogy most merő szerénységből felugorjon — ezek a mítoszok újjászülettek?

— Nem ugrom fel. Itt nem értékről vagy tehetségről van szó, hanem egy szituációról. Mi, magyarok, csehek, románok stb. egy olyan határ mentén élünk, amely a lét két különböző értelmezési módja között húzódik. A határállomások személyzete mindig kitűnően értesült. Így hát elsőként érezzük meg azt is, ha háború van kitörőfélben, avagy valamilyen erkölcsi válság vagy filozófiai katasztrófa esedékes.

Kafkától Mrozekig, Haveltól Andrzejewskiig, kénytelenek vagyunk új mítoszok teremtésével próbálkozni, vagyis új szótárakat szerkeszteni, amelyek címszavai a határ mindkét oldalán közérthetőek. Új nevet kell adnunk a növényeknek, a tengereknek, a szülő anyák jajongásának, mindennek. Talán csak a matematikai fogalmak örökérvényűek.

— És mit gondol, sikerülhet ez?

— Attól tartok, nem. De talán valamivel több esélyünk van a sikerre, mint önöknek, mert mi, abban a bizonyos határsávban, olyan változásokat éltünk meg, melyek valóban új értelmet adtak a tengereknek, a növényeknek, a jajszónak és az örömnök...

— Ha három szóval kellene jellemeznem az ön írói munkásságát, azt mondanám: humor, tömörség, többértelműség. A humora, úgy gondolom, a természetes „önvédelmet” szolgálja. De honnan a tömörség, honnan a többértelműség?

— Évekbe telt, amíg „rövid” lettem és kiirtottam minden fölöslegeset... Abból indultam ki, hogy két ember, akinek már vertek szöveget a fejébe, a „kalapács” szó hallatán föltehetően megfogalmazta érzi és gondolja... Én ezzel a szöggel a fejemben írok, olyan olvasóknak, akiknek fejében szintén ott a szög. De ha majd *Egyperceseim* franciául megjelennek, vajon mit értenek belőlük azok, akiknek talán más valami van a fejében? Mondjuk, nem szög, hanem dugóhúzó?

Egyperceseimben van például egy szöveg, amely merő kollázs. Minimális rövidítéssel adja vissza a kivégzések (akasztásokra vagy agyonlövésekre) vonatkozó magyar katonai szabályzat cikkelyeit. Ez a „novella” egy barátom élményén alapul. Az illető a sztálini korszakban magas rangú katonatiszt volt. Egy reggel parancsot kapott: vegyen részt tíz tábornok kivégzésén, akik természetesen ártatlanok voltak. A kivégzőosztagot barátja, Révai tábornok vezényelte. Egy évvel később újabb parancsot kapott: újabb kivégzésen kellett részt vennie. Ezúttal egy másik tábornok vezényelte a kivégzőosztagot, amely előtt Révai tábornok állt...

— És hogyan érzi magát ma a régi kommunista író, aki 1956-ban nem lépett be újra a pártba, hosszú éveken át csendben, „kegyvesztetten” élt, csak nemrég kezdett el újra publikálni, és most azért jött Párizsba, hogy egy francia színpadon lássa, miképp szállja meg a Tót családot az őrnagy?

— A mi, Európa közepén összezúfolódott kis országainknak csak egyetlen, kisadagnyi szabadság jutott; ezen kell osztozniuk. A családi asztal fölött csak egyetlen lámpa lóg. Ha ezen osztozni akarunk, sötét lesz... Attól tartok, önök ezt nehezen értik meg... Bizonyára azt szeretnék, ha nyíltan beszélnek, megnevezném az áldozatokat és a hőhérokat...

— Nem — felelem. — Nem nehéz megérteni.

Örkény félhangon beszél erről az ő Európájáról, ahol olyan nagy az egymásra utaltság, a zsúfoltság, hogy érezni a szomszéd leheletét. És az ember arra kényszerül,

hogy szolidáris legyen még az ostoba vagy bűnös tetteikkel is (ő nem ezeket a szavakat használja. „Hamis, torz, hibás tettekről” beszél).

— Magammal se tudok egyezsége jutni — mondja —, de hiába: nem bírom lefegyverezni a saját hazámat, nem bírom megtagadni kollektív sorsunkat...

István, ön végigcsinált egy háborút, több fogságot, egy vagy két forradalmat, és ötven év alatt több életet élt meg. Mit tanácsolna egy tizenkilenc éves fiatalembernek (aki egyébként úgysem fogadja meg a tanácsot) egy vasúti peronon, ahol csak néhány percük van?

— Azt, hogy keressen magának (ha talál!) olyan hazát, amely még több háborúval, forradalommal, sztrájkjal, megpróbáltatással és csapással sújtja, mint engem az én hazám, és ahányszor én kezdtem, annyiszor kezdje ő is előlről az életet.

— Ez idő szerint milyen a kapcsolata az élettel?

— Elviselem, legalábbis addig a pontig, amíg nem válik elviselhetetlenné. Ott aztán mindent megbocsátok neki és hozzáfogok, hogy ismét elviseljem. És ez így megy újra és újra...

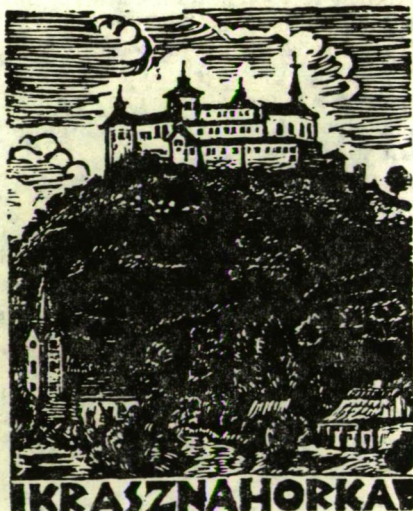
— És a nők?

— Egész életemben szerettem őket, nem azért, mert megérdemlik, hanem mert túrték, hogy szeressem őket.

— És a párt?

— Pártonkívüli vagyok. De a pártonkívülieknek is megvan a maguk kapcsolata a párttal. Így hát én is egyre csak várok. Hogy mire? Ó, egy apró kis semmiségre: arra, hogy csodákat műveljen.

Claude Roy
LE NOUVEL OBSERVATEUR
1968. október 7.
(Fordította: Szántó Judit)

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

VIII.

SZAMOSHÁT

Holléte nem szorul magyarázatra. Ha a tiszaháti Tarpáról elindulok dél felé az eccsedi lápnak, a Túrháton, az Erdőháton át a Szamoshátra érkezem. Tízkilométeres úton hátról hátra lépkedhetek.

De hát hová is ez a nagy sietség? Nem haragudtak énám Tarpán. Búcsúzóul Bakó Feri még föl vitt a Nagyhegyre, az egykori vulkáni kúpra, ahonnét ellátni a Kászonyi-begányi hegyek mögött kéklő Vihorlátra. Még messzibb, az Északkeleti-Kárpátok ormaira. A Tisza szülőföldjének tájai, a máramarosi havasok is ideköszönnek. A geológusok azt tartják, hogy ez a tarpai hegy velük egy magasságban létezett valamikor, csak a földtörténet egyik nagy megrázkódtatása során süllyedés teremtődött benne, ami a Tiszát egyenesen északnak terelte. Ettől veti azt a hurkot, amit Tisza-kanyarnak hívunk, miközben Vásárosnamény, Csap irányába ballag.

A tarpai Nagyhegy érdekes alakulás. A síkságból kiemelkedő, vulkánikus eredetű, templomuk tornyának a magasságáig érő csupa zöld, gazdagon termő paradicsom. A vizekhez való közelsége az már csak annyi, hogy az úgynevezett Diáksánc egyik oldaláról még rendszeresen mossa a lábát. Régen és ma is gyümölcsével, borával fizet. Látom, nemcsak művelik, de őriztetik. Épp jön egy nagydarab ember talpig zöldben, duplalövetű puskával.

Bakóval úgy kapják egymást vállon, mint akik régről ismerősek, állat- és vadvédők, vagy vadászok lehetnek?

Ahogy bemutatkozunk, jobb keze nagy ujjával mellen bök, ami itt a közvetlenség jele.

— Maga szögedi? Hallom a beszédin. Magam is az vagyok. Négy évig az Erdészeti Technikumban faragcsáltam a padot. Baly János vagyok, az öreg Baly fia, erdészeti felügyelő, ahogy ma hivatalosan mondják. Amúgy kerülő vagy csősz, de a szamoshátiaknak csak bajnak vagyok. Igaz, megmondják a szemembe is. Már az orozva vadászók, halászók és az erdőpusztítók. De hát mér is mondom el kérdezetlenül. Kibuggyant belőlem a szegedi szó hallatára. Mi járatban erre? Csak nem borért?

— Borért otthon sem lépnék kettőt, folyhatna úgy, mint a Tisza.

— Pálinka?

— Nem élek vele. Jobban mondva nem szeretem a számban tartogatni. De meg vagyok nélküle száz évig. Hanem ha egyszer a fogam hegyére kapom, nemigen állok meg a fél liter alatt.

— Úgy érzi meg az ember az ízét, s a Nagyhegy körül találunk is olyan pálinkát, hogy egy pohártól már megfordul fejünk fölött a fák hegye.

— Ó, nem kell nékem ahhoz féldecizni, hogy a fák megtántorodjanak. A pusztaszép látványuk...

— Látja, én is így vagyok vele.
— Van egy bátyám, nemrég ment el az erdőtől nyugdíjba. Sokat szédelegtünk együtt az alsótanyai telepítvényeken.

— Susog abban egy szép nyiladék, fiatal tölgyes faszor, alig lehet százéves. Valahányszor mi abba belefordultunk a bátyámmal, hát az mindig megemelte a zöld kalapot. De olyan mélyre eresztve, hogy az a térdéig ért, reszketett rajta a vaddisznósörte. Egyszer kérdezem tőle, kinek is kalapol?

Készen állt a válasszal: A nagy öreg őstermészetnek, ezeknek a gyönyörű fának, az összes fölmenő rokonságának, az alja növényzetnek, a futó hangyáknak, a fürkésző darazsaknak, a nyiladékba hatoló napsugárnak, annak, hogy láthatom őket reggel is és este. Annak, hogy vannak, vagyunk a világon!

Nem akartam én az egy lélegzetre kimondott bátyám emlegetésével Baly János kegykosarába kerülni, mivel az első pillanatban az volt a véleményem, hogy én már zöld ruhással beszéltem ezen a tájon. Minek a szót szaporítani? Eltökélt szándékom szerint haladnék Vásárosnaménynak, ahogy a Tisza kék selyem vízszalagjára fűzött települések nyomában vezet utam. De az erdész megfogott. Ahogy a szabadröptű csízmadarat szokás. Ismereteinek ragasztójával meglepezett. Így megyek vele Szamoshátra.

— Ha maga a Tiszát fürkészi, a Szamos nélkül, amelyik a Tisza fia, akár a Hármaskörös vagy a Maros, innét el nem mehet!

— A Szamos tája sok mindent elmagyaráz a Tiszáról. Egy vízvidék ez elejétől végig. A Szamos a Radnai havasokból csordul, Désnél fogadja magába a Bihar hegyéből fakadó Meleg-Szamos, Hideg-Szamos meg a Kis-Szamos. Így megerősödve bukdácsol 411 kilométeren át Olcsvaapátiig, ahol sok ásott kiigazítással torkollik bele a Tiszába. Nálunk 65 kilométer hosszan folyik az alsó szakasza. De ennek az ölében, a Szamosháton sok község virul.

Szava a szellem gravitációjának erejével nyomakodik, ahogy a Tisza fekszi a medrét.

Nem vadász ő, erdész. De hát erdőt vad nélkül tudni annyi, mint nyári fát levél nélkül.

A téeszek, 9 falu erdésze lennék én, lassan több mint 15 éve. Nábrád, Túrsemlyén, Olcsvaapáti, Vásárosnamény, Jánd, Gergelyugornya, Vitka meg a többi az enyém. Az erdők határai nem késsel vannak elvagdálva. Nekem tudnom kell Lónyáig a fák leveleinek zörgését is. Az állam embere vagyok, de a termelészövetkezetek területeibe tartozó erdőségek, és a folyókat követő galériaerdők is a védelmezendőim közé tartoznak. Minden fa, a rajta, alatta fészkelő madár is a gondom. És a hullóségek, az őrfák, aljnövényzetek, ligetek, mocsarak.

Amikor idekerültem, a járási erdőügyeletnél kezdtem. 30—40 község erdőn kívüli fásítására, védősávok telepítésére ügyeltem. Ma más a rend. Fölöttesem az Erdőrendezőség, az Erdőfelügyelőség. Azért fizet az állam, hogy a 9 község védett és nem védett erdőit gondozzam, oltalmazzam. Szép szakma. Néha szívfájdító. Amikor tarrá vágjuk az erdőt, olyan területeken, ahol azután fű se nő többé. A Tisza mart oldalai, kanyarjai elől olykor takarodnunk kell. Ha nem vágjuk, viszi ő, össze se lehet szedni utána. A helyét kikövezzük, sarkantyúzzuk. Köztudottan egyik oldalát mindig elhordja az öreg, a másik helyen fölpackolja. Ha nem viszi el, elrontja. Jégárjaival letarol akár 50 hektáros területeket. Ott ültetünk, védekezünk.

A folyót kísérő fasórény vagy galériaerdő, hullámtéri hazai nyárból, szürke nyárból, tiszaháti nyárból, fekete vagy csomós nyárból sarjad föl leghamarább. De ott kucorognak alattuk, a környezetükben a fűzek. A babérfűz, a kecskefűz, fehér fűz, törékeny fűz. Alattuk a bodza, a csalán. Ezek kedvelik a folyóvizet. A pangót is sokáig állják.

A nemesebb fák magasabban szeretnek lakni. Ezek a kőris, szil, tölgy erdőfoltok. Különböző korúak, értékűek, úgy, ahogy mondtuk, aljnövényestől, állatvilágostól együtt. Védettek is.

Az erdők védelme visszamegy II. Endre korára, amikor a beregdaróciak, kere-

csendiek az erdővel és sólyomvadászattal összefüggő feladatokat láttak el. Nevezetesen sólymot tartottak, képeztek ki, s azzal adóztak a királyi földeken való életükért. De szinte minden század nyugtáz egy-két dokumentumot, amely a táj arcának használatát szabályozza. Az összefüggő nagy erdőségek között számlálhatatlan vadgyümölcsös lehetett, és egy Mátyás idejéből való rendelet arról intézkedik; miképp kell annak levéből bort, ecetet készíteni orvosságnak, fémek tisztán tartására, nevezetesen ágyúk karbantartására használni, beszolgáltatni. Egy 1791-es rendelet az erdőről tesz törvényeket:

„Az erdőket tarra vágni vagy ritkítani, rügyet gyűjteni, fákat szárasztani a nemes erdőbíró és a paraszt erdőbíró tudta nélkül, botozás terhe alatt eltiltatik.”

A nemes faizhatott, ha házat épített, ha tüzelőigénye támadott, ha szántót akart kiszakítani az erdőségből, ha pénzre vágyott.

A paraszt faizhatott a maga hasznára való tüzelőért, de csak kiszáradt fából. Mehetett szerszámnyélnék valókért, makkoltatás végett, tilos volt a tűzgyújtás, a rügygyújtás, a törés, a körülnyakalás.

Mivel sok volt a tilalom, az erdő kárára — túljárt az ura szén. A rügyszedés tavasszal volt veszélyes, amikor nehezebb teleken elfogyott az állati takarmány, de az erdő fái már mézgás, édesfanyar rügyekbe öltöztek. Rügyön a zöld fűig eltengődött a jószág. Ínséges időkben egész falvak vágták a rügyező fákat, különben állataik éhen döglettek volna. Úgy meg az erdő pusztult.

Van róla feljegyzés, hogy az éhezőlakos is, valamivel összefőzve-kotyvasztva maga is ette egyéb híján a rügyet. A nyakalással való fapusztítás általános volt. Alul dróttal elkötötték a kiszemelt fákat, a drót évek alatt belenőtt a kéregbe. Egyszer elfelejtett kihajtani. Megfulladt. Az a parasztnak járt. A száraz fa. Tiltották, nagy károkat lehetett vele ejteni. De volt a szárításnak olyan módja is, hogy újholdkor befűrtak a fatörzs föld fölötti részébe, beletoltak egy gerezd fokhagymát. Az a fa a következő tavaszon elfelejtett kisarjadni. A paraszt vághatta kifelé magának. Mert neki csak az volt a jussa, amit az urak eszén túljárva magának csellel-móddal megszerezhetett.

Más vidékeken, az északi hegyvidék népszokásai között élt a virisckelés. Fanedvet csapoltak, ahogy ma a fenyőterpentint szedjük. A mi tájunkon nem létezhetett. Amikor a tavaszi nedvkeringés megindult, talán a nyírfákból a nyírvizet szedték itt is régi öregek. Az teli volt mindenféle, embernek is hasznos tápanyagokkal. Itták, megtáptosodtak, életerőre kaptak tőle.

Az erdő nem csak övezte, de kiadta egész életükre a kenyerüket. Kinek milyet. Ki hogy tudott belőle élni, öröksége, sorsa rendelése révén. 50 000 igazi szegény fölött lebegett ötven igazi gazdag.

A rámbizott kilenc községet övező erdő az én műhelyem, de hát érdeklődésem bebarangolja az egész tájat. Mondom, hogy műhely. Ma alkotó műhelyekről olvasok, szellemi műhelyekről, sokféléről. Módomban áll, sokat magamban kóborolok, elgondolkozni az én műhelyemen. Műhely az, amiben művek születnek, olyan dolgok, amelyek a megelőző időben nem léteztek. Ilyen nekem az erdő. Mind megannyi műhely. Zsong benne az élet akkor is, ha egy levél nem zördül. És az édig ér, és a műhelyt a céhes világ szép nyelvezetében a munka templomának nevezték. És ma a munka államában sem lehet szentebb dolog a teremtésnél. Hogy én teremtek-e? Hiszem, védem. Nem csupán puskával, ami nagy hatalmat jelent. A puskával járó ember hatósági közeg, de ha védelmezéseim között törvénysértővel kerülök szembe, mindjárt megmondják, hogy a puskának is két vége van. Ami az itteni nyelvhasználat szerint azt jelenti, ha sokat okoskodom, főbe üthetnek ott is, ahol nem várom. Erre még nem került sor, mivel nem is a puskának van itt a legnagyobb szava, hanem a törvény igazságának, a mi álhatatosságunknak. Hogy rátanítsuk a környék embereit ezeknek az értékeknek a böcsülésére, óvására. A védelem az erdő gondozásában nyugszik. Főlfigyelni a fák, a növényzet adta jelekre, a varjú károkozására, madárriadalomra, pusztulások nyomaira, akármilyen forrásból kerülköznek elő, s a tünetek felderítése után, útját állani a károsodásnak. Ma már kevesebb az egyéni

kártevés, a falopás, vadorzás. Az emberek nem az erdőből élnek, ám némi szükségleteiket igyekeznek olykor kielégíteni belőle.

Nehezebb dolgunk van, amikor a csoportterdek szerint emelkedik fejsze vagy puska az erdőre, a lakóira. Társaságokkal ütközünk meg, amelyekben szavas emberek ülnek. Ilyenkor mi kismiskák vagyunk. Ha szép fákra fájdul meg egy valakinek a foga, hogy abból olcsó, szép nyaralót rakjon, akkor nem a maga nevében jön, nem is személyesen, de nagykarimájú pecsétes papírral, tekintélyes jogi személyi képviselőként. Futunk ahhoz a fórumhoz, amelyik fölötte létezik emennek. Nekünk ad igazat. De azért itten néznek csúnyán. Hanem inkább az egyes kapzsiak nézzenek énrám csúnyán, mint az erdő, s a benne lakók. Számomra mesebeli szépségű foglalkozás, de ennek is megvannak az árnyoldalai.

Az egész mai Nyírség az Alföld flóratartományának része, amiből az épségben megmaradt ősi foltokat őrizzük, műhelyeljük. Védjük, ahol lehet renováljuk. Például mostanában általános szilvész pusztít a határban, keressük az okokat, hogy gyógyulást találjunk a bajokra.

A 17—18. században sok erdő letarolódott, leginkább termőföldek kialakítása végett. Rendkívül jó humuszos gabonatermő területek öblöződtek elő. De a trágyázást nem ismerték, a földek néhány év elmúltával kimerültek, terméketlenné váltak annyira, hogy a vetőmagot sem tudták visszaadni. Ezért elvadultak, a hegyekből állandóan lejáró szelek mozgásba hozták a homokot, 8—10 méteres buckákba hordták össze, amíg a másik területen kivölgyelődtek a térségek.

A Szegeden tanultakat sohasem felejtve tartom Vedres István 19. század eleji erőfeszítéseit a sivány homokság megkötésére irányulnak. A lenti táj története is azt vallja, hogy egykor erdővel sűrűn benőtt terület volt, amit az ember pusztított el. Hol a hadak miatt, hol az élelem miatt. Futott a homok, amit Vedres nem csupán írásban példázott, de maga külhonos plantátumokkal, indigócsérjével és erdősítéssel igyekezett megkötni. Még bolondnak is tartották érte, ahogy az újítókat szokás, mivel a homok kötözésével foglalkozott. Ma óriás erdők susogják bátor kezdeményezésének eredményét. Mellesleg mocsarat csapolt, tett területet termővé, amelyet a hálás utókor az ő nevével nevez. Ez Vedresháza.

És Tömörkény milyen drámai erővel írja az alföldi vihart, amiben az új házaspár reszketve nézi, hogyan veszi el a szélllel száguldó homok a szépen zöldellő rozsvetést.

Magam pedig az iskola tanulmányi kirándulásán még hallhattam Balástyán egy öreg bácsi visszaemlékezését, amiben arról volt szó, hogy valamelyik őse halála előtti hagyatkozásában azt kérte fiaitól, hogy a városi temetőben temessék, mert kifújja a pusztai szél a sírjából is. Amit nem oktalanul közölt, hiszen emlékei szerint némely évek böjti szelei tettek azon a tájon olyan csudát, hogy egész faluk temetőit kitalarták a homokból, s az öregot a látvány iszonyattal töltötte el, hogy haló porában sem lehet meg a nyugodalma.

És itt állandóan pöszörög a hegyekből lejáró szél, s ahol tud, ott, akkor szánt olyan barázdákat, hogy a felismerhetlenségig megváltoztatja egy-egy kisebb terület arcvonásait. Nem sokat engedünk neki. A termőre fordított talajokon, az erdőktől szabdalt térségekben, a futástól őrzendő homokokon kozmopolita növények virulnak. Dohány, kukorica, krumpli, nemesített gabonák. Ma otthon érzik magukat nálunk, de az őshonosokhoz képest jövevények. Elférnek egymás mellett. Ahogy lement nálunk a tenger, mindig is itt virított a homoki szegfű, a homoki vértő, a vizesebb tájak szikjein a kányafű, a sziki őszirózsa.

S kimondottan csak a nyírségi hazában tud megélni a mocsári angyalgöyökér meg a szibériai hamugyökér, a lápi nádperje, lápi tőzegeper.

Mai tudósaink állítása szerint, ha az ember levenné kezét a kultúrnövények termesztéséről, tölgyesek alakulnának ki. A kötöttebb talajokon a kocsányos tölgy szálderje venné birtokba a területet. Itt nőne fel az ezüsthársas gyöngvirágos tölgyes, amely mellett a mezei szil, juhar és a rezgőnyár növekszik. Mert ezek a társulások

fordulnak elő védett gyöngyvirágos tölgyeseinkben is. Annyira kedvelik egymást, meg sem tudnak lenni egymás nélkül.

A lazább talajokon fölsérkenne a gyertyános tölgyes, amit a főlelegetett réti, homokpusztai növények díszítenek.

Tornyospálca erdeje őrzi az ősi erdőképet. A gyöngyvirágos tölgyesben a kocsányos uralkodik, de vele él a mezei szil, a juhar, a rezgő nyár. A nagy fák védelme alatt a vadcserezsnye, az ezüst hárs, a nyír társalognak a többiekkel. Cserjeszinten ott zizegnek a fagyal, a mogyoró, a veresgyűrű levelei. Gyepszinten a gyöngyvirág, ettől gyöngyvirágos tölgyes, mert együtt szeretnek lenni, de ott van a Salamonpecsét több változata, ott a kontyvirág, a tüdőfűvek rokonsága. A táj arca, akár az emberé, őstörvények szerint rendeződik, ha békén hagyják. Az elszáradt folyómedrekben és morotvákban érintetlenül zöldellnek az égeres láperdők a magyar kőrissel együtt. Csarodán az Alföld egyedülálló tőzegmohaláposát őrizzük, ahol a Nyires tóban, és a Bábtavában sásrétek, fűzláposok, égerláposok élnek. Körülöttük a jó legelő-fűvű ecsetpázsit uralkodik, meg a réti boglárka.

Eldicsekedtem hát erdőimmel, fáimmal, füveimmel. Mivel a magaménak tudom, azt is megszámloltam, nagyobb értékem van, mint a Kende báróknak volt. A Nyírség 106 védett területet őriz. Ebből az enyém olyan tizenkettő. De benne földtani, növénytani, állattani s egyéb kincsek. A 106-ot nem sorolhatom föl, de közöttük vannak olyan ritkaságok, mint az anarcsi Czöbel Minka költőné kastélyparkja, amelyben páfrányfenyők, vassfák, tulipánfák, őstölgyesek rügyeznek ma is. És sorolhatnám a jánkmajtisi, a gulácsi parkokat, meg a többit. Egy év is kevés lenne meglátásukra. De akkor még nem is beszéltem az erdő-mezőt lakó állataimról. Mert ezek olyan fontos tartozékai a tájnak, mint fának a levele. Úgy rászorulnak védő karjainkra, ahogy a növényzet. Az iparosodó mezőgazdaság, a kemizálás, az emberi kapzsiság nagy ártást tesz közöttük is.

Gondjaim között él a békafamiliák minden változata, az ásó békától a kék- és pirosbasú, a kistermetű kékhasú teknősig. A kígyók közül sok változata él itt a siklóknak, és előfordul a rézkígyó. De a gyíkok ia-fiai. Vámosatyán tíz évvel ezelőtt még viperamarás is történt. Legendázva beszélnek a zomokról. Combvastagságú volt. Üldözte az embert, mert kaszával véletlen elvágta. De a zomok a farkára ülve leste volna az embert, közben füttyögött. Ha az üldözött elszaladt, a zomok szájába kapva a farkát kerekedett, gurult utána. Olyan valakivel nem beszéltem, aki látott volna embert zargalászó zomokot.

A sikló itt csúszó, és a kígyó mérges. Ezzel különböztetődik meg a tulajdonsága. A vizek halairól beszéljen magának a halász. Bizonyosan kerítünk elő olyat is.

A vizekből élők között ott lábal a Szamos és Túr között a 200 éves tölgyesben a fekete gólya. És a holtmedrek búvíóiban rejtőznek a bibicek, tőkés- és cigányrécék, a nehezen megleshető törpe gém. De az ilyen kistájakat szeretik a nádi rigók teljes rokonságukkal, nádlakó szomszédaiikkal együtt. Területem majdnem minden részén észlelem az odulakó törpeharkályt, a cinkék több változatát, a széncinkét, barát-cinkét. A nyaktekerceset, zöld küllőt, barna légykopót, a fakuszt.

Árkok, utak mentén, közelvárva az embert, megél a pacsrta, a sármány, a stig-linc, a kerti rozsdafarkú. A kakukk hollétére ő maga adja a jelet, bár búvó madár, akár a vörösvércse, a szürkegém és a bakcsó. Sokezres tömegben kárognak vetési varjaim.

És a nagy vadjaim, őzek, szarvasok, vaddisznók, nyulak. És a vadászni való foglyok, fűrjek, fácánok a védeniceim közé sorakoznak. Sok veszedelem les rájuk. Az ember leginkább, aki orozva szúrja, üti, hurkolja, lövi őket.

Vidék, társadalomtudományok, kutatás

Bakos István okos, józan, alapos és konstruktív cikkét olvasva az ember első reakciója: bizony így van, ehhez nem sokat lehet hozzátenni, annak meg nem sok értelme van, hogy egyes részeit kiemelve, bővítve újra (és újra) elmondjuk. Amúgy is tele vannak folyóirataink. Egy dolog mindenesetre hiányzik Bakos cikkéből, s ez az indulat, amit dicsérni kell, mert ritkán jó tanácsadó. Én mégis előszedem a tárgyalt kérdésekkel kapcsolatos egynémely indulatomat abban a reményben, hogy ez a ritka esetek közé fog tartozni.

VIDÉK

Nem szeretem *vidék* szavunkat, s ennek több oka van. A Magyar nyelv értelmező kéziszótárában ezt olvassuk: „1. Valamely szempontból egységes földrajzi terület. 2. Valamihez közel levő terület, környék. 3. Az országnak a fővároson kívüli része. 4. Vidéki lakosság.” Az első meghatározásnál megadott példák: *sík vidék*, *gabonatermő vidék* mindjárt mutatják, hogy az egységesség jelentését a jelző hordozza olyannyira, hogy sok esetben a *vidéket* akár el is hagyhatjuk — költőink mindenesetre ezt teszik. A 2. és 3. jelentés közös vonása egy negatívum, ha a modern szemantika jelölésmódjával akarnék játszani, akkor azt írnam -város, -főváros, önállóan nincsen értelme, léte, tartalma. A *vidék* szó átvitele a lakosságra csak tovább tolja a jelentést: „a nem városban lakó”, „a nem fővárosban lakó”. De hogy hol lakik, hol él, mit csinál, azt nem tudjuk meg — vagy mégis?

De baj van akkor is, ha a szót le akarjuk fordítani. Persze szótáraink bőven sorolják a megfelelőket, angolul: *country, region, the provinces, country(side), vicinity, environs* stb., franciául: *contrée, région, campagne, province* stb., németül: *•Gegend, Provinz, Land* stb., oroszul: *kraj, rajon, strana, oblast', provincija, periferija* stb. Már ez a sok megfelelő is gyanús, de ha közelebbről megvizsgáljuk őket, akkor mindjárt kiderül, hogy problémák vannak.

Így például igaz, hogy az angol *country* szó jelentí a vidéket, a nem várost, de jelenti magát az országot is. Így például *to betray his country* „elárulja hazáját (és nem a vidékét)”, míg a *country life* a „vidéki élet”, s aki azt mondja *this country*, az éppen az egész országra gondol, még akkor is, ha róla azt mondják „*he has country manners*”, „vidéki, faragatlan szokásai vannak”. S a német számára a *Vaterland* a hazát jelenti, az egész hazát, s ez még így van annak a kislánynak a számára is, akiről azt állítják, jóhiszeműen vagy gúnyosan *eine Unschuld von Lande*, „a vidéki ártatlanság”. Folytathatnám, s talán nem is lenne érdektelen továbblépni a magyar szó kelet-európai megfelelőihez, de mivel nem nyelvészeti dolgot akarok írni, csak arra utalnék, hogy mindjárt bajba kerülnénk, ha Bakos cikkének címét: *Társadalomtudományi kutatások — vidéken* le akarnánk fordítani. Tessék kipróbálni. *Vidék* szavunk olyannyira magyar jelenséget tükröz, hogy csak körülírással fordítható le félreértés veszélye nélkül. S ez mindenesetre elgondolkoztató.

Nem akarok nyelvészeti cikket írni, mégsem tudom elkerülni, hogy erről az oldalról járjam körül a kérdést. *Vidék* szavunkkal ugyanis más bajok is vannak. Történeti-etimológiai szótárunk 1211-ből jelzi először szavunkat, s ekkor személynévként *Vidékes* formában, amiből arra kell következtetnünk, hogy közsóként ennél jóval régebb. Régi jelentéséről ezt írja „Valamely országhoz, településhez viszonyítva »más, idegen hely«, s hogy értsük, németül is: »im vergleich zu einem Land, einer

Hozzászólás Bakos István vitaindító tanulmányához.

Siedlung« fremdes Gebiet”. Ezt a német meghatározást egyébként csak azért idéztem, mert a *Land* itt éppen nem a vidék, hanem az, amihez képest valami idegen. Nemrég Hadrovics László (Szavak és szólások, Nyelvtud. Ért., 1975, 44—48.) világosan kimutatta, hogy a vidék szó a régiségben *idegent* és *vendéget* jelentett, mint ahogy szépen mutatja ezt egy valószínűleg 1403-ból származó adat (mai átírásban): „senki mi közülünk sem pedig idegen ember avagy vidéki, idegen földön termett avagy vidéki bort be ne hozhasson a mi közünkbe”. S a más jobbágya: *vidéki*, 1519-ből: „*Iobagiones aliorum dominorum ulgo vydeky*”. A régi adatokat elemezve úgy tűnik, hogy a *külföldi* még a XVI. században is városon kívülit jelentett, a külső földeken lakót, ahogy a vidéki is, és még a XVIII. században is *vidékes* annyit, mint: „idegen”.

Nem segít a szó etimológiája sem. Igaz, Meskó Lajos (Magyar Nyelv 38, 173) a szót a vinni igéből származtatta, amit már Kniezsa István (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 969) is valószínűtlennek tartott. Meskó magyarázata szellemes, abból indul ki, hogy Újvidék neve németül Neusatz, szerb-horvátul Novi Sad, latinul Neoplanta, vagyis, hogy itt a *vidék* szó „telep” jelentésű szavakkal van lefordítva. A vidék tehát olyan hely, ahová viszik az embereket, ahová telepítik. Sajnos ez a magyarázat már történetileg sem állja meg a helyét. Újvidék 1748-ban született bécsi szóalkotás, (ld. Kiss L., Földrajzi nevek etimológiai szótára, 669). Az eredetileg Vásáros-váradnak nevezett helységet ekkor nyilvánították királyi várossá, s a bécsi bürokrácia nevezte el Új Vidéknek, az a bürokrácia, amely a töröktől elfoglalt Magyarországot is csak vidéknek tekintette. *Vidék* szavunknak nemcsak „idegen” a jelentése, hanem csak idegenek használták, de a szó maga is valahogy bár ősi, idegen.

Különösen nem szeretem a szót a tudomány jelzőjeként. A *vidéki tudomány* bennem a provincializmust idézi, s bizonyára nem véletlen, hogy Bakos cikkének címében gondosan a társadalomtudományi kutatásokról beszél *vidéken*.

De nemcsak nyelvi okokból nem szeretem a *vidék* szót. Sokan szeretik szülőföldjüket, a tájat, amelyben születtek, amelyhez gyerekkoruk, első szerelmük-bánatuk kötődött. Lehet valaki büszke falujára, szülővárosára, kötődhet az Alföldhöz vagy a Nyírséghez, versben vagy a prózaibb mindennapokban, de senki nem vallja magát őszinte szívvel, büszkén és azonosulva vidékinek. Lehet az embereket mozgósítani egy utca vagy egy táj felvirágozására vagy felvirágoztatására, de nem lehet „a vidékére”. A *vidék* „onnan” nézve lenézéssel, „innen” nézve kisebbségi érzésekkel társul. Azzal szoktuk vigasztalni magunkat, hogy történelmünk legalább a kisebbségi problémáktól megszabadított. De hát csak etnikai-nyelvi kisebbség van? Vajon a vidékiség nem egy olyan sajátos társadalmi csoport, amely csak érzéseiben kisebbségi, de számában nem?

A *vidék* fejlesztésének számos akadályát, nehézségét közgazdászok, szociológusok, történészek, tudmánypolitikusok elemezték. Én most itt csak arra akartam rámutatni, hogy a fejlesztésnek objektív akadályai mellett, vagy éppen ezeket tükrözően vannak szubjektív akadályai is, tudati problémák, az azonosulás hiánya. S éppen ezért sokkal jobbnak tartanám, ha — és itt végül is Bakossal egyetértünk — arról beszélnénk, mit tehetünk a szegedi, a debreceni, a pécsi stb. társadalomtudományi kutatások fejlesztéséért.

Azért a vidéket nem hagynám ki, csak úgy fognám fel, mint a társadalomtudományi kutatások tárgyát. Vizsgálunk kell ezt a sajátos magyar jelenséget sokoldalúan, komplexen. Ehhez a célhoz a regionális kutatásokon keresztül vezet az út. Ezek önmagukban is értéket jelentenek, mert megalapozzák, elősegítik a táji, a regionális fejlődést, másfelől biztosítják a különböző tudományterületeken dolgozók együttműködését. Sőt itt több olyan előny is van, amelyet nem szabad kihasználatlanul hagyni. Éppen a kisebb mérték, a kisebb létszám, az emberközelség, kapcsolódva a táj, a környék ismeretével, gondjainak-bajainak felvállalásával olyan közösségeket hozhat létre, amelyek nagyobb hatásokkal dolgozhatnak, mint a vízfejjé vált fővárosban.

Talán felesleges utalni arra, hogy Angliában nem a londoni egyetem a legnagyobb, s a vidéki német vagy olasz egyetemek mindenütt nagyobb tekintélyt élvez-

nek, mint fővárosi társaik. Igaz, mások a történelmi előzmények, s a hagyományok szerepét nem becsülhetjük le. De ezek az intézmények ma is kisvárosokban vannak, s nem egy helyen a város jellegét éppen az egyetem léte biztosítja. A modern amerikai egyetemek elhagyták a városokat, kiköltöztek a campusokra, részben éppen azért, hogy ezt a közösséget fenn tudják tartani, elő tudják mozdítani, ugyanakkor kivonják magukat a nagyvárosok nyomasztó hatása alól.

A regionális kutatásokat fontosnak tartom, de vigyázni kell, nehogy ezek érdektelen helyi kuriozitások, a közelség okozta perspektívátévesztés, egyszerűen provinciális, vidéki kutatások legyenek. Ezen csak az segíthet, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a táj, a régió és minden problémája rész, s ennek a résznek a kutatása csak az egész szempontjából értelmes, s az egész számára készül. S éppen itt, a régió, a táj és az ország közé iktatódik be a vidék. Nyilvánvaló, hogy mai magyar társadalmunkat sok szempontból kell vizsgálnunk, és a vidék—főváros csak az egyik, s nem is a legfontosabb csoportosítás. Mégis úgy érzem, indokolatlanul elhanyagolt ez a kutatási terület, *idegenkedünk* tőle.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Kristó Gyula részletesen felsorolta azokat a nehézségeket, amelyek egy vidéki társadalomtudományi kutató elé tornyosulnak. Nehéz ehhez hozzátenni valamit, meg talán céltalan is. Egy-két megjegyzése azonban vitára ösztönöz, nem is annyira vele, mert azt hiszem, egyetért majd azzal, amit itt le fogok írni, hanem néhány szemléleti kérdéssel, amelyet úgy látom, akaratlanul átvett.

Az első éppen a társadalomtudományok utóbbi időben divatosá vált felosztása, nevezetesen az, amit Kristó idegen szóval *humanities*nek, embertudománynak, illetve *social-sciences*nek, szorosabb értelemben vett társadalomtudományoknak nevez-idez. Ő is fejcsóválva említi a szélteben-hosszában e kettősségre alkalmazott „lágú” és „kemény” társadalomtudományok kifejezést. Mivel legutóbb már a Magyar Tudomány Akadémia hivatalos fórumain is polgárjogot nyert ez a megkülönböztetés, itt sem tudom elrejtteni indulataimat. Ez a megkülönböztetés fogalmi zűrzavart teremt és kifejezetten káros. A zűrzavar már ott kezdődik, hogy az angolszász tudományos irodalomban a *soft-ware* éppen azt a kibernetikai, matematikai, közgazdasági szervezési ismeretet jelenti, amely egy gép, egy munkafolyamat vagy akár egy üzem, a termelés tárgyi feltételeinek működtetéséhez szükséges. Ez a „lágú áru” éppen a tudományos ismeret, s a legkevésbé sem az irodalom-, a nyelv- vagy a történettudomány, hanem az, amit nálunk oly előszeretettel „kemény”-nek hívnak.

Ugyanakkor a nyugatnémet szociológiai terminológiában polgárjogot nyert a „harte Daten” és a „weihe Daten” megkülönböztetés. A „kemény adatok” a számolható, mérhető társadalmi tények, a „lágú adatok” a becslések, vélemények, sejtések, attitűdök. Ez lehet a szociológián belül egyike a célszerű technicista megkülönböztetésnek, de kiterjesztése az összes társadalomtudományokra indokolatlan.

De a zavar valahol mélyebben van. A tudományokat sokféleképpen lehet osztályozni, s éppen korunk egyik jelensége, hogy az osztályozások egyre nehezebbé válnak, hiszen a tudományok differenciálódása és integrálódása, a határterületi tudományágak kialakulása, a komplex, az inter- és multidiszciplináris megközelítések jócskán összekuszálták a tudományok határvonalait. Az osztályozások többnyire nem egyebek, mint gyakorlati rendszerek, valamilyen módon azonban tükröznek egy-egy szemléletet. En nem tudok elfogadni egy olyan osztályozást, amely éppen az ember és a társadalom elválasztásán alapszik. Egyébként éppen legkitűnőbb közgazdászaink mutatnak jó példát arra, hogy mennyire nem lehet elválasztani például a közgazdaságtant a történelemtől, s ezt a marxizmus által mindig is vallott álláspontot, a polgári közgazdaságtudomány és szociológia néhány jeles képviselője is, a maga módján, de magáévá tette.

E mögött az osztályozás mögött valami olyan húzódik meg, hogy a „kemény” társadalomtudományok közvetlenebbül érintkeznek a kemény társadalmi valósággal, annak formálásában is nagyobb szerepet játszanak. Ez a nézet azonban figyelmen

kívül hagyja, hogy a társadalmi tudat is kemény társadalmi valóság, s hogy társadalmi tudatunk vizsgálatában és átalakításában még jócskán akad tennivalónk. Az irodalom, a történelem, a nyelv kutatásának tudatformáló jelentőségét persze senki sem becsüli le, de talán nem gondoltuk kellően végig, azok a tanárok, akiket ma képezünk egyetemünk, már a következő évezred társadalmi tudatát fogják kialakítani iskoláinkban. Egyelőre úgy látom, közgazdászaink közel-, közép- és hosszútávú gazdasági tervezése még az energiahordozók és a nyersanyagok összetételének, mennyiségi arányainak felmérésében is bizonytalan (hogy az árakról ne beszéljek), arról azonban, hogy a társadalmi tudat, az emberek magatartása milyen szerepet fog játszani a mindennapi életben, a gazdaságban és a társadalomban — néhány elnagyolt sémán kívül — jószerivel csak most kezdünk gondolkodni. Pedig a *holnapután termelő emberének alakítása a holnap tanárának kezében van*. Az pedig, hogy tanárainkat, iskolában és iskolán kívül, falut, vidéket vagy az egész népet oktatókat kellően fel tudjuk készíteni, mindenekelőtt azoknak a felelőssége, akik egyetemünkön, s így társadalomtudományi karainkon is az oktató munkát végzik. Ezt a munkát pedig csak a legnagyobb tudományos felkészültséggel lehet elvégezni.

Ha pedig a kérdést erről az oldalról közelítjük, s tényként fogadjuk el azt, amit Bakos cikke s a hozzászólók egyaránt írtak, hogy tudniillik a vidéki bölcsész tudományi karok hátrányos helyzetben vannak, akkor a kérdés társadalmi, országos súlya mindjárt nyilvánvalóvá válik. Nem a vidék, hanem az egész ország érdekében nem engedhetjük meg, hogy „vidéki” diplomát adjunk, s a társadalomtudományok bármely ágát tanítsuk is, e diploma tartalmában és értékében csak „kemény” lehet.

KUTATÁS

Kétségtelen, hogy léteznek olyan tudományos kutatók, akik kiváló tudományos munkát végeznek és alkalmatlanok az oktatásra. S hogy ilyenek kutatóintézetekben dolgozzanak, célszerű megoldásnak találok. De ezek kivételek. Az igazán jó tudós nem nélkülözheti a tanítványokkal való állandó kapcsolatot, a hallgató szemében megjelenő kételyt, a gondolatmenet gyengeségére rámutató kérdéseket, az együttalkotás lendületet adó segítségét. Ezért én nemcsak gazdasági helyzetünk, hanem a tudomány érdeke miatt is nem új társadalomtudományi intézetek felállítását, hanem a társadalomtudományi kutatásoknak az egyetemeken való megerősítését látom lehetséges és szükséges feladatnak. És itt sem elsősorban szervezeti, hanem személyi vonatkozásban.

Egyetemi oktatásunk fő feladata egyre kevésbé az ismeretek oktatása, ezek — ott, ahol a tudomány igazán fejlődik — igen hamar elavulnak, hanem az önálló tudományos gondolkodásra való nevelés. Erre pedig csak az képes, aki maga is önálló tudományos munkát végez. Itt társadalomtudományi kutatásunk egy igen érzékeny pontjára kell felhívni a figyelmet. A nagy tudományos munkák ma egyre inkább munkaközösségekben jönnek létre, és ez ellentmondást okoz az önálló tudományos alkotó munka és a közös alkotó munkában való részvétel között. Jól ismert probléma ez, legutóbb Akadémiánk elnöke foglalkozott vele. Valószínű, hogy itt különbség van a természet- és műszaki tudományok között egyfelől, és a társadalomtudományok között másfelől. A társadalomtudományokon belül sem egyforma a helyzet. Vannak nagy kollektív munkák, amelyek nem végezhetők ma már el csak úgy, ha számos munkatárs feláldozza egyéni munkáját és helyette a közöset csinálja. Ez az út azonban az egyetemek számára általában s a vidéki egyetemek számára különösen járhatatlan. Mindenekelőtt az oktatókkal szemben felállított fenti követelmény miatt, de azért is, mert az egyetemi struktúra sajátosságából következik, hogy egy-egy témára csak egy-egy oktató jut, s minél kisebb az egyetemi oktatólétszám, egy tanárra a tudományszak tortájának annál nagyobb szelete jut. Ezért aztán ellentmondásba kerülünk. Egyfelől megkívánjuk az önálló tudományos munkát, másfelől harcolunk a témák elaprózódása ellen. En ebből a dilemmából egyetlen kiutat látok: az egyéni kutatások olyan együttesét, amelyben az egyéni teljesítmények egymáshoz kapcsolhatók. Rögtön hozzáteszem, itt hálószerű és nem láncszerű

kapcsolatra gondolok. Egy önálló kutatás több más kutatáshoz is kapcsolódhat, s ha ez a nyilvántartó rendszer számára (melynek Bakos, joggal, korszerűsítését javasolja) nehézséget is okoz, ez jóval kisebb baj, mintha a nyilvántartó rendszer skatulyáiba kell a valóban folyó kutatások szabálytalan alakzatait beilleszteni. Nyilvánvaló, hogy az ilyen munkákat koordinálni kell, de nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy a tudományos munka, az együttműködés koordinálása nem hivatali feladat. Műhelyt, tudományos közéletet, emberi kapcsolatokat kell teremteni, és ami legalább ilyen nehéz: fenntartani.

Vitatkoznék azzal, hogy az egyes régiókban mutatkozó tudományági aránytalanságokat okvetlenül csökkenteni kell, s mindenütt a teljes spektrum kutatására kell berendezkedni. Még nálunk többszörösen nagyobb (és gazdagabb) országok sem teszik ezt. Az indulás esélyeit szélesíteni kell, mert nem lehet előre megtervezni, hogy melyik egyetemen akad egy kiemelkedő tehetség, aki egy addig nem művelt diszciplína világszintre emelésével járul hozzá az egész intézmény színvonalának emeléséhez. De a mindent egyformán támogató tudománypolitika a középszert segíti, pedig a vidéki tudományegyetemek egyetlen esélye, hogy néhány területen kiemelkedőt produkáljanak, magasabb szinten, mint másutt, s ez a magasabb szint csakis a nemzetközi színvonal lehet.

Ahhoz, hogy a vidéken folyó társadalomtudományi kutatásokat differenciáltan lehessen támogatni, néhány szervezeti kérdést is meg kell oldani. Általános egyetemi probléma a szervezet túlságos hierarchizáltsága. Az oktató — tanszék — tanszéki csoport (esetleg majd intézet) — kar — egyetem — minisztériumi egyetemi főosztály csak a személyek és szervek egy lineáris csoportja, esetenként a pártalapszervezet, a kari, esetleg az egyetemi pártfórumok, a személyzeti osztály, a minisztérium nemzetközi kapcsolatok főosztálya, személyzeti főosztálya, és sorolhatnám tovább mindazon állomásokat, amelyek még akkor is lassítják, nehezítik a munkát, ha mindenütt jóindulattal, pontosan, a határidőket betartva dolgoznak, az ügyiratok sehol nem vesznek el, senki sincs éppen szabadságon. Ez már eleve bénítja a kezdeményező-készséget, s tegyük hozzá a vidéki egyetemek itt is hátrányos helyzetben vannak. Súlyosan nehezedik ez többek között a nemzetközi kapcsolatokra. Köztudott, hogy akár egy külföldi tudós meghívása, akár egy kiutazás csak az év második felében valósítható meg az „átfutási idő” miatt. Pedig élő nemzetközi kapcsolatok nélkül nem lehetséges nemzetközi színvonalú kutatómunka. Ha egyes vállalataink megkaphatták a külkereskedelmi jogot, megfontolandó, hogy nem lehetne-e a nemzetközi kapcsolatok intézését is tovább decentralizálni (bizonyos lépések már történtek ebben az irányban), és vidéki egyetemeinknek megadni a nemzetközi kapcsolatok önálló intézésének jogát. A túlzott hierarchizáltság nemcsak a kezdeményezést bénítja, hanem a felelősség kérdését is elmosza. Nyilvánvaló, hogy egy országban szükség van a nemzetközi kapcsolatban is bizonyos központi elvek érvényesítésére. Én azonban el tudom képzelni, hogy vidéken is lehet találni olyan vezetőt, aki gondoskodni tud e szempontok maradéktalan, s ami különösen fontos, a helyi feltételek és szükségletek ismeretében történő alkalmazására.

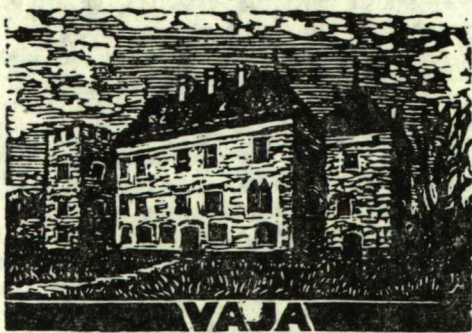
Végül, tudomásul kell venni, hogy a társadalomtudományok művelésének is vannak tárgyi feltételei. Arról, hogy itt a vidéken élő társadalomtudományi kutatóknak milyen speciális nehézségei vannak, Kristó Gyula részletesen írt, én inkább a teendőkéről szólnék. Nyilvánvaló, hogy a pesti gyűjteményeket, könyvtárakat nem lehet vidékre hozni, s megduplázni vagy többszörözni sem. Könyviteni azokat a szorongató helyzetben lehet, s itt az anyagi problémák mellett szemléleti és szervezeti kérdések is vannak. Csak néhány példa. A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évente kétszer megjelenik az *Analecta Linguistica* című kiadvány, amely tartalmazza az összes magyarországi könyvtárakhoz beérkezett, külföldön kiadott, nyelvészeti tárgyú monográfiák bibliográfiai adatait annak megjelenésével, hogy azok mely könyvtárakban vannak meg. Közli továbbá a legfontosabb kétszáz nyelvészeti folyóirat kurrens tartalomjegyzékét, valamint 1977-től, a Magyarországon megjelent nyelvészeti könyvek, cikkek, recenziók bibliográfiai adatait. A Magyar Tudományos Aka-

démia ezt a kiadványt, amely most lépett tizedik évfolyamába, minden tudományos kutatónak és kutatóhelynek — és ez egyedülálló a társadalomtudományi információrendszer történetében — ingyen, szolgáltatásként bocsátja rendelkezésre. A vidéken élő nyelvész asztalán tehát ott van (vagy lehetne) a szakmája műveléséhez szükséges legfontosabb szakirodalmi információ. A feladat tehát az, hogy a számára szükséges műveket meg is kapja. A könyvtárközi kölcsönzés és a reprográfia ezt elvileg lehetővé is teszik, s hogy ez a rendszer akadozik, nem működik, annak nem is elsősorban anyagi, hanem szemléleti és szervezési akadályai vannak. A szegedi bölcsészettudományi karon például ahelyett, hogy legalább egy, nagy teljesítményű és mindenki számára könnyen hozzáférhető xerox-másoló gép működne (külföldi egyetemeken ilyenek a folyosón állnak, pénzbedobással minden hallgató a szemináriumi dolgozatához szükséges irodalmat is lemásolhatja), van három irodai célokra készült másológép, melyekhez nem, vagy nehezen lehet hozzáférni, magas üzemeltetési költségük, állandó vegyszerigényük és a készülő másolatok alacsony minősége lényegesen lecsökkenti használati körüket.

Hogy szervezési és nem elsősorban anyagi kérdés az, hogy az *Analecta Linguistica*hoz hasonló kiadvány jelenjék meg a történettudomány, az irodalomtudomány és más szakok számára, azt azzal is alá tudom támasztani, hogy az *Analecta Linguistica*t olyan példányszámban tudjuk külföldön eladni, hogy előállítási költségei lényegében már ebből megtérülnek.

Bár a pesti könyvtárakat nem lehet vidékre hozni, azt meg lehet valósítani, hogy az egyes szakmák számára az alapvető kézikönyveket és folyóiratokat tartalmazó kutatókönyvtárak, szemináriumok létesüljenek, illetve megfelelően működjenek. A régi egyetemi élet szíve-lelke az a szemináriumi helység volt, ahol hallgató és oktató keze ügyébe került a legfontosabb irodalom. A modern könyvtárszervezés ezt a régi hagyományt most mint „szabadpolcos rendszert” újra felfedezte. Ha egy ilyen könyvtár-szeminárium megfelelő helyiségekben működik, el van látva a szükséges információs és reprográfiai eszközökkel, olyan munkatársakkal, akiknek szívügyük a kutatás segítése, akkor sem fognak tudni ugyan egyenlő feltételek mellett dolgozni azokkal, akik mindennap az Akadémiai Könyvtárban vagy a Széchényi Könyvtárban kutathatnak, olvashatnak, de lényegesen könnyítenénk helyzetükön, és *horribile dictu*, még azt is el tudom képzelni, hogy egy-egy speciális hagyaték megvásárlásával olyan vidéki kutatókönyvtárat lehet kialakítani, amely egy adott, speciális területen jobb, mint a pesti. És erre is van példa. A szegedi magyar őstörténeti kutatások lehetetlenek lennének Németh Gyula könyvtára nélkül.

Folytathatnám. Azt hiszem azonban, az elmondottakból is világos, hogy sok a probléma, sok a teendő, de ezek közül talán nem a legutolsó a *vidéki szemlélet* megváltoztatása. *Pesten is.*

Tomás

SUKI BÉLA

Az író-filozófus halálára

JEAN-PAUL SARTRE 1905—1980

1980. április 15-én, kedden 74 éves korában meghalt Jean-Paul Sartre, s halálával — mint oly kevesen a történelem során — a halhatatlanok sorába lépett. Már életében sem férhetett hozzá kétség, hogy Sartre a nyugat-európai kultúra második világháború utáni korszakának egyik legnagyobb hatású, legérdekesebb; legeredetibb egyénisége, illetve gondolkodója, akinek életműve szerves, elidegeníthetetlen részévé válik az európai kultúrának. Bertrand Poirot Delpech írja nekrológiájában róla a *Le Monde* hasábjain: „Az első dolog, ami biztos: a század egyetlen francia értelmiségije, egyetlen pártja nem gyakorolt oly mély, tartós és egyetemes hatást, mint ő. Nem túlzás azt állítani, hogy egy Világ-Magiszter hunyt ki, ötven évi munkával a háta mögött, s szinte minden műfajt tartalmazó műveit több millió példányban, 28 nyelvre lefordítva olvashatta a világ. Filozófiájának köszönhetette-e ezt a sikert? Mindazok, akik a Lét és Semmit 1943-ban, megjelenésekor olvashatták, azt hitték, Michel Tournier szavaival élve, hogy végre megadatott nekik a „rendszer”. Tulajdonképpen az történt, hogy Sartre megszabadította a diákokat túl idealista és túl absztrakt iskolájuktól, az isten nélküli, szabad, felelős, hajthatatlan ember primátusát állítva eléjük.

A kocsmák és az öldöklés világára tárta ki a *cogito* börtönét. A filozófia a mindennapi élet, a tudományok, a természet átgondolásának eszközévé vált.” Úgy hiszszük, ezt az egyre egyetemesebbé váló hatást csak azzal lehet magyarázni, hogy az író-filozófus gondolatai mindenkor objektív társadalmi igényeket elégítettek ki, hogy — képletesen szólva — egész élete során korunk ütőerén tartotta kezét, kitűnő valóságérzéssel reagálva mindenre, ami lényeges korunk történetében, legyen az politikai, filozófiai vagy művészi jelenség. Reális és általában mindig időszerű problémafelvetéseinek határfokát méginkább növelte színes, ellentmondásosságaiban is vonzó, a hivatalos polgári világ konvencióit igen gyakran semmibe vevő egyénisége és magatartása. Azon kevesek közé tartozott, aki nemcsak írta, de élte is filozófiáját, saját teljességre törő, örökösen új utakat kereső életformájával illusztrálva az egzisztencializmusnak azt az alapvető tételét, mely szerint „az ember sohasem az, ami, hanem mindig az, amivé válhat, amivé lennie kell”.

Természetesen e rövid megemlékezés sem tartalmi, sem terjedelmi okok miatt nem alkalmas az író-filozófus életművének mégcsak megközelítően is teljes megrajzolására, s így e sorok írója csupán a sartre-i életút döntő sorsfordulóinak rövid méltatására vállalkozhat.

Jean-Paul Sartre életműve szerves része annak az egész Nyugat-Európára kiterjedő egzisztencialista vonulatnak, amely Kierkegaarddal kezdődik a 19. században, tartalmilag Heidegger munkásságával teljesebbé válik a két világháború között, s Sartre tevékenysége révén éri el népszerűségének maximumát a második világháború után. Az egzisztencialista hullámhoz való tartozás mellett azonban széles körű írói, filozófusi publicisztikai munkásságát még olyan, egyáltalában nem elhanyagolható tényezők is motiválják, illetve specifikálják, mint egyéniségének író-filozófus, gondolkodómódjának francia—német kettőssége, az antifasiszta ellenállási mozgalom élménye

és különösen a marxizmus és egzisztencializmus közötti vita, pontosabban saját viszonya a marxizmushoz. Ezek a fő összetevők ellentmondásosan kereszteződve, hol kiegészítik, hol pedig kizárják egymást, átcsapnak egymásba, s végül mintegy szintézisben összeolvadó eredő határozzák meg Sartre sajátosan egyéni művészi-gondolkodói arculatát.

Alkotói egyéniségének írói-filozófusi kettőssége egyfelől — amennyiben leglíraibb műveiben is uralkodó a gondolatiság — szinte elválaszthatatlan egymástól, másfelől, abban az értelemben, hogy tehetséges író volta, kitűnő valóságérzéke folytán szép-irodalmi műveiben gyakran saját filozófiai tételeit is meghaladja, elválasztható, sőt elválasztandó. Az író-filozófus kettősséggel szorosan összefonódik, annak mintegy sajátos aspektusát adja gondolkodás- és látásmódjának a családi hagyományokban és kulturáltságában gyökerező francia—német jellege. Filozófiai fejlődését, illetve saját filozófiája kialakulását döntően a 19—20. századi német filozófia határozta meg. Elsősorban E. Husserl és M. Heidegger hatására fogadta el a fenomenológiát, vált maga is egzisztencialistává, és ilyen tekintetben a francia filozófiai hagyomány nem befolyásolta lényegesen, sőt ellenkezőleg, ő igyekezett azt egzisztencialista módon értelmezni, például Descartes esetében, akit megtett az egzisztencializmus egyik őseinek.

Franciás gondolkodását és látásmódját látszik igazolni nagyfokú pszichológiai érzékenysége, intenzív szociális érdeklődése, elméleti elemzéseinek hajlékony árnyaltsága, és nem utolsósorban a francia irodalmi hagyomány, amelyre főként drámaírás vonatkozásában támaszkodik. Sartre színpadi alkotásaiban ugyanis — annak ellenére, hogy azok nem nevezhetők egyértelműen tézisdrámáknak — közvetlenül kimutathatók a Voltaire és Diderot által meghonosított „tézisdráma” elemei, az időszerű társadalmi, politikai kérdéseket egy adott történelmi szituációra aktualizáló „pièce de circonstances” tendenciái. Sartre, ha ellentmondásosan is, a francia kultúra forradalmi hagyományait őrzi, és ebben a tekintetben kétségkívül annak a régi Párizsnak a képviselője, melyről maga Engels állapította meg: „... csak Franciaországnak van Párizsa, olyan városa, melyben az európai civilizáció a legteljesebb virágzásában bontakozik ki, amelyben egyesül az európai történelem valamennyi idegszála, és ahonnan meghatározott időközökben azok az elektromos lökések kiindulnak, amelyekből az egész világ megremeg: amelynek népeisége úgy egyesíti a gyönyör szenvedélyét a történelmi tett szenvedélyével, mint soha más nép, amelynek lakosai úgy tudnak élni, mint Athén legfinnyásabb epikureusa, és úgy tudnak meghalni, mint a legrettenthetetlenebb spártai.”

Sartre életének talán legjelentősebb, közvetlenül társadalmi-történelmi élménye a francia ellenállási mozgalom, illetve abban való aktív részvétele. Ez a tényező egyértelműen a francia hagyomány szerepét erősítette munkásságában, s mintegy determinálta a sartré-i egzisztencializmust az ortodox és végkonzekvenciáiban a náciizmust is kiszolgáló heideggeri filozófiával való szembefordulásra. Végül pedig egész 1945. utáni pályafutásának döntő jelentőségű elméleti összetevője, gondolati élménye a marxizmussal való megismerkedés, a marxi filozófia elemeinek hatása gondolkodására.

Sartre életpályáját nagyon hozzávetőlegesen négy, viszonylag jól elkülöníthető periódusra tagolhatjuk, amely periódusokon belül természetesen még kisebb korszakok is lehetségesek. E fő periódusok a következők: első a kezdés időszaka, amelyben uralkodó a fenomenológia és az ortodox egzisztencializmus, körülbelül a harmincas évek közepétől 1945-ig. Második az egzisztencializmus felbomlásának időszaka körülbelül 1947-től az 1950-es évek elejéig. Sartre harmadik, úgynevezett marxizáló korszaka, amikor is a marxizmus és az egzisztencializmus szintézisére tesz kísérletet, körülbelül az ötvenes évek elejétől a hatvanas évekig tart. Az 1968-as diákmozgalommal kezdődő negyedik korszakban pedig Sartre eltávolodik a kommunista mozgalomtól, s különböző ultrabalos, elsősorban maoista csoportokhoz csatlakozik. Életútjának ez az utolsó időszaka még igen kevésbé feltárt s így elemzésére a későbbiekben sem kívánunk kitérni, pusztán azt emeljük ki, hogy e korszak legnagyobb, leginkább gondolatgazdag műve a Flaubert-monográfia.

Munkásságának első szakaszában döntő befolyást gyakorol rá általában a 19–20. századi német filozófia — és mint említettük — különösen Husserl fenomenológiája és Heidegger egzisztenciális bölcselete. Első, az úgynevezett fenomenológiai pszichológiát megalapozni kívánó tanulmányai közvetlenül Husserl hatását tükrözik, s azt a fenomenológiai alaptételt fejezik ki, amely szerint létezik ugyan objektív külvilág, de az kaotikus, széthulló, értelmet, rendszerezést az emberi tudat visz bele. Bár a későbbiek során sok tekintetben eltávolodik Husserltől, a fenomenológiai koncepció ennek ellenére életműve szerves, elidegeníthetetlen részévé válik még szépirodalmi vonatkozásban is. „Midőn egy tájban gyönyörködöm — írja —, jól tudom, hogy nem én alkottam, de tudom azt is, hogy nélkülem egyáltalán nem léteznének a fák, a lombok, a föld, a füvek szemem előtt létrejövő viszonyai.” A fenomenológia szubjektívizmusát méginkább fokozza, sőt minőségileg új sajátosságokkal színezi a német egzisztencializmus „semmi” élménye, „halálkomplexusa”. Ebben a filozófiailag egyértelműen egzisztencialistának nevezhető alkotói periódusban Sartre szépírói tevékenysége úgyszólván csak a prózára korlátozódik, s műveiben a lét abszurd és értelmetlen voltának, az egyén magárahagyatóságának jellegzetesen egzisztencialista interpretálása vonul végig. Klasszikusan illusztrálja e tendenciát, az egyébként a polgári világgal szembeni lázadást is kifejező első regénye (Az undor), amelyben így elmélkedik Roquentin, a főhős. „...hirtelen lelepleződött a létezés. Ártalmatlan eddigi jellege lefoszlott róla: nem elvont kategória volt immár, hanem a dolgok nyersanyaga. Ekkor értettem meg, hogy nincsen középút a nem létezés és az ájult, lihegő túlaradás között. Ha valami létezik, egészen eddig a fokig kell léteznie, a rothadásig, a puffadásig, a szemérmelenségig... Ahogy itt együtt voltunk egy halom létező, mind kínosan, zavartan éreztük magunkat... mindegyikünk szinte szégyenkezve, kicsit nyugtalanul fölőleslegesnek érezte magát a többihez képest... én is fölőlesleges voltam... Azon tűnődtem zavarosan, hogy végzek magammal, s legalább egyet megsemmisítek így a felesleges létezők közül. De még halálom is felesleges lett volna.”

Sartre egzisztencialista korszakának külön fejezete, élete döntő sorsfordulója a második világháború, illetve az antifasiszta ellenállási mozgalom élménye. Az ellenállási mozgalom sodrában, 1943-ban lát napvilágot első nagy filozófiai műve, „A Lét és a Semmi”, amelyről joggal állapítja meg Tordai Zádor, hogy ez a mű kétségtelenül „Sartre egzisztencialista fejlődésének csúcspontja, egzisztencializmusának összegeződése és kiteljesedése”, és ugyanakkor mégis „ellentmondásoktól és következtetlenségektől terhes”. A Lét és a Semmi-ben ugyanis Sartre bizonyos ortodox egzisztencialista alapelvek elfogadása ellenére, több vonatkozásban is szembekerül a heideggeri koncepcióval és meghaladja azt. Husserlhez hasonlóan Heideggernek is szemére veti, hogy minden erőfeszítés ellenére sem tudta a materializmus—idealizmus ellentmondást megoldani. „Heidegger — írja — nem tudja elkerülni az idealizmust, önmagából való menekülése, mint a lét struktúrája ugyanoly bizonyossággal elszigeteli, mint Kantnak tapasztalataink apriori feltételeiről szóló tana: mert hiszen az emberi valóság ennek az önmagából való menekülésnek elérhetetlen végén ismét csak önmagához jutna el, a magunkból való menekülés így nem más, mint magunk felé menekülés, és a világ olybá tűnik, mint az énnel való távolsága. Következésképpen hiú dolog lenne a Sein und Zeitben minden materializmus és idealizmus túlháladását keresnünk.” Természetesen a dilemmát Sartre sem oldotta meg, mert bármennyire is száműzte istent a világból, azzal, hogy a dialektikát kirekesztve az ontológia területéről, az anyagot önmagával abszolút azonossá, tehát mozgásképtelenné nyilvánította, filozófiájának végső konzekvenciái szükségképpen idealista jellegűek. Ennyiben nincs lényeges különbség közte és az egzisztencializmus más képviselői között.

A végső konzekvenciák azonossága mögött azonban felismerhetők az árnyalati, de semmiképpen sem elhanyagolható különbségek, amelyek már a filozófiai kategóriák használatában is kifejezésre jutnak. Sartre egyfelől ugyanis nem veszi át teljesen a heideggeri fogalmi apparátust, és amit átvesz, azt is gyökeresen újraértelmezi, másfelől úgy tűnik, hogy Hegelhez visszanyúlva, és bár jelentősen módosított formá-

ban, de felveszi kategóriarendszerébe a magánvaló lét és a magáért való lét fogalmát és kulcskategóriaként alkalmazza mindkettőt. A hegeli kategóriák e módosított újrafelvétele nem formális játék csupán, hanem épp ezek alkalmazása révén különül el a sartre-i filozófia a heideggeritől bizonyos értelemben pozitív tartalommal. Mindenekelőtt a heideggeri bölcsélet egyik központi kategóriája, mondhatni abszolútuma, a „Semmi” jelenik meg Sartre-nál — éppen a magán- és magáért való alkalmazása által — teljesen új értelmezésben. Míg ugyanis Heidegger felfogásában a halálra való örökös felkészülés etikai követelményét kifejező „Semmi” mint a Léttel egyenrangú ontológiai adottság, mint minden autentikus létezés végső értelme és célja jelenik meg, addig Sartre értelmezésében a „Semmi” lényegileg a lét negálása, s mint ilyen, az emberi tudat eredete, s áttételesen az emberi szabadság alapja is. „Az „önmagában létező” Sartre szerint a teljes lét, amely azonos önmagával, tehát befejezett, lehetőség nélküli lét, tulajdonképpen a tárgyak világa. Ahogyan írja: „Az önmagában létező önmaga létezésébe van zárva, s nincs semmi kapcsolatban azzal, ami nem ő.” Az „önmagáért létező” ezzel szemben „az a létező, amely önmaga határozza meg saját létezését, amennyiben soha nem eshet egybe önmagával”. Az önmagáért létező tehát mindig valamilyen léthiányban manifesztálódik és ez a léthiány maga a semmi, azaz az emberi tudat, amely a lét negációja. Az önmagáért létező, tehát az ember, aki éppen azért, mert soha nem esik egybe önmagával és mert maga határozza meg létezését, mindig több akar lenni annál ami, ezért állandóan tagadja, „semmizí” önmagát, azaz állandóan a szabadság állapotában van. „Lenni az önmagáért létező számára — állapítja meg — nem más, mint semmizni azt az önmagában létezőt, ami önmaga. Ilyen körülmények közt a szabadság nem lehet más, mint éppen ez a semmizés.” Mivel ez a semmizés, azaz a mindenkori adott szituáció tagadása és állandóan új szituáció teremtésének lehetősége az emberi valóság lényege, ezért Sartre szerint az ember eredendően szabadságra ítéltetett, és mivel isten nem létezik, a választásért kizárólagosan az ember viseli a felelősséget, értékeit ő maga teremti, s így könyörtelenül egyedül, támasz nélkül áll a világban.

Sartre filozófiájában tehát az abszolútum, az emberi lét végső értelme, célja nem a halál, hanem a szabadság. Kierkegaard „Paradox istene”, Heidegger „Semmi” fogalma és Sartre „Szabadság” koncepciója bár tartalmilag ugyanazon üres mítoszok, történeti funkciójukat tekintve lényegesen különböznek. Kierkegaard istentana igen ellentmondásos, korai anticipációja a 20. századi polgári világ válságának, Heidegger semmi, illetve halálkategóriája már e világ adekvát, s polgári oldalról annak történeti voltát örök emberivé fétiszáló indirekt apologetikus tükröződése, amint ezt nagyon találóan fogalmazta meg az antifasiszta Ernst Bloch. „Az örök halál, mint vég, az ember mindenkori társadalmi helyzetét olyan közönyössé teszi, hogy akár kapitalista is maradhat. A halál igenlése mint abszolút sorsé, mint egyetlen hováé, a mai ellenforradalom számára ugyanazt jelenti, ami a régi részére a másvilág vigasza volt.”

Sartre szabadságelmélete az alapvető azonosságok ellenére is lényegesen különbözik e mítoszoktól. Tartalmilag igaz ugyan, hogy a Lét és a Semmi szabadságkategóriája annyira elvont és abszolutizált, hogy a szükségszerűség teljes kizárása révén végső fokon a legszélsőségesebb determinizmusba csap át, s ezzel paradox módon mintegy önmagát szünteti meg. Ha ugyanis a szabadság az egyes emberek egymástól független, sőt egymás szabadságát kizáró kaotikus indeterminista szabadsága, amelynek nincs objektív társadalmi mozzanata, mércéje, akkor maga a káosz objektiválódik, mint az összes emberi megnyilatkozások egyenrangúsága, azaz maga az indeterminizmus válik determinizmusá. Történeti eredetét, funkcióját illetően azonban e szabadságmítosz, ha mégoly elvont és abszurd formában is a francia ellenállás légkörében fogant, annak célkitűzéseit fejezte ki. Az adott helyzetben ugyanis maga a történelem állította az élet középpontjába a szabadságért folytatott harcot teljesen egyértelműen, szinte abszolút módon. Az élet akkori két alternatívája közül Sartre a szabadságot választotta a szolgátság helyett, s szabadságszerményének abszolutizált és elvont jellegét bizonyos fokig a történelmi helyzet adottságai objektíve is indo-

kolták. Találón állapította meg ezzel kapcsolatban Lukács György: „... a szabadság utáni vágy talán legalapvetőbb élménye volt egész Európa, elsősorban a demokratikus hagyományokban felnőtt országok értelmiségének. Mégpedig — és ez különösen áll a nyugati országokra — a szabadság általában, elvontan, minden elemzés, minden differenciáció nélkül. Röviden: a szabadság, mint mítosz, mely éppen kontúr nélküli mivoltában zászlaja alá egyesíthetett mindenkit, aki ellensége volt a faszizmusnak, akármilyen okból és akármilyen perspektívával gyűlölte is azokat, akárhonnan jött és akárhová szándékozott indulni. Az ilyen emberek számára csak egy volt a fontos: nemet kiáltani a faszizmus felé. Minél tartalmatlanabb volt ez a nem, annál jobban fejezte ki ezt az életérzést. Az absztrakt nem és gondolati megfelelője, az absztrakt szabadság sok ember számára pontos kifejezése volt az ellenállás mítoszának.”

Sartre a Lét és a Semmi filozófiai gondolatkörében fogant szépirodalmi alkotásai ezt a szabadságélményt illusztrálják ugyan, azonban filozófiai koncepciójához mérten sokkal mélyebben és konkrétabban. Míg a kifejezetten és egyértelműen egzisztencialista tézisdramának tekinthető *Zárt tárgyalás*ban a minden egyes ember közti feloldhatatlan konfliktus elvét hirdeti, addig *A legyekben* már, ha nem is ellentmondásmentesen, de egy magasrendű, cselekvésre buzdító humanitáskereső mellett tesz hitet. Ezt illusztrálja egyebek közt Oresztész Jupiterrel folytatott vitája: „Nem térek vissza természetedhez — mondja Oresztész — ezernyi útja mind hozzád vezet, de én csak a sajátomat követhetem. Ember vagyok, Jupiter, s minden embernek meg kell találnia saját-útját. A természet retteg az embertől, és te is rettegsz tőle, istenek ura... Isten vagy, s én szabad vagyok.” Mint drámáinak nagy része, ez az erősen egzisztencialista ihletésű darabja is pièce de circonstances, amelyből az általános, az emberi szabadság határtalan voltát hirdető filozófiai mondanivaló mellett, állandóan kicseng az aktualitás. Nem nehéz például a népet az el nem követett bűnökért való vezeklésre buzdító Aigiszthosz szavaiban a kollaboráns Pétainre ismerni. Antifaszista jellegű és szintén *A Lét és a Semmi szabadságélményét* tükrözi, illetve kíséri meg konkretizálni *A szabadság útjai* című második regénye is.

Pályafutásának következő korszaka, melyet filozófiai szempontból a sartre-i egzisztencializmus felbomlási folyamatának, irodalmilag pedig Tordai Zádor nyomán avantgardista periódusnak nevezhetünk, a második világháború befejezésétől az 1950-es évek második feléig tart. Mint már jeleztük, az ellenállás élményén alapuló differenciálatlan, absztrakt szabadságélménye a faszizmus összeomlása, a népi demokráciák kialakulása nyomán már a korszak kezdetén elvesztette viszonylagos jogosultságát, válságba jutott. A történelmi helyzet válaszút elé állította Sartre-t, vagy visszatér a hiedeggeri alapelvekhez és szabadságfogalmát méginkább misztifikálja, vagy megkísérli a társadalmi-történelmi tájékozódást, s ez esetben óhatatlanul szembe kell néznie a marxizmussal. Köztudomású, hogy Sartre az utóbbi alternatívát választotta, s 1945 utáni pályafutásában filozófiailag mindinkább a marxizmushoz való viszony vált központi problémává. E periódus egyik fő, filozófiai fordulatot jelző állomása az *Egzisztencializmus* című, 1947-ben megjelent tanulmánya, melyben Sartre, ha nem is mindig konzekvensen, de több vonatkozásban is túllépi *A Lét és a Semmi* koncepcióját. Ebben a munkájában fogalmazza meg többek között az egzisztencializmus azóta már közhellyé vált tételét, miszerint e filozófia kiindulópontja és alap-tétele, hogy „az egzisztencia megelőzi az essenciát”. Ezzel az interpretációval viszont Sartre óhatatlanul szembekerül az egzisztencializmus, illetve az egzisztenciafogalom klasszikus egzisztencialista felfogásával. Ugyanis az egzisztenciafogalom mind Kierkegaard, mind Heidegger stb. értelmezésében végső fokon misztikus, nem az egyén valóságos létezését, hanem az emberi lélek valami irracionális belső lényegét jelenti. Sartre tételében ezzel szemben az egzisztenciának van reális mozzanata, az egyes ember valóságos fizikai létezését is jelenti, s ebben az értelemben materialista színezetű. Ezért is határolja el magát a minden vonatkozásban ortodox Heidegger a sartre-i továbbfejlesztéstől. Ugyancsak ebben a munkájában Sartre meghaladja *A Lét és a Semminek* azt az abszurd szabadságteóriáját, amely szerint végső fokon az egyik ember szabadsága kizárja a másik szabadságát, illetőleg szabadságfogalmát bizonyos

fokig konkretizálja, megtöltve azt társadalmi tartalommal. „... a szabadságot akarva rájövünk — írja —, hogy az teljes mértékben embertársaink szabadságától függ, és hogy az ő szabadságuknak a miénk a feltétele.”

Ez a szabadságeszmény fejeződik ki, sőt konkretizálódik tovább Sartre e periódusban írt irodalmi alkotásaiban. Ebben az avantgard korszakban Sartre műfaji skálája kitágul, egyre nagyobb szerephez jut benne a publicisztika, mindazonáltal — mintegy az író belső konfliktusainak mélységét is jelezve — a dráma válik uralkodóvá, s kétségtelen, hogy esztétikai szempontból ebben a műfajban nyújtja írói képességének maximumát. Publicisztikai szempontból különösen kiemelkedők a Temps Modernes bevezetője, valamint az irodalomról szóló írásai, melyekben az általános írói felelősségen túl egyértelműen a társadalmi haladás melletti írói elkötelezettség programját hirdeti. A felszabadulást követő években két aktuális drámával jelentkezik. A Temetetlen holtakban az antifasiszta ellenállás egy aspektusát, az áldozat és a hóhér viszonyát mutatja be, mély filozófiai általánosítással ragadva meg az emberi méltóság és szolidaritás összefüggéseit, A tisztességtudó utcalány című drámában pedig élesen megbélyegzi a faji megkülönböztetést. Egyetlen, kifejezetten vígjátéknak tekinthető darabja A főbelövendők klubja, amelyben sziporkázó szellemességgel teszi nevetségessé némely francia uralkodó körök szovjetellenes hisztériáját. Különleges jelentőségű, s egyben hozzáférhetőleg az avantgard korszak határát is jelző drámája Az ördög és a jóisten, amelyben szinte előbbi önmagának ellentmondva, feladja az abszolút jó és abszolút rossz történetietlen, egzisztencialista egyoldalúságának elvét, és megragadja a társadalmilag determinált, a konkrét etikai jó és rossz dialektikáját.

Sartre pályafutásának következő, talán legjelentősebbnek tekinthető, úgynevezett „marxizáló” korszakát kettős tendencia jellemzi. Egyfelől az 1950-es évek második felétől kezdődően mind erőteljesebben a marxista filozófia befolyása alá kerül, minek következtében egyre jobban eltávolodik saját egzisztencialista elképzeléseitől, másfelől és az előbbivel párhuzamosan művészileg is mind mélyebbé, érettebbé válik. E két tendencia keresztezi, illetőleg erősíti egymást, hiszen minél több gondolatot fogad el a marxizmusból, annál sikeresebben lépi túl műalkotásaiban az egzisztencializmus sémáit. E periódusának fő elméleti problémája a marxizmus és az egzisztencializmus viszonya. Számos cikkben és nyilatkozaton túl jórészt e kérdés megoldásának szenteli második nagyszabású filozófiai művét, a Dialektikus ész kritikáját, amelyre főként társadalmi tájékozódásának további erősödése, a marxizmushoz való, ha nem is fenntartás nélküli közeledése jellemző, következképpen e művét nem is tekinthetjük a szó hagyományos értelmében egyértelműen egzisztencialistának. Már a Kritika első fejezetében elismeri a marxizmus minden korunkbeli filozófiával szembeni elsőbbségét, s lényegében a 20. század adekvát filozófiájaként interpretálja: „... a marxizmus még egészen fiatal — állapítja meg —, majdnem gyermekkorban van, alig kezdődött el fejlődni. Tehát korunk filozófiája marad, nem lehet túlhaladni, mert azok a körülmények, melyek létrehozták, még nem múltak el. Gondolataink bármilyenek legyenek is, csak ezen a talajon tudnak kialakulni...”

Ez a tétel azonban az egzisztencializmus létjogosultságát teszi kérdésessé. Sartre, hogy az egzisztencializmus autonómiáját védje és szükségességét indokolja, a marxizmust az egyén elhanyagolásával vádolja. Azt írja, hogy a marxizmus: „... a véletlen körébe sorolja az emberi élet minden valóságos elhatárolását, és a történelmi összegezésből semmi egyebet nem tart meg, csak a történelem egyetemes szerkezetét. Az eredmény az, hogy nem képes megérteni, mi az ember...”. Ennélfogva szükséges szerinte egy olyan pszichikai filozófia, amely az egyéni lét, a szubjektivitás problematikáját foglalja magába, s ez nem lehet más, csak az egzisztencializmus. Sőt, miután a marxizmus csak a történelem szerkezetére, az egzisztencializmus pedig kifejezetten a szubjektivitásra épül, elkerülhetlenül létre kell hozni közöttük a szintézist, melynek feltételei Hegel és Kierkegaard ellentéte óta érelelődnék. Ha majd e szintézis bekövetkezik, akkor az egzisztencializmus elveszti autonómiáját, a marxizmus felszívja magába, s így mint különös vizsgálati módszer meg fog szűnni, „hogy minden vizsgálódás alapjává váljék”. Sartre marxizmusra vonatkozó kritikájában

kétségkívül van egy viszonylag jogos mozzanat. Nevezetesen, hogy történelmi okok, a marxizmus kialakulásának sajátos feltételei, majd a 20. századi dogmatizmus kialakulása és elterjedése eredményeképp valóban a társadalmi kérdések játszottak elsődleges szerepet a marxizmus ideológiájában és gyakorlatában, s így az egyéniség problematikája bizonyos fokig háttérbe szorult. Ezt a ténylegesen fennálló, de nem a marxizmus lényegéből, hanem kizárólagosan történelmi okok miatt kialakult helyzetet Sartre végső fokon abszolutizálja, elméletivé szélesíti, s így kritikájának jogos mozzanatai is eltorzulnak. A marxizmus filozófiája ugyanis egyáltalában nem hanyagolja el a szubjektivitást, csak az emberi lényeket a társadalmiságban jelöli meg. A marxizmus klasszikusainak tanításaiban lényegesen megtalálhatók egy marxi személységelmélet alapjai, csak ennek részletes kidolgozásával még adós a mai marxi filozófia, habár az első lépések ebben az irányban is megtörténtek már. Sartre szintéziskísérlete tehát eleve kudarcra volt ítélve, ami természetesen nem jelenti azt, hogy munkásságának pozitív részelemei megfelelő kritikával ne lennének hasznosíthatók a marxi filozófia számára.

Az irodalom sajátos természetéből következik, hogy Sartre munkássága e korszakában írt szépirodalmi alkotásai ellentmondásosságaik ellenére is messze pozitívabban, mint filozófiája, hiszen a filozófiai vajúdasokon gyakran segíti át írói tehetsége. A Dialektikus ész kritikájának marxizmus-egzisztencializmus polémiája fejeződik ki az „Altona foglyai” című drámájában, melyben egy család belső konfliktusaiba sűrítve a 20. század összproblematikáját akarja láttatni, s egyszersmind kísérletet tesz az etika és a történelem szintézisére. Szinte önmagából kilépve igyekszik a történelem objektív dialektikáját megragadni, s ezzel mintegy saját filozófiai korlátain túllépni. Ez a pozitív tendencia válik egyértelművé „A szavak” című memoárjában, amelyről talán nem túlzás azt állítani, hogy írói fejlődésének csúcspontját jelenti. E munkájában a szokásos sartre-i illusztrálás visszajára fordul, az egzisztencializmus sablonjai illusztrálják ugyanis az írói-emberi mondanivalót és nem fordítva. Itt a tételes filozófia háttérbe szorul, helyt adva egy olyan művészi életbölcességnek, mely mögött közvetlenül a valóság, az élet lüktet. A tételes filozófia másodrendűsítése pedig ki-fejezésbeli egyszerűsödést, szinte klasszikus nyelvezetet, líraiságot, de egyszersmind nagyfokú gondolati elmélyülést eredményezett. „A szavak” így azt látszik igazolni, hogy benne Sartre, az író meghaladta Sartre-t a filozófust, de abban a pozitív értelemben, hogy mondanivalója ennek ellenére általánosabb érvényűvé vált, mint valaha. Sartre az önmagával való számvetés jegyében írta e művét, s legszubjektívebb problémái felvetése közepette jutott olyan általános emberi igazságok művészi megragadásához, melyek bár filozófiai jellegűek, megfogalmazásuk túlmutat a sartre-i tételes filozófián. Plasztikusan fejezi ki Sartre ekkor még le nem zárt, de már lényegében kiteljesedett életművének ellentmondásosságában is az ember mind teljesebb megértésére való törekvést, Sartre mély demokratizmusát a memoár befejező passzusa, amely méltán tekinthető a sartre-i életmű mottójának: „...egyetlen céloom volt csak, hogy megváltsam magamat — üres kézzel, üres zsebbel — munka és hit révén. Ennek folytán pusztán választásom nem is emelt senki fölé: felszerelés nélkül, felkészültség nélkül, mindenemet bedobva láttam munkához, hogy mindenestől megváltsam magamat. Ha a megvalósíthatatlan üdvözülést az ócska színpadi kellékek közé sorolom, mi marad? Egy ember, egész ember, akit minden emberből gyúrtak össze, aki valamennyivel felér, s akivel felér bármelyikük.”

Sartre önmagáról

Jean-Paul Sartre-ról, a közelmúltban elhunyt világhírű francia író-filozófusról még a hetvenes évek elején egy több mint háromórás önéletrajzi film készült, amelyet *Sartre önmagáról* címmel 1976. május 27-én mutattak be először Cannes-ban. A film, amelyet a fesztiválon versenyen kívül vetítettek, nemcsak a kritikusok egyöntetű tetszésével találkozott, hanem az októberi párizsi bemutatón teljes sikert aratott a nagyközönség körében is. Ennek köszönhető, hogy 1977-ben a film teljes szövegét könyv alakban is megjelentette a Gallimard kiadó.*

A film (és a könyv) tulajdonképpeni témája: Sartre életútjának felvázolása a kezdetektől egészen az 1970-es évek elejéig. A Sartre és Simone de Beauvoir párizsi lakásán készült felvételek egy, közvetlen, baráti hangnemben folytatott beszélgetést rögzítenek, amelynek során az idős gondolkodó, beszélgetőpartnerei segítségével, felidézi pályájának szinte minden jelentősebb állomását. Ez adja meg a film páratlan forrásértékét, hiszen ez az alkotás, mint a Gallimard-kötet fülszövege megállapítja, *A szavak* című önéletrajzi írás közvetlen folytatásának tekinthető; Sartre ott „írói hivatásának eredetét világította meg”, itt „saját értelmiségi útjának logikáját” igyekszik felvázolni.

Választásunk a film szövegének arra a részletére esett, amelyben Sartre, egyik legközelebbi barátjának, az osztrák származású André Gorz-nak a kérdésére válaszolva kifejti, hogy az 1968. májusi párizsi diáklázadás eseményei hogyan idézték elő nézeteinek sajátos — „új baloldali” értelemben vett — „radikalizálódását”. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e radikalizálódás eredményeképpen Sartre-nak az „új értelmiségi” megjelenésére vonatkozó alábbi fejtegetése nem egy ponton nagyon is vitatható, ami elsősorban abból adódik, hogy a kérdést meglehetősen történetietlenül, elvontan vizsgálja. Ennek ellenére azonban a kérdést is és a választ is teljes terjedelmében közöljük, nemcsak azért, mert Sartre erre a pontra vonatkozó álláspontját talán itt fejtette ki a legrészletesebben, hanem azért is, mert nézetünk szerint az értelmiségi feladatának itt adott sajátos sartre-i meghatározása egyben hűen jellemzi azt a sokszor meghökkentő, de legalábbis mindig vitára ingerlő magatartást, amelyet a nagy polgári gondolkodó életének utolsó évtizedében tanúsított.

*

GORZ:

Őn azt mondta, hogy az értelmiséginek mindig ki kell mondania az igazságot; hogy amikor olyan forradalommal van dolga, amely „elhajol”, lealacsonyítja magát vagy hanyatlik, akkor tudomására kell hogy hozza a forradalom tagjainak ezt a hanyatlást. Azt is mondtuk, hogy az értelmiségi nem lehet sem vezető, sem semmilyen tisztségviselő. Mi alkotja az Őn számára az értelmiségi munkájának specifikumát, és egy ember minek az alapján értelmiségi vagy válik értelmiségivé?

SARTRE:

Mint sok más kérdésben, ebben is fejlődtem, de úgy gondolom, hogy vannak a klasszikus értelmiségiek, akikhez tartoztam, és akikhez sajnos részben még tartozom, és van egy más értelmiségi, aki 68 májusában jelent meg. Akkoriban úgy gondoltam, hogy a klasszikus értelmiségi — ő volt az, akit mindnyájan ismertünk, hiszen mint klasszikus értelmiségiek születtünk és mint klasszikus értelmiségieket neveltek bennünket — kezdetben olyan valaki, aki azoknak a szektorából kerül ki, akiket én a gyakorlati tudás specialistáinak neveznék. Olyan emberek ők, akiknek az a mesteriségük, hogy egy tudományos ismeretből kiindulva technikai vagy gyakorlati adottsá-

* *Sartre. Un film réalisé par Alexandre Astruc et Michel Contat Éditions Gallimard, Paris, 1977.*

gokat hozzanak létre valamilyen módon. Ők tehát a tudományos ismeretből kialakítják az orvos vagy a mérnök tulajdonképpeni tudását. Ebben a fázisban az értelmiségi azon a szinten tartózkodik, ahol egyénileg felhasználja a különöst, és ezt a különöst egyetemes fogalmakból vagy egyetemes gyakorlatokból kiindulva használja fel. Így például az a tudós, aki Amerikában az atombombán vagy a Vietnamban kipróbálandó új fegyvereken dolgozik, különös annyiban, amennyiben ezeket a fegyvereket előállítja, minthogy ezeket a vietnami háború, még általánosabban: az amerikai imperializmus számára készíti, miközben egyetemes is, abban az értelemben, hogy egyetemes tudást alkalmaz ezekre a különös fegyverekre: egyetemesen igaz, hogy egy ilyen és ilyen fegyver, ha ilyen és ilyen körülmények közé helyezzük, akkor ilyen és ilyen veszélyeket idéz elő.

Nos tehát, ez az állandó ellentmondás az egyetemes tudás, és e tudás egyedi vagy különös gyakorlati felhasználása között, megteremti a gyakorlati tudás szakembernél azt a lehetőséget, hogy értelmiségivé váljon. Attól a perctől kezdve válik értelmiségivé, amikor megragadja magában ezt az ellentmondást; amely nagyon hasonlít Hegel szerencsétlen tudatának ellentmondásához, minthogy ebben a hegeli szerencsétlen tudatban szintén az egyetemes és a különös van jelen; és Hegel itt olyan ellentmondással áll szemben, amelyet nem képes megoldani. Így fest egyébként a klasszikus értelmiségi.

Ez azt jelenti, hogy a klasszikus értelmiségi soha nem keveredik bele semmibe; egy ellentmondás alkotja, amely szerencsétlen tudattá teszi, ám ő úgy véli, hogy szerencsétlen tudata megengedi neki, hogy például a proletariátus oldalára álljon, tanácsokat adjon, igazságokat fedezzen fel a számára; amelyeket azért fedez fel, mert mint különöst, zavarja ez a benne található egyetemesség, vagy mint egyetemest, zavarja a különösség; bizonyos magatartási irányokat vázol fel a proletariátusnak, igazságokat tár fel előtte, amelyek — gondolja ő — egyre egyetemesebbek, s így alkotja meg magát mint értelmiségit. Ami azt jelenti, hogy az esetek többségében petíciókat ír alá. Azaz, látván a különbséget egy egyetemes politikai gondolkodás és magatartás, valamint a különös politikai magatartás és gondolkodás között, amit egy burzsoá kormány tanúsít, az egyetemes nevében *leleplezi* a burzsoák különös gondolkodását, különös politikáját. Ez az értelmiségi klasszikus koncepciója. Tehát nagyon meg van elégedve azzal, hogy szerencsétlen tudattal bír, szerencsés, hogy szerencsétlen tudata van, mert ez teszi lehetővé számára a leleplezést. Az értelmiségi tehát — a klasszikus értelmiségi — a nagy leleplező.

Hát ilyen volt az értelmiségi, ahogyan én láttam május előtt. Májusban nagyon különös dolog történt: az egyetemista mozgalom, amellyel a májusi események kezdődtek, kiment az utcára, és kétségbevont néhány dolgot. Különösen a hivatalos oktatást, az államnak a kultúrába történő beavatkozását vonták kétségbe, azt, hogy a kultúra különös volt, bizonyos számú ember számára volt fenntartva, noha egyetemesnek kellett volna lennie, azaz mindenkihez el kellett volna hogy jusson. És közben rájöttünk, hogy mindezen keresztül, egyebek között a klasszikus értelmiségit vonták kétségbe; sok mást is kritizáltak az egyetemisták, de amit kétségbevontak itt, az a klasszikus értelmiségi volt.

Ekkor két megoldás volt: az ember vagy dühbe gurult, és azt mondta: „De hiszen ezek bennünket vonnak kétségbe; nincs joguk hozzá, minthogy mi beiktatott, oklevéllel ellátott szerencsétlen tudatok vagyunk; tehát ilyen feltételek mellett ellenük kell, hogy legyünk.” Valami tehát volt, ami az egyetemista tiltakozásokkal kapcsolatban nem stimmel az értelmiséginél. Ha úgy tetszik, ezt látták meg a diákok a tanároknál: az egyetemi oktató, mint a gyakorlati tudás szakembere bizonyos tudás birtokosa, amelyet a burzsoá társadalom adott neki s amelynek megvan az egyetemességrésze és különösségrésze; és annyiban, amennyiben e tudás birtokosa, különös hatalommal bír; eltávolíthat tanulókat. Egy értelmiségi, aki ilyet elvállal, nem csupán olyan ember, aki szavakat használva fel, szavakkal leleplez, hanem olyan ember, aki szavakkal leleplez, és lévén az, ami, a burzsoá társadalom a kiválasztás burzsoá hatalmával ruhazza fel. Ha tehát ezek a tanárok kapcsolatban akartak maradni a

diákjaikkal és hívek akartak maradni az egyetemesség iránti hajlamukhoz, akkor önmaguk ellen kellett hogy tiltakozzanak, például mint kiválasztók, vagy mint (Amerikában) az állam, az imperializmus számára dolgozók ellen, és le kellett hogy mondjanak a rossz lelkiismeretükről. Más szóval a tömegekkel való kapcsolatnak új módját kellett hogy keressék, úgy, hogy elutasítják a különös hatalmat, és ugyanazzal a szuverenitással, de nem többel, rendelkeznek, mint a tömeg akármelyik tagja.

Mivel magyarázható, hogy még van értelmiségi? Úgy gondolom, hogy a szocialista társadalomban, legalábbis ahogyan én képzelem, nem lesz többé értelmiségi, pontosan azért, mert ez az ellentmondás egyáltalán nem fog létezni. Jelenleg, azok az értelmiségiek, akik megértették amit mondok, a tömegek oldalán állnak, és csak akkor bocsáthatják a tömegek, azaz a konkrét egyetemes rendelkezésére az egyetemesség iránti hajlamukat, melyet a tanulmányaiknak köszönhetnek, amikor a helyzet ezt megköveteli. Az is lehet, hogy az értelmiségi azzal szolgálja a tömegeket, hogy odaadja nekik azt, amit kérhetnek tőle és aminek a birtokában van. Ez az új értelmiségi legelső alapelve. Ez feltételezi azt — ami nagyon gyakran meg is történik —, hogy az értelmiségi, mint mondják, „beépüljön”, azaz hogy abbahagyva tanulmányait, elmenjen egy üzembe munkásnak a többi munkás közé. Marad még benne valami értelmiségi, azaz egy bizonyos ismerete az általa korábban tanult dolgoknak, egy egyetemesség, amelyet ha akar, a tömegek rendelkezésére bocsáthat, de ez minden.

A kommunisták, sohasem fogadván el az értelmiségiek és a nép közötti igazi kapcsolatot, vagyis azt, hogy az értelmiségnek újra el kell merülnie a népben, amelyben felolvadna mint értelmiségi, nyilvánvalóan súlyos hibát követnek el: az egyik oldalra odaállították az értelmiségieknek nevezett elitet, azután a tömeget a másik oldalra hagyták; noha a valóságban nincsenek tömegek és nincsen elit; emberek együttese van, akik akarnak bizonyos dolgokat. És ezek az emberek egy bizonyos értelemben azonosak, mert amit ekkor vagy akkor az értelmiségi akar, az az, amit a tömeg akar. Csak előfordulhat, hogy rendelkezik azoknak a dolgoknak a közelebből történő megjelölésére, pontos megfogalmazására szolgáló eszközökkel, amelyeket a tömeg akar. Az értelmiséginek követnie kell a tömeget. Meg kell értenie, hogy melyek a tömegek ellentmondásai, vagy hogy melyek a vágyai, s ezeket kell mindig követnie.*

* Az itt közölt részlet az említett Gallimard-kiadás 124—129. lapjain található.

A szövegeket fordította és a bevezető sorokat írta:

DÉKÁNY ANDRÁS

Karcagi tanya (faetroul 1970)

Jacques

Kós Károly ismeretlen levelei

KOSZTOLÁNYI DEZSŐHÖZ

(Közli: Kiss Ferenc)

Erdélyi Szépmíves Céh
Cluj-Kolozsvár
Piata M. Viteazul 40.

Okvetlen és azonnal elolvasandó!

Kedves jó Barátom!

Egy nagy kérésem van Hozzád, melyet tudom, hogy tekintve kérésem okát és fontosságát úgy fogsz teljesíteni, ahogy azt én kérem. Tehát: Romániának is megalakult a maga Pen Club-sectioja, de abba annakidején és a máig napig sem a magyarság, sem a szászok (velünk egyetértve) nem kapcsolódtak be, miután a románok nemzeti türelmetlensége nem akarta megengedni egy befelé független, ill. autonóm magyar, illetőleg szász alszekció megalakulását és csak egyénienként kért fel minket a romániai szekcióba való belépésre. Hosszas és kellemetlen tárgyalások folytak erről már és sokszor, mert a román írók mégis restelték azt, hogy Pen-klubjukban egyetlen magyar, vagy szász író sincsen. Ez kifelé nem vallott dicsőségükre.

Most aztán, hogy az idei Kongresszus Budapesten lesz, éppen kellemetlen helyzetbe kerültek és ezt mindenképpen reparálni akarják. Tegnap a Bukarestben lakó Pen-klub-elnök sürgősen felkérte a most éppen Kolozsváron lévő Bánffy Miklós grófot, mint az erdélyi magyar írók Helikonjának vezetőjét, és a Helikon nevében már évek óta a Pen-klub ügyében megbízott tárgyalásvezetőjét, hogy vasárnapra Kolozsvárra jöjjön, egy utolsó és reménye szerint sikeres tárgyalásra abban a tekintetben, hogy a magyar írókat bekapcsolhassa a Pen-klubba. Előre jelezte, hogy a maguk részéről belemennek egy magyar és egy szász alszekció alakulásába, mely egy-egy alelnökséget kapna az országos klubban és megfelelő képviseletet. E kisebb-szekeciók nyelve és levelezése is lehetne magyar, ill. német, belső életük autonóm volna, amibe az országos vezetőségnek beleszólása nincsen.

Miután tehát a dolog komoly, nem merünk úgy leülni tárgyalni, hogy ne ismerjük pontosan a Pen-klub szabályait, meg szervezációjának minden részét, szóval mindazt, amit ismernünk kell, ha azt nem akarjuk, hogy becsapjanak. Nem szabad kevesebbet követelnünk, mint ami a Pen-klub kódexe szerint megillet maximumként. Mert utólagos reklamációkkal csak kikacagtatnók magunkat.

De ilyen Pen-klub szabályzatunk, alkotmányunk, alapszabályunk nincsen. Nem is tudunk keríteni itt. A románoktól nem kérhetünk, mert kikacagnának.

Tehát hozzád fordulunk és kérlek erdélyi írótestvéreid megbízásából és nevében, hogy egy szabályzatot postafordultával és express levélben küldj el címemre, hogy vasárnapig itt lehessen. Megérted, hogy fontos és nem egyéni ügy és egyéni kérésem. Ezzel nem mernének zaklatni.

Nagyon kérünk és nagyon bizunk Benned, hogy ezt megteszed. Minden ebből felmerülő költségedet természetesen viseljük.

Előre is hálásan köszönöm úgy a magam, mint magyar és szász író társaim nevében szíves jószágodat (a szászokat is képviseljük a románokkal szembeni megállapodás szerint).

Igaz, régi és változatlan barátsággal üdvözl
Kvár, 1932. III. 3.

Kós Károly

Erdélyi Helikon

1932. márc. 10. Tel. 7-74
Piata, M. Viteazul 40.

Kedves jó Barátom!

Hálás szívvel köszönöm mindnyájunk nevében a Pen-klub szabályok azonnal való megküldését. Oly pontosan fordult meg a levél és a válasz, mintha rendes-békeidőben volnánk. Éppen idejére, sőt szombaton délben már itt volt. Egyszóval nagyon-nagyon köszönjük. Az „... Balladait” azóta megkaptad, mert természetesen elküldtük és nagyon örüdenénk, ha írnál róla. Kovács László kérte is Tőled és én csak megismételhetem azt, amit ő kért. Sőt, egyebet is kért Tőled és várja a válaszo-dat, ill. még inkább írásaidat.

A verset megkaptuk és köszönjük. De nem gondold, hogy így egyedül oda-lógatva nem hat egészen jól? Természetes, hogy ha verset adunk arravaló, reprezen-táns költőtől, lehetőleg párosan, vagy még többet szeretünk hozni. A közönség is így szereti, de mi is. Mégis inkább reprezentálja a költőt. Tehát nagyon szeretnénk várni egy párjára, vagy valami írásodra, hogy Kosztolányit ne egy versével hozzuk, hanem jobban. Ez szerkesztői érdek elsősorban és bizonyos vagyok benne, hogy nem érted félre, de nagyon is megérted.

Szóval, nagyon kérlek, újból, miután voltál olyan jó és már teljesítetted egy kérésemet (és az a logika, ugye, hogy a teljesített kérés kötelezi a teljesítőt), hogy teljesítsd azt is, hogy írd nekünk, küldj nekünk. Jövő számunkba jól festene, ha Kosztolányi erősen szerepelne benne és minket, ill. Közönségünket speciálisan érdeklő irással is.

Vedd lelkedre, édes jó barátom kérésemet és lapunk kérését és adjál, hiszen adhatsz.

Mi pedig köszönjük azt, amit eddig adtál és maradok

igaz, régi barátsággal
Kós Károly

Erdélyi Szépmíves Céh
Cluj-Kolozsvár, Piata
(Fő-tér) 7. I.

Kedves Barátom!

Kaptam kedves leveledet és benne feleséged kéziratát. Ne vedd felületességnek, vagy hanyagságnak, vagy talán éppen barátságtalannak, ha őszintén megírom, hogy Kazár Lászlónak adtam át az egészet, aki az Erdélyi Helikon technikai szerkesztője azzal, hogy azt gondjaiba vegye. Én magam képtelen vagyok a szerkesztéssel komolyan foglalkozni, mert az én dolgom főképpen az Erdélyi Szépmíves Céh adminisztrációs és pénzügyi vezetése és másodsorban a könyvkiadás irodalmi és pénzügyi gon-dozása. S ezenkívül ezer és ezer erdélyi közéleti és főleg kultúrpolitikai munka, vala-mint a református egyházi ügyek egyik részének gondozása is. Ezt csupán magyará-zatképpen írom, mert hiszen Te onnan, ahol az író ír, a művész alkot és mindenki a maga mesterségét folytatja és kb. mindenki a maga helyén van, nem tudhatod, hogy itt nálunk ma a művészek és írók, akit a sors predestinál és akit az élet kijelöl, azt a munkáját és munkákat vállalni kell, amire hibáznak ma a magyar emberek és intézmények Erdélyben. Ma rajtam van a magam és családom és az egyetlen szóba-jöhető magyar könyvkiadó vállalat vezetésének minden gondja és felelőssége és ingyen ráadásul 40.000 kalotaszegi magyar (ez 32 falut jelent) kultúrája és részben

gazdasági élete irányításának és gondozásának nagyobb felelősségű munkája, persze ex honoris officinem, sőt én kell, hogy kitüntetésnek tartsam, hogy ez a nép engem választott ki erre a szerepre. És én azt valóban nagy megtiszteltetésnek is tartom.

Bizonyos, hogy nekünk ma tartalmasabb az életünk, mint a Tiétek ott. Ez a mi előnyünk Fölöttetek. De reádolgozunk erre és ez a mi hátrányunk Veletek szemben.

De ha jól meggondolom: mégse cserélném el ezt a sorsot a magyarországi magyar művészsorssal, ma sem, ennyi nehéz, kimondhatatlanul nehéz esztendő tanul-ságai után sem és a teljesen bizonytalan, de bizonyosan csak nehezebb jövődőtől való őszinte irtózásom dacára sem.

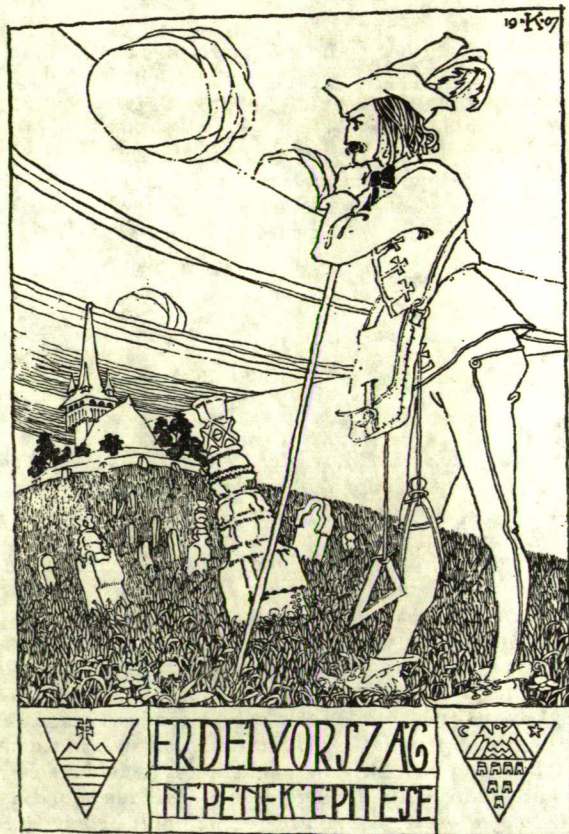
És boldog vagyok, mert tudom, hogy egyetlen igazi erdélyi művész sem cserélné el a maga itteni sorsát egy talán anyagilag jobb magyarországi sorssal. Aki tőlünk az elmúlt évek során elbúcsúzott, azt könnyű szívvel eresztettük el, és aki még el fog menni (mert készül még néhány), könnyebbedés lesz nekünk is. Inkább az a baj, hogy vannak, akiket menesztenénk, de nem mennek.

Bocsáss meg, hogy lehetetlen írással terheltelek, de én már nem fogok géppel írni és géppel gondolkozni. És az írásom nem javul tapasztalatom szerint.

Szeretettel öllelek

Kós Károly

Kolozsvár, 935. V. 9.

BABITS MIHÁLYHOZ

A Babits-hagyaték egyik legérdekesebb és legértékesebb részlege Kós Károly három levele. Papírforma szerint talán titokzatosnak és különösnek vélhetik egyesek, hogy két ilyen különböző írónak kapcsolata lehetett, sőt rokonszenvezhetett egymással.

Ezek a levelek is bizonyítják egymás iránti érdeklődésüket és nagyrabecsülésüket. Az egyik levélben a nagy erdélyi író Babits tudomásulvételét a Holnap megjelenéséhez fűzi. Első eszmei találkozásuk azonban, amely mindkettőjük egész életére szóló munkásságára hatott, jóval régebbi. Annak az angol író—művész—tudós csoportnak alkotó körére nyúlik vissza, amely Magyarországon kissé sommásan a prerafaelita mozgalommal párhuzamos angol secesszió fogalmával és nevével ivódott be az irodalmi és művészeti köztudatba. John Ruskin, William Morris és Walter Crane triászáról van szó. Kós Károly már 1931-ben diákkori sztánai látogatásom alkalmával mondta nekem, hogy életprogramját Walter Crane budapesti kiállítása határozta meg. Ruskin és Morris legnagyobb tanítványa, irányuk továbbfejlesztője és betetőzője az ember mindennapi környezetének, a hajléknak és a műhelynek esztétikummal való átítatását tűzte ki céljául, de ő már úgy, hogy a modern ipar sokszorosító eljárásait is igénybe vegye, hogy az ember mindennapi használati tárgyainak művészi rangra emelt darabjaival lássa el és nevelje szépségre az egyszerű embereket. Walter Crane 1900. okt. 10-től nov. 5-ig tartózkodott Budapesten, ahol életműve legnagyobb kiállítását rendezték meg. Járt Pécsen, Szegeden, Kolozsvárott és Kalotaszegen is. Kós Károly a Magyar Iparművészet 1910-i évfolyamában enciklopédikus jellegű és értékű elvi állásfoglalásában a nagy angol triászra utal, mint ösztönzőire. Mint közvetlen mintaképére, Walter Crane-re hivatkozott. Walter Crane illusztrációi édestestvérei Kóséinak. De tőle tanulta azt is, hogy a szerző nemcsak illusztrálhatja, hanem maga meg is tervezheti és ki is nyomtathatja saját könyvét. Babits a Halálfiában a főhős sorsában saját fejlődését ábrázolva beszéli el, hogy pesti diákkorában Ruskinról tartott szakszervezeti előadást, és hogy legjobb barátja szüleinek otthonában pedig William Morris stílusú bútorok álltak Walter Crane tapétái alatt. A Walter Crane példátlan méretű magyar fogadtatását ismertető sajtón kívül a Pécsre látogató angol művész ünneplésére is fölfigyelhetett. Az irodalom és a művészet szociális elkötelezettségét hirdető művésztriász párhuzamos eszméket vallott Babits csodált angol viktoriánus költőivel, a Browningokkal, Swinburne-nel és Meredith-tel.

Nem lehet véletlen, hogy Babits az Erdélyi Helikon indulásának kezdetén egyik legfontosabb elvi állásfoglalását küldte a Kós Károly által szerkesztett folyóiratnak. („Európaiság és regionalizmus”, hozzáférhető az általam szerkesztett, most megjelent Arcképek és tanulmányok című Babits-kötetben.) Kuncz Aladár Babitsot nemcsak mint régi nyugatos társát igyekezett megnyerni az általa is szerkesztett erdélyi folyóiratoknak, hanem mint diákkora és fogarasi tanárévei óta az Erdély iránt állandóan érdeklődő író és szerkesztőt is. Ennek fontos dokumentumára hivatkozik Kós az egyik alábbi levélben. Ez a Nyugatban 1934—35-ben lezajlott, nagy hullámokat verő vitához való hozzászólása a „transzilvanizmus”-ról. Először Tabéry Géza emlékiratairól 1931-ben írt tanulmányában írt erről. A vita legerősebben Szemlér Ferenc, Tolnai Gábor, Jancsó Elemér és Szentimrei Jenő tanulmányaival éleződött ki. Ez az anként az utóbbi években is többször került említésre anélkül, hogy érdeme szerint földolgozták volna. Kós itt mindenestre hálával fogadja Babits „Az én erdélyiségem” című vallomását, úgy értelmezve ezt, mint az ő álláspontjának hatékony támogatását.

Egyre súlyosbodó betegeskedése idején, mint híres betegnaplójából is kiderül, nagy gondokat okozott neki, hogy a Baumgarten-alapítvány akkor már jelentős anyagi támogatását biztosítsa az általa nagyra tartott, de még a díjban nem részesült írónak. Így kapta Kós Károly 1938-ban a 3000 pengős nagydíjat. Ez az akkori árfolyamon 90 ezer lejnek felelt meg, az ottani körülmények között valóságos vagyonnak. Kós leveleinek meghatott, sőt megrendült hangjából is nyilvánvaló Babits iránti őszinte hálája és nagyrabecsülése. Ez az esemény alkalmat adott neki egy életében rendkívül ritka önvallomássorozat megírására. Ennek önéletrajzi értéke rend-

kívüli. A három levél közül kettő műfajilag is inkább az esszéhez áll közel, de annak is tökéletes.

A Nyugat és Babits erdélyi kapcsolatainak története még feldolgozatlan, de megérne egy monográfiát. Ebben külön fejezet jut majd Babits és Kós összeköttetései történetének.

GÁL ISTVÁN

1.

A
Baumgarten Ferenc irodalmi Alapítvány
tekintetes
KURATORIUMÁNAK

BUDAPEST

Igen tisztelt Uraim

Ma egy hete olvastam a „Keleti Újság” hírét, hogy budapesti értesülése szerint az idén egyik Baumgarten-díjat nekem ítélte az alapítvány Kuratóriuma. A hír váratlan volt, szinte hihetetlen. Mert álomban sem jutott egy pillanatra sem eszembe, hogy ilyen díjjal kapcsolatba kerülhessek. És a meglepetés után nyomban az a gyanú ébredt bennem: hátha ez csak tévedés, esetleg kombináció. Annál inkább, mert — ha magános is az életem és a pletykák nem érdekelnek, — mégis hallottam az utóbbi hetekben több erdélyi író nevét emlegetni a Baumgarten-díjjal kapcsolatban, de az én nevem ezek között nem szerepelt. S tegnapelőtt érkezett haza Budapestről egy igen régi jó barátom, aki semmit sem tudott az egészből. Tehát vártam az újsághír cáfolatát.

Ma reggel megkaptam az Alapítvány Kuratóriumának meghívó levelét, (:amit Kolozsvárról küldöttek ide Sztánára.), s így most már mégis hinnem kell abban, amire sohasem gondoltam a múlt hétig.

Igen tisztelt Uraim,

Bevallom, hogy legbelső belsőmben mai napig nem tartottam magamat igazi írónak a szó valódi, nemes és professziót jelentő értelmében. S addig, amíg a sors nem kényszerített írásra (:belső és külső okokból:), mint bevallott amatőr írogattam ugyan, de főképpen és elég ritkán építész szakcikkeket. A szépirodalomba annak-idején csak kuriózumképpen kontárokodtam bele egyetlenegyszer, amikor, — szigorlatra való készülés közben, pihenésképpen írtam és rajzoltam egy verset (:amit azóta sem tettem többet:).

Nagyon nehéz idők következtek azután és én vállaltam sorsomat, mert úgy éreztem: szükség van itt reám; bár éppen a mi akkori vezető osztályunk a nem kívánatos magyarok közé sorozott itt Erdélyben és még akik jóakaratóiak is voltak, azok is legfeljebb bolondnak tartottak. Bizony mondom: sokszor hiábavalónak éreztem a tusakodást, a hitem sokszor megrendült, utamat tévesztettnek láttam és erőmet kevesnek. S a pusztá élet megtartását is lehetetlennek.

Aztán fordult az idő és az élet nekem adott igazat. Eredmények mutatkoztak: a romok között építés. A kenyér is mindig megkerült. Az emberek pedig így kezdték emlegetni: író. Az erdélyiek így: a mi írónk.

Igy lett az építésből nyomda-grafikus, aztán napilapban cikkíró, néha politikai vezércikkíró is; aztán novellista, aztán regényíró. Közben lapkiadó, könyvkiadó, szerkesztő, s végül tavaly drámaíró is.

Akartam-é ezt? Nyugodt lélekkel mondhatom: nem akartam.

Jól, avagy rosszul csináltam? Nem tudom, nem kérdeztem. Kellett csinálnom és csináltam, mert akartam: csinálják mások is. Szükségünk volt írókra és irodalomra. A mi irodalmunkra, mely az erdélyi magyar kisebbség életért való politikai munkája. Az egyetlenül bizonyos, a bizonyosan helyes, a semmiféle külső erőtlől, vagy éppen erőszaktól nem függő, a véletlennek alá nem vetett, a mi földünkre és a mi népünkre, a mi múltunkra ráépített, a mi népünk eledelül és megtartásáért való magyar irodalomra. Most, hogy így elgondolkozom, talán így és ezért alakult sorsom

azzá, ami. Nem tudom, de bizonyos, hogy írtam és írok, mert itt és számomra ez az egyetlen szerszámom maradt, mellyel dolgozhattam a kenyérért és ez az egyetlen biztos fegyverem a magyar életért való munkában.

Bocsássanak meg, hogy a magam együgyű gondolataival untattam, de amikor meghívó levelük a meglepő valóság bizonyítékát hozta számomra, hogy eddig való munkámat, írásaimat a legfüggetlenebb irodalmi ítélőszék igazi írásművészetnek jelentette ki és érdemesnek tartja arra, hogy szerzőjüket kitüntesse és jutalmazza, akkor nem tudtam megállani, hogy ne futtassam emlékezetemet vissza a múltba és ne tegyek rövid vallomást magamról, mint íróról. És még egy okom volt erre. A Baumgarten-alapítvány Kuratóriumát nem ösmerem; nem tudom, kik a tagjai. Csak Babits Mihályt ösmerem: az író, az embert nem. És amikor ez alkalommal nem tehetem meg, ami mindenek felett való kötelességem volna, de amit őszinte örömmel és hálás szívvel meg is tennék, hogy az irodalmi díjak kiosztásának holnapi napján személyesen mutatkozzam be és szóval köszönjem meg a kitüntetést, meg kellett tennem legalább azt, hogy ebben a levélben mondjam el magamról, amit, mint íróról elgondolok.

Igen tisztelt Uraim, útlevelem lejárt, újnak beszerzéséhez most és itt nem egy nap, de talán egy hónap sem elegendő. Én tehát tavasz előtt nem igen utazhatom fel Budapestre, hogy személyesen szoríthassam meg a kezüket. De higgyék el, kétszeresen is hálás és boldog vagyok. Mert a pénzre nagyon-nagyon szükségem van, a gondok nem jó barátok, de talán mégis több értéke van számomra a jutalommal kapcsolt kitüntetésnek. Mert úgy érzem, — és mások is érzik —, hogy elégtétel az, visszautasíthatatlan, meg nem támadható, nem cáfolható felelet, megfellebbezhetetlen ítélet — az én javamra.

Hálásan köszönöm ezt Önöknek, akik nekem ezt a boldog örömet és lelkem egész hitével való munkámnak ezt a kitüntető jutalmát szerezték meg.

Őszinte és hálás tisztelettel vagyok
Sztána, 1938. január hó 17.

Kós Károly

2.

Igen tisztelt Mester!

Amikor a „Baumgarten-alapítvány” meghívóját kaptam volt a jan. 18-iki díj-kiosztásra, miután személyesen nem tehettem annak eleget, levélben köszöntem meg az engem meglepetésszerűen ért és többszörös örömet is okozó kitüntetést és jutalmat. Amikor azután megkaptam a múlt hó vége felé a hivatalos értesítést arról is, hogy a kuratórium az egyik 3000 pengős díjjal jutalmazott, akkor természetes kötelességem lett volna azonnal, ha személyesen akkor sem tehettem, de levélben bár hálás köszönetemet megírni. Viszont akkor azt a hírt kaptam, hogy Babits Mihály súlyosan beteg, olvastam a lapokban is egyet-mást, operációt, s ennél rosszabbat is emlegettek (amíg a hír ide érkezik, szörnyen megnő), s így nem akartam sablonos levelemmel zavarni a Mestert, elhalasztottam az írást. Nemrég azonban örömmel hallottam és megbízható barátomtól, hogy Istennek hála, nincsen már baj, tehát most eljött az én együgyű levelemnek is az ő ideje.

Annál inkább, mert közben még valami történt, amivel Babits Mihály váratlanul új örömet és — elégtételt szerzett nekem, s amiért külön hálával tartozom neki én, de mások is. Az itt nálunk nemrég újólág felpiszkált „irodalmi transzilvánizmus” vitában a mi Szemlér Ferenc barátunk onnan kapta meg a megérdemelt választ, ahonnan nem várta és azt a választ, amire legkevésbé számított, amikor a maga erdélyiségét-megtagadását a fiatal írók prókátoraként az öreg erdélyi írók mellének szögezte. Boldog voltam. Nem annyira a magam érdekében, de a fiatal erdélyi író és szellemi munkás generáció érdekében, melynek éppen erdélyi szellemére van Erdélynek és az erdélyi magyarságnak, de talán — Magyarországnak és a magyarországi magyarságnak is szüksége. Inkább, mint máskor, most erősebben, mint bármikor talán 1000 esztendő óta. Most hogy a hurkot, aki nyakunkban van 20 év óta, újra és

erősen megszorították, körömszakadtig hűségesek kell legyünk szegény Erdélyünkhöz, nehogy megtagadjuk — gyáva és önző könnyebbségért, kényelemért és — konjunk-túráért (ami önmagunknak való ostoba hazugság). Mi, — ha csodák nem történnek, — csak mint erdélyiek maradhatunk — magyarnak is és ha most akarjuk, hogy utas-ként magyarul köszönhessék az Úristennek mindennapi kenyerüket, akkor — nem szabad másfelé pislognunk, de ezért a földért és ezért a népért kell dolgoznunk, amíg a sors ezt nekünk megengedi, sőt annak ellenére is.

Bocsássa meg bűnömet, hogy bolond módon elkalandoztam tárgyamtól, de nem tehetek róla. Annyi teher szakad reám ebből a mi életünkéből, ebből az állandó kin-lódásból, bizonytalanságból, annyiszor kell itt a magyar életet előről kezdeni, új utakat vágni, nyelni, hallgatni, fogat összeszorítani, s annyi mindent kell öregedő fejjel, nehéz anyagi körülmények között, gyengülve vállalni a magyar élet munkából, hogy az ember ostoba módon ideges lesz, amikor éppen a fiatalság részéről látja és tapasztalja a — komoly vállalás és munka — megkerülését. Ezért nehéz itt énnekem — bölcs embernek lennem . . .

. . . Még egy kitérést mégis megkockáztatok: hallottam, hogy a Baumgarten ala-pítvány idei díjkiosztását kifogásolták. A kifogások lényege az volt, hogy — öregek, beérkezettek is kaptak díjat, ami ellenkezik az alapítványozó célkitűzésével. A cél-zást magamra is kellett vennem, hiszen valóban és sajnos — öreg vagyok. És nekem is azért volt meglepetés a kitüntetés, mert úgy érzem, hogy nekem, mint írónak nem tud használni a pénz. És ha anyagilag nélkülözhetném, akkor higgye el, nem fordíta-nám a magam céljaira, de volna helye itt Erdélyben annak a pénznek, ahol áldás volna. Tehát akkor is elfogadtam volna és akkor is hálás volnék érte. De, — ha öreg is vagyok és beérkezett (?) bizony mondom reászorultam és nagy áldás az a pénz számomra. Nehéz az életem és nehéz családom van. Munkámnak csak nagyon kicsi részét fordíthattam írásművészetre, mert a kenyeret kellett megkeresnem. És nem olyan a természetem, hogy nekem könnyen lehetne itt, vagy bárhol is a világon, pénzt keresnem. Amit írtam eddig, — hiszem, hogy értelme volt és hiszem azt is, hogy haszna volt, — de nem volt divatos írás, nem volt üzleti konjunktúra írás. Sőt, rendszeren — nem szeretem írások voltak sokaknak és éppen azoknak, akik a tömeget vezetik — félre . . .

Bizony, nagy jótétemény nekem ez a gyönyörű díj, nemcsak tisztesség. És bizony hálát adok a jószágos Mesternek, aki ezt így rendelte. És hálát adok Babits Mihály-nak, aki messzebbre és jobban lát, mint olyan nagyon sokan a magyar glóbuszon. És kívánok Önnek, igen tisztelt Mesterem, jó egészséget és kérem, fogadja jó szívvvel az én köszöntésemet addig is, amíg talán nyáron személyesen tudom megszorítani kezét. Igaz tisztelettel és hálás szeretettel vagyok
Sztána, 1938. III. 15.

Kós Károly

3.

Mélyen tisztelt Mester!

Valamikor Kolozsváron ösmertem meg Mestert, amikor megjelent volt Váradon „A Holnap” című kötet. Azóta talán éppen 30 esztendő telt el és január óta tudom, hogy a kötelesség lehetővé tette számomra a Mesterrel való személyes találkozást — 30 esztendő múlva.

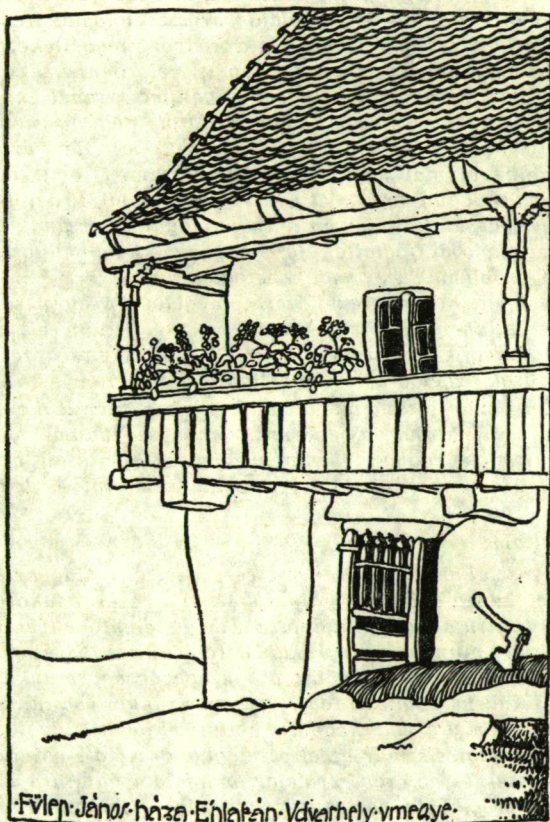
Tegnapelőtt este érkeztem Pestre és mostanig spekuláltam, hogy tudjam bizo-nyosan és alkalmas időben megtalálni a Mestert, akinek — telefonja nincsen. Így fundáltam ki ezt az egyszerű módot, hogy megkérjem: jelölje ki a napot, időt, ami-kor tiszteletemet tehetem akár lakásán, akár bárhol másutt. En mához egy hétig itt vagyok, szombaton szándékozom hazautazni és semmi különös időbeosztásom nincsen, vagyis akkor s oda mehetek, ahová parancsolja. Kérem tehát szíves üzenetét telefo-non, cédulán vagy levélben az időre és helyre vonatkozólag, ahol megkereshetem. Csupán azt kérem még, hogy miután én egész napon át csavargok, egy nappal a

találkozásra kijelölendő idő előtt kaphassam meg szíves üzenetét ide, az Erzsébet-
királyné-szállóba (IV. Egyetem u. 5.).

Tehát kérve és várva szíves értesítését valamely formában, vagyok
Mesternek őszinte tisztelettel

Bpest, 1938. IX. 1.

Kós Károly

MEGGYESI JÁNOSHOZ

(Abban az időben a sors különlegesen szépséges jóakaratóból a Magyar Építő-
művészek Szövetségének titkárságán dolgoztam. 1963-ban Kathy Imre építész társa-
ságában jártam Kolozsvárt és akkor ismerkedtem meg Kós Károllyal. Az ezt követő
— számomra nagyon megható, néha megdöbbentő — levelezéses beszélgetésből köz-
löm ezt a két levelet. A „Varjú-nemzetség”-re vonatkozó kérdésekről. A drága em-
lékezetű Luby Margit néni kérdéseit közvetítettem Kós Károlyhoz, majd — ha igaz
— ezután már közvetlenül leveleztek. „Vasszínű égbolt alatt” címmel jelent meg
„Városszociográfiák 1945 előtt — 1932—1943” alcímű antológiám a Magvető Könyv-
kiadónál, 1961-ben. Az antológia összetételét, egyszóval tartalmát erőteljesen befolyá-

solta a kiadó két éven át tartó tájékozódása, majd a végül is kiválasztott előszíró magabiztossága. Kós Károly vélekedése, nagy erejű gondolatmenete volt legnagyobb elégtétel, hogy mégsem történt minden hiába. De Kós Károlytól többé már nem kaphatok levelet.)

MEGGYESI JÁNOS

Kedves Barátom!

Két hónapja múlt, hogy megkaptam a „Vasszinű égbolt alatt” című, a két világháború közötti utolsó 10 esztendő összefoglaló városszociológiai írások gyűjteményét. Persze, az lett volna a kötelességem, hogy ezt a kedves megemlékezést és megtisztelő ajándékot azonnal hálásan megköszönjem. Meg is volt bennem ez a jószándék, de annak perfektuálása előtt át akartam olvasni a könyvet, annál inkább, mert annak idején eljutott ugyan hozzám és meg is gondolkoztatott néhány (nem sok) ú. n. falukutató írás, könyv (elsőnek Féja Géza: „Viharsarok”-ja), de város szociográfiával foglalkozó írással, könyvvel máig napig nem találkoztam. (De itt őszintén bevallom, hogy akkoriban (a két világháború közt és itt a romániai Erdélyben) engem — és magam fajtájú magyar atyámfiait is) annyira a magunk sorsának egészen más természetű problémái és gondoljai foglaltak le, hogy azok elhomályosították érdeklődésünket azokon kívüli problémák és gondok befogadására.)

Úgy határoztam tehát, hogy a levél írását megelőzően elolvasom a könyvet. De közbejött és elháríthatatlan okokból erre csak mostanában került a sor. Elolvastam tehát a könyvet és némelyik részét kétszer is. S azután emlékezetembe idéztem az egykori falukutató írások szociográfiái megállapításait is.

S ahogy mindezek után visszaemlékeztem arra az elmúlt korszakra és arra a tragikus eredményre, ami utána következett, sehogyse tudom megérteni ma sem, hogy az ismert adottságok hogyan eredményezhették pontosan az ellenkező eredményt, mint amit — az én szimpla építési logikám szerint — természetesen eredményezniök kellett volna.

S akkor elgondoltam:

A munkásoknak osztályöntudatra ébresztése, nevelése Magyarországon aránylag nagy múltra tekinthet vissza (Táncsics Mihály, 1848) s az én ifjúkoromban már nemcsak az ország ipari centrumában, Budapesten, de a jelentékenyebb vidéki városokban is kiépültek az ipari munkásság munkavédelmi, kulturális és politikai szervei és intézményei. Sőt ugyancsak megkezdődött a mezőgazdasági munkások osztály szervezkedése is (Áchim András; Békéscsaba). Volt már akkor a munkásosztálynak számottevő sajtója, voltak értelmiségi káderei, voltak elméleti (ideológiai) szakemberei és gyakorlati munkásvezetői. És már az első világháború előtt vajúdott, hogy a világháború alatt megszülessék és az orosz proletárforradalom hatására aktív erőtenyezővé fejlődjék a munkások szociálista pártjának radikális — lenini — szárnya is.

Amikor aztán a háború elveszett, a hadsereg széttűllött és a monarchia részeire töredezett — és itt maradt Magyarország árván, kifosztottan, fegyvertelenül, határán köröskörül a könnyű prédára éhes ellenségekkel, benn az országban a felborult rend, életbizonytalanság, anarchia és egy tehetetlen, tehetségtelen, fűhöz-fához kapkodó kormány, mely az országot a győzelmes hatalmak és csatlósaiak kényére-kegyelmére szolgáltatta ki, akkor ennek a munkásságnak volt hite és bátorsága, hogy elseperje ezt az öszirózsás kormányt, életre hívja a dolgozó nép államát, a magyar tanácsköztársaságot, volt ereje, hogy helyreállítsa a felborult rendet, megszervezze az életmunkát, talpra állítsa, felszerelje a dolgozó nép hadseregét és a megalázkodó kegyelemkoldulás helyett vállalja és állja is a harcot a magyar munkásforradalomtól megrettent burzsoá hatalmak és csatlósaiak reázduló inváziós seregei ellen. Kerek négy hónapig.

És ha a sokszoros túlerő végül le is tudta tiporni és ki is tudta akkor radirozni Európa térképéről a munkások magyar államát, a magyar munkások nagyszerű helytállása négy hónapig lefogta a déli inváziós haderőt, s ezzel elegendő időt szerzett az

orosz munkástestvéreknek, hogy felszusszanjanak, új erőt gyűjtsenek és ezzel — győzedelmeskedhessenek...

Ez történt 1919-ben...

...Hogy Trianon előtt Magyarország népességének mekkora hányada volt ipari, ill. mezőgazdasági munkás, azt nem tudom. De azt most már tudom, hogy 1940-ben az ipari munkások lélekszáma 500.000, illetve eltartottakkal együtt másfél millió (Darvas). A mezőgazdasági munkáslakosság (kereső és eltartott) összlétszáma ugyanakkor kerekén 3 millió (Kerék Mihály).

Ennek a hatalmas, az ország lakosságának felét kitevő munkásosztálynak az elmúlt 20 esztendő alatt bizonyára emelkedett és tágult kulturális szintje (Móricz Zs. mellett ott vannak már a fiatalok: Illyés Gyula, József Attila, Darvas, Kodolányi, Féja, s a parasztírók: Veres Péter, Szabó Pál, Sinka stb.), erősödött osztályöntudata, számban nőtt értelmiségi rétege. Rendelkezett a múltak tapasztalataival és tanulságaival, szeme előtt a hatalommá nőtt ifjú Szovjetunió nagyszerű példája és a hitleri fasizmus ijesztő ellenpéldája.

És jöttek egymásra a figyelmeztetések: kirobban a háború; Magyarország Hitler-csatlóssá sodródik; Teleki Pál öngyilkos lesz; Sztálingrád; a magyar hadsereg pusztulása a Don-kanyarban; gyorsuló német visszavonulás; 1944 nyarán a front már keleten észak-Moldavában, északon a Kárpátok lábánál.

Minden józan ember bizonyosan tudhatta már, hogy ezt a játékot menthetetlenül elveszti a fasizmus és a játék végén fizetnie kell annak is, aki akarva-akaratlanul játékpартnere volt; mert: mitgefangen, mitgehangen.

Egyetlen járható útja a fizetség alóli mentesülésnek: idejében kiszakadni a hitleri játékos kényszerszövetségéből és vállalni a tisztító szabadságharcot a fasiszta mocsk ellen, az antifasiszta szovjet oldalán.

Ezt az utat készítette elő a román lelkekben Romániának a magyarországinál kisebb számú munkásosztályának fiatalabb (1893-ban alakult) szociálista pártjából kiszakadt és 1921-ben megalakult lenini (kommunista) pártja olyan jól, hogy amikor — 1944 augusztusában — a szovjet hadsereg, áttörve a Szeret—pruti német vonalat, az ország belsejébe nyomul, ugyanakkor a román munkásfront iniciatívájából a párt, egyetértésben hazafias polgári és katonai káderekkel végrehajtja a puccsot: aug. 23-án Bukarestben lefoglalják a fasiszta román diktátort (Antonescu tábornokat) német és román fasiszta vezetőtársaival együtt, s egyúttal a német megszállók ellen fordul országszerte minden román fegyveres erő. A puccs minden részletében sikerült, és októberben az utolsó körülfárt német erőket semmisíti meg a szovjet haderő benn az országban, a román hadsereg pedig a futó németek hátát fedező magyar honvédekkel verekedik a kiürített Északerdély földjén...

Ez történt Romániában, s így, ilyen jó eredménnyel.

És ennek kellett és lehetett volna megtörténnie Magyarországon és legalább ilyen jó eredménnyel.

Hogy mégis, miért nem történt meg, azt nem tudom megérteni ma sem. Nem tudom megérteni, hogy amit a magyar munkásosztály 1919-ben, szinte kétségbeesetten nehéz körülmények között, egyesegyedül, és a segítség lehetőségének szinte minden kilátása nélkül vállalni mert és meg is valósított, azt 1944-ben, az egykorihoz képest talán nehezebb belső viszonyok között, de a tőzsomszedságában álló győzelmes szovjet haderő segítségének bizonyosságával (tehát a romániaival nagyjában megegyező adottságokkal) nem merte, sőt meg sem próbálta vállalni és cselekedni. De tétlenül elnézte, eltűrte, hogy egy megalomániás magyar Hitler-kópia és hozzá hasonló örült-kompániája, a maga nemzetiszínűre festett német-fasiszta maszlagával (és pénzével) maga mellé bolondítva a hiszékenyek tömegét, éretlen fiatalokból, beteg ámokfutókból, lumpenproletárokból és cinikus gengszterekből toborzott fegyveres bandáival magához ragadhassa az országuralmat és végigtáncolja a szerencsétlen országon és népén szülőapjával együtt a már sírja felé tántorgó fasizmus örjönve romboló, gyilkoló utolsó haláltáncát...

Valahogy ez és így történnhetett Magyarországon az 1944—45. esztendőben.

*

De hogy ezzel az ostoba és hiábavaló morfondírozással miért untatlak és bosszantalak Téged ebben a már régóta esedékes levelemben, melyben csak egyszerűen és hálásan meg kellett volna köszönnöm szíves megemlékezésedet és kedves ajándékodat, annak szülőoka éppen az a Te könyvajándékod. Tehát Magadnak tulajdonítsd és nekem megbocsásd, ha ez az én hosszú és unalmas levelem (és az én bizony nehezen olvasható írásom) megbosszantottak. (Ha ugyan már az elején nem csaptad azt mérgesen földhöz.) Kérem tehát szíves bocsánatodat és vagyok hálásan köszönő üdvözletekkel az

öreg Kós Károly

Kolozsvár, 1965. okt. 31.

Kedves Barátom!

Hogy még múlt év szeptemberében irt leveledre csak most válaszolok, ezért szíves bocsánatodat kérem. Akkoriban nem voltam Kolozsvárt és leveled, több más levéllel együtt, mely akkor érkezett hozzám, bizony csak mostani: ószendő végi nagy rendezés alkalmával került a kezembe, s így csak most válaszolok reá.

Mindenekelőtt az általad közvetített kérdésekre igyekszem válaszolni:

1. Hogy honnan vettem a „Varjúnemzetség”-ből idézett két „szólás mondást”? Erre vonatkozólag hivatkozom a regény első kiadásának előszavából: „...nem regény, nem is történelem; nem kitalálás, de nem is valóság...”

Tehát: emlékezetem szerint a XVII. századbeli Szalárdy idézi „Siralmas krónikájában” az öreg Rákóczi fejedelem kapzsóságát példázó egykori erdélyi szólás mondást: „Szamos—Maros annyit nem hozhat, amennyit Patak (t. i. Sárospatak: a Rákócziak törzsbirtoka) emészt.” Ez a szólás mondás tehát „egykori valóság”. Viszont „kitalálás” a másik: „Ügy elkoppant tőle, mint Patak a gyulai kincstől...”

A másik kérdésre. („Nem ebben áll a lóhalál.”, illetve „Nem ebben áll a fehér ló halála”) nem tudok felelni, mert ezeket a szólás-mondásokat nem ismerem, az illető memoárokat nem olvastam.

Ennyit a közvetített kérdésekre.

A „Magyar Építőművészet”-et mindig türelmetlenül várom és nagy élvezettel tanulmányozom keresztül-kasul; nemcsak én, de többen is ittvaló jó embereim. És — egészen indokoltan nagyon büszke vagyok erre a magyar folyóiratra. Mégis bevallom: néha hiányérzeteim is vannak vele kapcsolatban: nem mindig adja egy-egy érdekes épületnek vagy együttesnek a városképbe (uccába, térbe) való beilleszkedésének, beépítésének ábrázolását (helyszinrajzban és az ucca v. tér távlati képében). Persze, lehet, hogy ebben a tekintetben túlságosan követelőző vagyok, s ezért elnézést is kérek mindenkitől, akit illet.

Az elmúlt másfél esztendőben két építészeti problémával viaskodtam:

1. Brassó református magyarságának központi templomát (Brassóban 10.000-nél több református él) városrendezési okokból a hatóság kisajátította és helyette egy ugyancsak központos telken épült tornacsarnok épületet adott át az egyháznak, hogy azt templommá építse át. Ennek a tervezését bízta rám a mi erdélyi püspökségünk. A feladat nem volt könnyű (szűk telek, korlátolt anyagi fedezet és sok más nehézség), de végül is úgy az egyház, mint az állam illetékes szervei elfogadták a tervemet. Sajnos, egészségi állapotom nem tette lehetővé, hogy a kivitelezés (melyet az állami építő-tröszt vállalt) művezetését ill. ellenőrzését is vállalhassam, tehát az épület felépült úgy, hogy a mai napig még a fotográfiáját sem láttam s így nem tudom, hogy a tervem hogyan valósult meg...

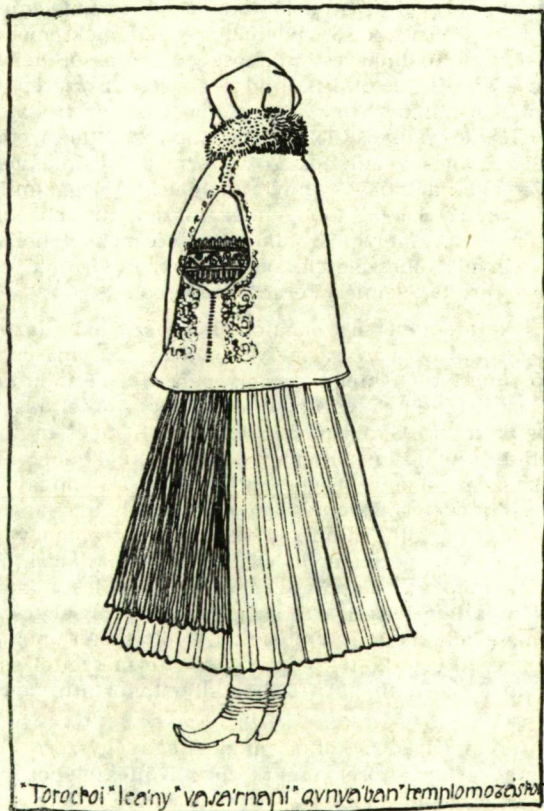
2. Tavaly egy folyóiratunk szerkesztője arra kért, hogy írjam meg a véleményemet a mi hazai szocialista építészetiünkről. Vállaltam, de a tervezett cikkből egy aránylag nagyterjedelmű dolgozat lett, mely Kolozsvár városépítészetének 800 esztendő történetét és értékelését foglalja össze. Most fejezem be a város legutóbbi 20 esztendő építészeti fejlődésének, alakulásának kiértékelésével.

Azt hiszem, hogy ez az írásom nem fog napvilágot látni. Viszont számomra nagyon érdekes volt ez a munkám...

Végül, miután magamról mindent elmondottam, arra kérek még, hogy az új esztendő alkalmával fogadd Te és szíves közvetítéssel az egész Szerkesztőség öreg kollégáinak őszinte jókívánságait.

Barátsággal köszönt
Kós Károly

Kolozsvár, 1965. jan. 2.

Szemlér Ferenc: Nagy folyamok mellett

Akik ismertük Szemlér Ferencet, még híven őrizzük egy-egy szavát, fájdalmasan ironikus megjegyzését, lemondó mosolyát. S most itt van kezünkben válogatott verseinek kötete: a *Nagy folyamok mellett*, mint a magyarországi könyvkiadás hódolata a romániai magyar költő fáradhatatlan és nyugtalan szelleme előtt. Hatalmas anyagból kellett e karcsú kötet tartalmát kiválasztani. Szemlér azokhoz a költőkhöz tartozott, akik szüntelenül versben adnak választ a valóság és a történelem kérdéseire. Márpedig ilyen kérdés érkezett hozzá éppen elég. Emberi és írói sorsa még a kelet-közép-európai mérték szerint is igen változatos módon haladt abban a kanyargós mederben, amelyet a kisebbségi írástudók számára a történelem kijelölt. Székelyudvarhelyi, majd brassói ifjúság, első világháborús félelmek, menekülések, az uralomváltozás közvetlen hatásai, bukaresti diákoskodás, brassói ügyvédkedés, aztán a nemzetiségi irodalom életében betöltött mind erőteljesebb szerep, kapcsolat az Erdélyi Helikonnal és a Korunkkal, viták a romániai magyar irodalom feladatairól, a negyvenes évek első felének súlyos dél-erdélyi tapasztalatai, irodalompolitikai feladatok a felszabadulás után s végül hosszú és termékeny önkéntes visszavonulás e feladatok kényszere s gondja elől — ennyi lenne egy történelmileg meghatározott sors rövidre fogott vázlata? Sokkal több ennél, hiszen minden sorsforduló előtt és után ott a tömérdek munka, amelyet az alkotó művésznek el kellett végeznie. Versek, műfordítások, regények, elbeszélések, színjátékok, útleírások, esszék, kritikák — egy kisebb könyvtár telne ki Szemlér Ferenc műveiből.

Elsősorban mégis költő: a versek behálózzák egész életét (azon kívül, hogy elbeszélő művészete is a magyar próza személyes jellegű, vallomásos, költői ágazatához tartozik.) Szemlélődő típus volt, akinek műhelyében a tapasztalattal együtt született a fogalmazás, aki éber érzékeinek gazdag zsákmányát minél kisebb áttételességgel tudta költeménnyé átalakítani. Gyakran és gyorsan írt, mégsem felületesen. Világos költői szerkezetekben fejezte ki magát, mégis észrevette a dolgok, a jelenségek lényegét. Ezt nemcsak szenzualizmusát okosan kiegészítő racionalizmusának köszönhetette, hanem annak is, hogy természetes kapcsolatban élt a világgal, az emberekkel. A világ apró rezdüléseit figyelte, mindig készen volt arra, hogy értelmet keressen ezekben a rezdülésekben, hogy ítéletet mondjon tapasztalatairól. Ettől a szerencsés költői tulajdonságától kapta az állandó szellemi felfrissülés ajándékát: még nehéz belső vívódások idején is képes volt arra, hogy együttérzéssel, csodálattal és szeretettel figyelje a természetet vagy az embereket. Költészetét méltatva Deák Tamás találóan sorolja őt a „vergiliusi” költők közé, akik a természettel és az emberi világgal igaz barátságot tartanak fenn, így tudják kibontakoztatni legjobb művészi képességeiket.

Szemlér Ferenc fél évszázados költői munkássága egyszerre helyezkedik el az erdélyi és a hazai magyar líra törekvései között. Költészetéből az erdélyi magyar értelmiség egy jellegzetes rétegének útja is kiolvasható. Akár egy lírai biográfia,

jelzi ennek az útnak személyes változatát. Arra a rétegre és nemzedékre gondolok, amely már a trianoni szerződés után helyezkedett el a megváltozott történelmi körülmények között, ekkor alakította ki eszményeit és terveit, s befejezett múltként nézett vissza a régi Magyarországra, meg nem változtatható történelmi ténynek fogadta el a nagy történelmi fordulatot. Ennek a nemzedéknek természetes közege, költői mondanivalójának forrásvidéke volt egyrészlől a romániai közélet, másrészlől a kisebbségi magyarság élete. Szemlér — különben Dsida Jenővel, Kiss Jenővel, Horváth Imrével és Méliusz Józseffel együtt — ennek a nemzedéknek az útját járta, tapasztalatait és felismeréseit dolgozta fel. Természetes otthonának és műhelyének érezte a kisebbségi irodalmat, erős szociális érzékenységgel és határozott nemzetiségi elkötelezettséggel hajolt a kisebbségi élet fölé.

Ez a nemzetiségi tapasztalatokból és felismerésekből táplálkozó költészet érdekes módon kapcsolódott a hazai „harmadik” költőnemzedék törekvéseihez. Közismert irodalomtörténeti tény, hogy a „harmadik” nemzedék korántsem volt az az egységes képződmény, amelynek a korabeli kritikái viták (például Halász Gábor bírálatai) feltűntették. (Maguk a nemzedék költői, így Weöres Sándor is tiltakoztak az ellen, hogy az egész generációt egy kalap alá vegye a kritika!) Kétségtelen, hogy a „harmadik” nemzedéknek voltak bizonyos közös jegyei: elsősorban a gondolati és kulturális érdeklődés, az erkölcsi és humánus értékek védelmében vállalt felelősség, a művészség igénye, a hagyomány és a forma tisztelete. Emellett azonban a nemzedéknek volt egy csoportja, amely inkább a racionalista hagyományokban s egy másik, amely inkább az ősi mítoszokban talált megtartó szellemi erőt. Az elsőhöz tartozott Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán, Képes Géza, Csorba Győző, a másodikhoz Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Hajnal Anna, Kálnoky László a többi között. Nos, Szemlér Ferenc költői útja az első költői áramlat mozgásával párhuzamos. Már Radnóti-val fenntartott barátsága is jelzi ezt. Az erdélyi költő is az avantgard vonzásában indult, a természetben keresett védelmet s a racionalista-progresszív magyar hagyományokban találta meg a szellemi értékek fenntartásának eszközét, akárcsak Radnóti vagy Vas. Ő is az antifasiszta szellemi ellenállás költője volt — a nemzetiségi sors és művelődés sajátos körülményei között. Ezek a körülmények magyarázzák azt a sötétebb hangoltságot, amely verseinek történelemszemléletét járja át. „O’Neill írja — olvasom egyik kései nyilatkozatában —, hogy Elektrához illik a gyász. Hát a költőhöz ugyanígy illik a megrendülés”. Ez a megrendülés: az emberi léten és történelmen merengő fájdalmas, kereső nyugtalanság ölt alakot Szemlér Ferenc legszebb verseiben.

A nemzetiségi életből táplálkozva s az egyetemes magyar költészet törekvéseihez igazodva fejlődött a romániai magyar költő lírája. Önkifejezése így lett egy emberi közösség sorsának, fájdalmainak és reményeinek kifejezője. Tanúvallomás a történelmi lét változásairól, fordulatairól. Tudatosan, igényesen vállalta a tanú szerepét, a közösségi és közéleti költő hivatását. A művészi autonómiát mindig össze tudta egyeztetni az irodalom szociális és nemzeti küldetésével. Az alkotó személyiség szuverenitásának és elkötelezettségének egysége jelentette számára a természetes állapotot, akkor érezte jól magát, ha az önkifejezés és a népszolgálat szerves egységét sikerült megvalósítania. A nemzetiségi költő sorsa végül is mindig e kettős elv erőterében mozog: Szemlér Ferenc érvényes választ adott a történelem zaklató kérdéseire. (*Magvető.*)

POMOGÁTS BÉLA

Páskándi Géza: A Sárikás anyós

Páskándi Géza rendhagyó jelenség irodalmunkban. Ezt a megállapítást — hűen az írói jellegzetességekhez — a maga bonyolultságában kell értelmeznünk. Az oeuvre-öt ugyanis elsősorban nem az imponáló sokműfajúság, a szellemi önállóság sorolja a tipikustól elütő, a kihívóan egyéni művészi kibontakozások eseteihez. A költő és drámaíró, elbeszélő és esszéista Páskándi egyszerre mozdul a műfaji kereteket csak halványan körvonalazó, a személyiséget s főleg annak intellektuális dimenzióját parttalanul kivetítő irodalom lehetőségei felé. A tendencia értelmezéséhez némi támpontot nyújthat a Juhász Ferenc-i életművel való távoli analógia — ebben az esetben azonban mások a mozgástörvények, különmemű a szellemiség, eltérő esztétikai normákat érvényesít az alkotás révülete. Ilyen szempontból kulcsmű Páskándi Géza könyve, *A Sárikás anyós* — meglehetősen gazdagságban tükrözi az író szellemi és poétikai sajátosságait, fölmutatja törekvéseinek erőnyeit és koncentráltan jelzi a — némely vonatkozásban a műveken is túlsugárzó — kételyeket, fogyatékoságokat.

A három mű, melyet a szerző „groteszk eposznak”, „versesszészzerű tankölteménynek” nevez, rápillantásra kijelöli az írói érdeklődésnek azt a széles spektrumát, mely a klasszikus műveltségtől a formabontó modernségig, az egyéni lelemények halmozásától az egyetemesebb összefüggések megragadásának igényéig húzódik. Az időben oly távol eső irodalmi minták közül — a szerzői kommentárok nélkül is — könnyű felfedezni letűnt műfajoknak, a tankölteményeknek és eposzoknak megelevenedett intencióit, másfelől jól kivehetően ott bujkál a versekben a költői kísérletezés szándéka, a modern költészetben számtalan aktuális esztétikai-bölcseleti-lélektani aspektussal gazdagított esszévers végleges megkísértésének lehetősége. Az idő- és térbeli távlatok, az ellentétes tendenciák összebékítése óhatatlanul kínálják a mintákból eredő terjedelmesebb formákat, szülik az esszévers Páskándi-féle változatát. Nyilvánvaló, az alkotási mechanizmusnak ez a külső burka nem lehet független a belső indíttatásoktól, érvényességi körét és poétikai határfokát az utóbbi összetevő szavathatja. A fő kérdés tehát ezúttal is — mintegy a lenyűgöző méretek és a nyelvi tobzódás ellenében — a költői minőség tisztázása, az írói üzenet gyökereinek megragadása. E ponton pedig — talán az alkotó szándékától sem idegenül — fölremlik a többértelmű interpretálás, az ellentétes előjelű magyarázatok kényszerű összehangolásának esélye.

Ha Páskándi szemléletének ilyen alapvető vonása után kutatunk, azt tömören a groteszkben jelölhetjük meg. Árnyaltságát, átmeneti állapotát, nagy szellemi teherbírását maga a költő fogalmazza:

*Ha abból indulunk el
Hogy komikus minden ami meghaladott vagy annak vélt
(Térben időben általunk) akkor groteszk
Az ami önmaga formátlanságát feltárja ugyan vagy részben tárja föl
De tartalmatlanságát nem vagy nem egészen
S így nem tudjuk meghaladni csupán félig
Olykor negyedig
Nem tudjuk teliszájjal kinevetni
Mint valami ürest tartalma vesztett formát
Mert még számunkra titka van*

Ars poeticának is beillő felismerés, a hagyományos értékekhez ragaszkodás és a múlton való átlépés, a türelmetlen útkeresés egymásnak feszülő, ellentmondásokat gyűrűző üzeneteivel. Persze, az alapképlet csak akkor válik életszerűvé, tartalmassá, ha kiegészül a látásmód és az egyéniség megtartó színeivel. Úgy tűnik, Páskándi Géza

tehetsége ezekben az erényekben sem szűkölködik. Sajátos groteszk szemléletét viláldzó humor, kivételes nyelvi komikum támogatja — a megformálás fölényét és az adott lírai összefüggések árnyalt felmutatását gazdag érzelmi-gondolati ismeretanyag segíti. Megkülönböztető, szubjektív mozzanatként van költészetében valami commedia dell'arte-szerű harsányság, a szimplifikáló tendenciák elleni tiltakozásként kialakult, szofisztikusnak álcázott versbeszéd, a lélektani megfigyelések és emberi rezdülések hol végtelenül finom, hol reneszánsz módra szabadszájú analízise. Rendhagyó eposzai e vázlatos háttér átmondolása nélkül aligha érthetők és értelmezhetők.

A kötet három darabja az említett pozícióból egyre gazdagodó, mélyülő gondolati-esztétikai értékeket mutat. A felvezető mű, *A Sárikács anyós* — ez a „félíg paródiás vígeposz, félíg szórakoztató lingvisztikai eposz” egyetlen költői leleményre épül, s még erősen őrzi a klasszikus eposz struktúrájának, sztereotip fordulatainak arbronsait. A vállalkozás inkább a folytatás szempontjából biztató, hiszen ez az a situáció, mikor a költő kilép a devalválódott verselés hagyományos kereteiből, s annak formai sajátosságait részben megtartva, alkatára szabott alakítással próbálkozik. A névkomikum erőn felüli kiaknázása, a virtuóz intarziás megoldások, a szabadjára engedett asszociációs képzelet önmagukban is demonstrálnak valamit a világ költői birtokba vételének megnövekedett igényeiből, fontosabb azonban az a folyamat, mely ezzel párhuzamosan az írói szemlélet változását, tartós kialakulását jelzi. Páskándi e művében már megalkotja csapongó fantáziájának, az ellentmondások sorozatát egységben felmutató és tudatosító nézetének „Mágneses Tengelyét” — s csupán az elhibázott költői vállalkozáson múlik, hogy költeménye megreked az extremitás, a zsúfolt-ság szintjén. Hiába a játék felszabadult öröme, az alliteráló remeklések, a keresztnevekből áradó hangulatok tobzódása, ha a képtelen feladatban az intellektuális erő meghomálylik s az ötlet megfáradásával a mű a verbális áttűnések, a nyelvtörő mutatóványok bűvöletébe érkezik. Ezzel épp a „mintha” és a „szerűség” gesztusa kérdőjeleződik meg, az az alig ismételhető alkalom vész kárba, mely az ötletet — a maga kétkedő és groteszk erejével — fölindította.

Vizont hogy az út tovább járható, egyértelműen bizonyítja Páskándi következő formabontó eposza, a *Tövis-köszörű a Giccsemáné-kertben*. A műfaji keretek itt már végsőkig lazultak, s a névkomikumnak a giccsről való elmélkedésekkel történő felcserélése lényegesen tágabb lehetőségeket teremt a költői építkezés számára. A víg-eposzi kereteken túl tulajdonképpen a téma is kvázijellegű, ürügy, hogy a szerző az „ad hoc helyzetek végtelenjében” esztétikájának természetéről vallhasson, intellektuális élményeit a műalkotás normáihoz igazíthassa. A mű már funkciótlan anakronizmusként viseli magán az invocáció szólamait, az előző produkcióból átmentett technikai fogások nem egy változatát — lényegét tekintve az értekezés körvonalait kirajzoló, a szövegtestben az alkotás folyamatának is megkülönböztetett szerepet szánó esszévers lehetőségeihez érkezett. „Megemelt” — azaz a megnyilatkozás logikai menetét éles vágásokkal, szubjektív betoldásokkal és merész asszociációkkal kioldó — szövegében a gondolkodás mechanizmusának feltérképezése, önironikus mozzanatoktól sem mentes szemlélése az egyik formateremtő elem. Ebben a dimenzióban teremnek az alkotáslélektani megfigyelések, az önkomentárok, a költői biográfia bölcselletté oldott felvillanásai. A másik szálon „a művészetből véglegesen s egészen kiűzött dialektika”, a giccs ontológiai megközelítése a művészetfilozófiai nézetek kivallásának ürügye, a Páskándi-féle groteszk történelmi-társadalmi jelentéseket is magába sűrítő felismeréseinek hordozója. Természetesen, e két szál össze is fonódik a költői automatizmus hevületében — hiányérzetünk csak akkor támad, ha sodrából kibillenti a művet egy-két erőltetett lírai poén vagy tárgyától messze kalandozó költői futam.

Ami írói erényt és eredetiséget az említett két produkció felgyűjtött, azt emeli magasabb szintre Páskándi nagylegzetű, polifon alkotása: a *Föl-jelentés visszamenőleg*. Alapötlete egy névtelen följelentő levél „nagyhírű és -becsű Thomas de Torquemada úr kegyelmes kezeihez egy Hieronymus Bosch nevezetű eretnek festőről és alkimistáról”. A „Megtaláló” beiktatásával időtlenné tett parabola nem csak művészet és hatalom alapkonfliktusait sugallja, de teret enged a költő kultúrtörténeti-

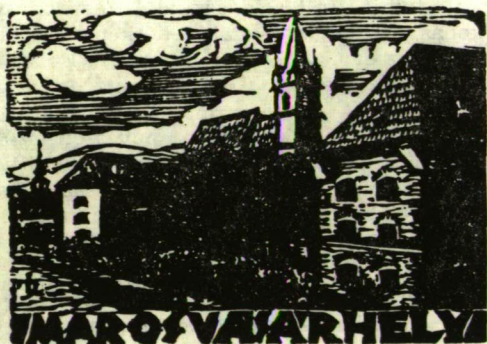
filozofikus töprengéseinek is. Innen az esszévers újabb — tovább gazdagított — lehetősége, a szinte dramaturgiaiag kimódolt gondolatfűzés, bonyolítás és árnyalás megtartó egysége. Ebben az egységben Bosch művészete, motívumainak és képeinek sokszínű értelmezése az állandó elem, a följelentő alakváltozatai, a fóbia lélektanilag is érzékeltetett elhatalmasodása pedig a dinamikus komponens. Feszültségük viszi előre a művet, képezi terét „Alexandriától napjainkig” a szellemi kalandoknak, a szerző esszéisztikus megnyilatkozásainak. Az elvont meditálások középpontjában ismét csak a groteszk áll, de most már a társadalmiság szintjére is kivetítve — a „História te legnagyobb *grand guignol*-ista” korábbi felkiáltásának értelmében. Míg azonban az esztétikai érvelés meglehetősen egyértelmű és világos:

*Azt mondják midőn sem igazi tragédia
Sem igazi komédiának helye nincs
Virágozik a groteszk*

— bonyolult áttételekkel, szerepjátszó allűrökkel van fedezve mindaz, ami ebből a felismerésből a szerző ideológiájára direkt módon is érvényes. Páskándi nem kis leleménnyel jött rá, hogy saját logikájának bukfeneci a följelentő monológ és az azt értelmező lábjegyzetek feszültségében látványosak lehetnek, a kevésbé meggyőző eszmefuttatások — olykor még a mű lélektani hitelét is emelve — a névtelen följelentő szerepkörébe átruházhatók. Az persze továbbra is kérdés, hogy az ily módon funkcionális szerephez jutott kommentár érvényesít-e annyit lehetőségeiből, mint amennyit károsodik a mű esztétikai értéke a gyakran mesterkelt, tautologikus olvasattal.

A formabontó eposzok vázlatos áttekintéséből is kitűnhet, hogy Páskándi Géza rendkívül problémaérzékeny, felkészült, nagy utat járó költő. Költészetének erényei és lehetőségei intellektuális erejéből adódnak, természetes tehát, e körben kell keresnünk a kritikus hiányérzetnek és fenntartásoknak gyökereit is. Noha nem nélkülözne minden alapot, esetében túl egyszerű volna a társadalmi valóság markánsabb tüneteit számon kérni — már csak azért is, mert műveiből ezek bonyolult áttételeken keresztül visszakövetkeztethetők. A hangsúlyt valószínűleg a *bonyolult*ra kell tennünk. Ha lehet e rangos lírának még kívánatos perspektívája, az alighanem ettől a bonyolulttól a zseniális egyszerűségig jelezne. (*Szépirodalmi.*)

ACZÉL GÉZA

July